

András GERGELY

KRITERION

I STORIA
UNGARIEI

ANDRÁS GERGELY
ISTORIA UNGARIEI

Ediția de bază:
Gergely András: Magyarország története.
In: A magyarságtudomány kézikönyve
Akadémiai Kiadó 1991

În românește de
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY
ANA CRISTINA DEUTSCH

© Gergely András, 1993
Editura Kriterion. 2000
(pentru versiunea în limba română)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
GERGELY ANDRÁS

Istoria Ungariei / Gergely András. –
București: Kriterion. 2000
168 p. 20 cm.
Bibliogr.
ISBN 973-26-0607-X

94(439)

ANDRÁS GERGELY

ISTORIA UNGARIEI

**EDITURA KRITERION
BUCUREȘTI • CLUJ**

BIBLIOTECA KRITERION

Coperta colecției
Tibor EGYED

Redactor: Paul Drumaru
Tehnoredactare: Murad Betty
Format: 13x20 cm. Coli tipo: 10,5.
Coli editoriale: 8,65.
Anul apariției: 2000.

Tipărit la Semne '94 – București

ISBN 973 26 0607 X

I. PREISTORIA MAGHIARĂ

Începutul istoriei fiecărui popor se pierde în negura vremii. În ce privește geneza poporului maghiar, nu ne putem baza decât pe concluziile lingviștilor și arheologilor: primii susțin că limba maghiară este de origine fino-ugrică iar cercetările celor din urmă certifică faptul că predecesorii noștri aparțineau în marea lor majoritate rasei umane europoide. Vestigiile arheologice în sine nu pot fi însă considerate identice cu diverse grupuri de popoare ori etnii. Asemenea tuturor popoarelor, și cel maghiar s-a născut de-a-lungul mileniilor din contopirea nenumăratelor triburi, formațiuni etnice, seminții. Iată de ce nu putem trasa nici conturul perfect al unei „țări de baștină”, deși această expresie o folosim și astăzi când ne referim la spațiul în care a avut loc formarea – etnogeneza – poporului maghiar.

Urmele cele mai îndepărtate ne duc în epoca străveche. În mileniile dintre anii 10000 și 4000 î.e.n. în „țara de baștină” din zona munților Urali. Această localizare este doar aproximativă: Uralii se află în centrul spațiului euro-asiatic. Înălțimea relativ mică a acestui lanț tectonic înlesnește trecerea, așa că el n-a constituit niciodată o barieră între civilizații: zona Uralilor apare astfel ca spațiu foarte probabil al desfășurării celei mai îndepărtate etape înregistrabile a etnogenezei. Există însă și ipoteza care plasează „țara de baștină” în Asia Centrală. În preajma lacului Aral, ori în partea apuseană a Siberiei.

În jurul anului 4000 î.e.n. această comunitate uraliană se destramă; grupurile fino-ugrice desprinse din ea se vor stabili la vest de Urali. la nord și la sud de confluenta fluviilor Volga și Kama. În mileniul al III-lea și al II-lea unghurii își continuă modul de viață preponderent de culegători, bazat pe o economie naturală. Situarea așezărilor din această perioadă în apropierea râurilor, precum și analiza lexicului fino-ugric ne sugerează însă că pescuitul reprezenta îndeletnicirea de bază, căreia i se adăugau vânătoarea și culesul. În condițiile eneoliticului ce a succedat epocii neolitice, surplusul relativ de populație și apariția armelor din metal au făcut posibilă expansiunea: în teritoriile dintre Volga și Kama, în spațiul

baltic răsăritean și al actualei Finlandei, a luat naștere o formațiune etnico-culturală care poate fi pusă pe seama populațiilor fino-ugrice și care a ființat în fond până la expansiunea slavă de la începutul evului mediu.

Înpreajma anului 1500 î.e.n. în modul de viață al fino-ugricilor a avut loc o schimbare fundamentală: trecerea la o economie productivă bazată pe agricultură și creșterea animalelor. Se știe că în Mesopotamia această turmă decisivă s-a produs cu câteva milenii mai înainte, extinzându-se de acolo treptat către nord, prin intermediul mai multor popoare. După unele opinii Transcaucazia a constituit habitatul inițial al popoarelor indogermane, prin răspândirea cărora s-a extins economia productivă. Este posibil ca unele grupuri protobăștinașe din zonele suprapopulate ale Mesopotamiei, ce practicau de multă vreme o economie productivă, să fi migrat spre nord și treptat, de-alungul secolelor sau chiar al mileniilor, să se fi extins și cultura lor economică.

La aceste contacte incontestabile, axate pe direcția nord-sud, apelează adepții tezei eronate a originii sumeriene a ungurilor. Contacte directe între aceste două popoare nu au existat niciodată, elementele comune ale ornamenticii și ale mitologiei sunt caracteristice pentru tot spațiul euro-asiatic, ipoteze înrudirii celor două limbi e contrazisă de analiza lor sintactico-morfologică; mai mult, nu s-a putut demonstra până în prezent nici măcar o singură corespondență lexicală. Limba sumerienilor pare o insulă lingvistică ce nu prezintă similitudini cu nici o limbă cunoscută.

În rândul îndeletnicirilor economice ale fino-ugricilor, locul de frunte îl ocupă creșterea animalelor, dar săpăligile descoperite, apoi secerile, brăzdarele, precum și pietrele utilizate la măcinat sunt tot atâtea dovezi ale existenței agriculturii. Confecționarea uneltelor de metal e atestată de matrițele de bronz din mileniul II î.e.n., descoperite în Siberia apuseană. A început și procesul diferențierii treptate a societății iar apărarea șeptelului aflat în continuă creștere a făcut necesară organizarea militară.

În aceeași perioadă are loc destrămarea unității fino-ugrice și apariția primelor elemente ale unei limbi ugrice. În jurul anului 1000 î.e.n se dezmembrează și unitatea ugrică: începând cu această perioadă putem vorbi de habitatul prede-

cesorilor propriu-ziși ai ungarilor, pe care cercetătorii l-au plasat de-alungul cursului mijlociu al Volgăi („Magna Hungaria”). Cea mai verosimilă este însă ipoteza potrivit căreia țara de baștină, de unde s-a aflat în Siberia apuseană, de unde ungerii au trecut în Europa, pe teritoriul numit „Magna Hungaria” doar în secolul IV, sub presiunea atacurilor hunice. Nu este exclus ca aici să se fi produs o coeziune a triburilor ugrice venite din direcții diferite.

Un lucru este cert, și anume: trecerii la o economie productivă nu i s-a putut sustrage nici o grupare etnică mai masivă din această fâșie sudică a spațiului euro-asiatic.

Din motive „ecologice”, în zona silvo-stepei euroasiatice. – spontan ori sub influență protoiraniană – păstoritul nomad a început de timpuriu, încă din mileniul al II-lea î.e.n., modificând parțial modul de viață al protomaghiarilor, fără însă a-l fi transformat complet.

Formele superioare ale organizării sociale ce au constituit până la urmă cheazășia perpetuării au fost transmise mult mai târziu, în secolele IV–V e n., de către populațiile onoguro-turcice, care s-au stabilit în secolul V în Europa de Est. La standardul lor de viață mai ridicat se adăuga și un stadiu superior al organizării sociale; lor le datorăm și prima formațiune politică a regiunii, formațiune care prezintă similitudini cu organizarea statală. În timpul conviețuirii lor strânse și multisekulare cu masa maghiară s-a cristalizat organizarea tribală a ungarilor. (Adeptii originii turcice a poporului maghiar, teză susținută mai cu seamă la sfârșitul secolului trecut, sunt de părere că în această vreme a avut loc o întorsătură decisivă în evoluția etnogenezei.) Influența turcică nu prezintă importanță sub aspect cantitativ – nu s-a produs o substituție lingvistică, ungerii păstrându-și limba ugrică – ci în sens calitativ: masa maghiară seminomadă ce se deplasa lent către apus a început să se organizeze în triburi, apoi în uniune tribală, cunoscând și prima perioadă de dependență politică. Suzeranitatea onoguro-turcică, respectiv osmoza etnică parțială a dus la răspândirea în rândurile străinilor a denumirii de onoguri (unguri, hungarus), utilizată în trecut și în prezent pentru desemnarea maghiarilor. Dominația turcică a fost urmată de o suzeranitate a cazanilor înrudiți cu aceștia: ei au servit drept model în orga-

nizarea uniunii tribale ungurești (puterea centrală împărțită între doi conducători).

În jurul anului 750 ungurii sosesc în Levadia aflată între Don și Marea Azov. Acesta e locul unde ne poartă și firul tradiției populare cu privire la descălecat: legenda lui Hunor și Magor. Câteva decenii mai târziu masa maghiară migrează mai departe către apus, în secolul IX îi găsim între Nipru și Nistru, în ținutul numit Etelköz (Atelcuz = „locul dintre ape”): această deplasare însemnând totodată și desprinderea din imperiul cazarilor, în 830: cele șapte triburi maghiare și cele șapte triburi cabarice care li s-au atașat își aleg conducători comuni. Societatea militară seminomadă va deveni astfel un factor politic de sine stătător în viața popoarelor stepii. Sub comanda conducătorului principal (*kende*) Levéd și a secundului său (*gyula*) Álmos, pătura militară conducătoare a ungarilor, în urma diferitelor alianțe politice, se angajează uneori în campanii militare duse la mare distanță. În 893 și 862 războinicii călări maghiari apar la Dunărea de Jos, respectiv în Bazinul Carpatic. În 894, pecenegii – alungați din sălașurile lor de către uzii înfrânți de iranieni – ajung în teritoriul Etelköz. În aceste împrejurări, neprielnice, amenințătoare, căpeteniile sunt constrânse să abdice: urmașul lui Levéd devine Kurszán, iar Álmos îi predă puterea fiului său Árpád. În 895 acesta din urmă, îndemnat de bizantini, pornește campania împotriva Bazinului Carpatic, atacând zonele de frontieră de pe Tisa. Pare verosimil ca această campanie să fi fost pornită cu intenția descălecatului, deoarece nici înainte și nici după ea, Árpád nu s-a angajat în vreo incursiune militară. Descălecatul programat s-a produs totuși sub forma unui refugiu: pecenegii – la îndemnul bulgarilor – i-au atacat pe cei rămași acasă, iar aceștia, neavând altă direcție de ales pentru a se salva decât calca apusului, au năvălit prin trecătorile Transilvaniei în Bazinul Carpatic. Exodul nu a cauzat pierderi umane însemnate, până și șeptelul a trebuit să fie lăsat în urmă doar de cei care locuiau în partea răsăriteană a habitatului. Ocuparea integrală a Bazinului Carpatic nu a fost un proces pașnic nici în fazele sale următoare, părțile transdanubiene fiind stăpânite de principatul bavarez iar cele nord-estice de imperiul morav. În Câmpia Panonică și în Transilvania descălecătorii se lovesc

de interesele țarului bulgar. Bazinul Carpatic nu a fost niciodată un vid, dar – făcând abstracție de avari – descălecătorii maghiari au fost primii care au reușit să-l cuprindă sub o stăpânire unitară și durabilă. Procesul descălecatului îl putem considera încheiat în jurul anului 900.

Efectivul ungarilor descălecători se poate estima la o jumătate de milion. Populațiile găsite aici: slavii (sloveni, moravi, bulgari), francii, precum și avarii – aceștia din urmă greu de identificat – pot fi estimate la jumătatea efectivului ungarilor.

Pentru ungurii obișnuiți cu un mod de viață seminomad, condițiile bio-geografice ale Bazinului Carpatic reprezentau un climat propice. Interesul lor pentru pământ arabil era redus, triburile descălecătoare împărțind între ele locurile de pășunat. Primăvara populația de rând ara și semăna pe lângă sălașurile de iarnă, strângând recolta când se întorcea de la pășunatul de vară. Existau aici și elemente mai înstărite, posesoare ale unui șeptel însemnat, dar și slugi care-și pierduseră libertatea. Ei, dimpreună – unguri în marea lor majoritate – alcătuiau grosul populației. Aceste elemente nu au participat la aventurile militare ale epocii. Oștenii se recrutau din rândurile păturilor mijlocii; având cai și fiind echipați adesea cu armament argintat, porneau în campanii ca suită a căpeteniilor de trib. În vârful piramidei sociale se aflau căpeteniile de trib și principii, majoritatea lor trăind în cetățile întărite cu valuri de pământ de pe lângă vaduri: mânați de gustul lor pentru putere și lux, ei întrețineau legături cu teritorii îndepărtate.

Deceniile următoare descălecatului sunt cunoscute sub denumirea de perioada incursiunilor militare. Acestea erau campanii de jaf și de impunere a tributului, însă ele nu au fost pornite niciodată la voia întâmplării, ci doar în urma unor prealabile alianțe diplomatice. Puterile europene aflate în conflict apelau adesea la serviciile ungarilor, trimițându-i în țara inamicului obligat apoi să-și răscumpere pacea prin promisiunea plății unui tribut regulat. Menținerea dispoziției de luptă a războinicilor, asigurarea unei ocupații pentru suita militară constituiau și ele imbolduri pentru continuarea incursiunilor. Prada și tributul erau distribuite sub forma unor răsplăți de tipul soldei; astfel, atâta vreme cât campanii-

ile au fost încununate de succes, incursiunile își aveau rostul lor. Cu ocazia acestora ungurii s-au perindat prin Brema, Spania, părțile apusene ale Franței, colțul sudic al peninsulei italiice, Bizanț. Numărul participanților nu era mare: îl putem estima la câteva mii, nedepășind nicidecum cifra de douăzeci de mii.

Incursiunile orientate către apus vor fi curmate de două înfrângeri, la Merseburg în 933 și la Augsburg în 955, dar deja către mijlocul secolului putem distinge la urmașii lui Árpád – Fajsz și Taksony – tendința de a consolida țara ajunșă într-o stare de nesiguranță politică internă și externă tocmai în unna campaniilor militare: de aici năzuința de a face inutile războaiele. Ei au solicitat venirea și au permis intrarea în țară a unor misionari creștini (cunoaștem și cazuri de căpetenii convertite), au construit cetăți. Înfrângerea de la Augsburg, credințele legate de căpeteniile căzute ce vor ajunge slugi în urma morții, au temperat dispoziția de luptă a războinicilor. Situația politică externă a devenit și ea nefavorabilă. Bizanțul ocupa Bulgaria și încheia o alianță cu Otto I., suveranul imperiului romano-german. În ultimul pătrar al veacului al X-lea Bazinul Carpatic a fost prins în cleștele a două mari puteri.

Ducele Géza, ajuns suveran în aceste împrejurări, era conștient de faptul că unica chezășie a păcii este creștinarea ce implica și integrarea în rânduiala europeană. A solicitat prin unnare misionari din partea împăratului, trecând el însuși la creștinism. Această nouă orientare trebuia impusă și căpeteniilor de trib. Géza a curmat opoziția acestora cu mână forte, impunându-și de acum calitatea de principe nu numai nominal, ci în fapt.

Nu a fost o misiune simplă nici impunerea creștinismului în rândul maselor, universul spiritual păgân opunând în fața acestuia o dârză rezistență. Societatea ca atare, în schimb, a fost un mediu propice pentru difuzarea noii credințe. Masa maghiară trecuse la o viață sedentară încă din Levedia (continuând să migreze doar vara, pentru pășunatul vitelor), cultiva pământul, ocupație pe care a perfecționat-o prin noile metode preluate de la slavi. Populațiile Bazinului Carpatic – parțial chiar descălecătorii unguri – cunoșteau deja creștinismul. Principele Géza s-a lovit prin urmare înainte de toate de

rezistența căpeteniilor și războinicilor familiarizați cu atmosfera de luptă din perioada incursiunilor militare. Reușind să acapareze impozitele vamale și pe produse, și-a putut permite întreținerea gărzii militare din aceste venituri. Căpeteniile ce refuzau să se supună au fost atacate și nimicite. Cetatea de scaun și-a ridicat-o într-un loc spectaculos, pe Dealul Cetății de la Esztergom (Strigonium). Aici s-a născut fiul și moștenitorul său, Ștefan, căruia el însuși i-a ales-o drept soție pe principesa bavareză Gizella.

Clarviziunii politice și capacității de acțiune ale lui Géza însă nu i s-a asociat conștiința misiunii suveranului creștin, ci o trufie tipic răsăriteană și o asprime barbară. S-a convertit la creștinism, dar nu-i respecta prescripțiile. Géza nu a fost primul exponent al unei epoci noi ci mai degrabă ultima personalitate reprezentativă a celei mai vechi etape din istoria maghiară, după moartea lui acest popor răsăritean implantat în lumea apuseană ajunge în pragul celei mai importante transformări din evoluția sa, care avea să-i asigure o perenitate milenară, rămânând unicul popor răsăritean seminomad care a reușit să-și întemeieze un stat și să-și găsească un loc definitiv în Europa.

II. FEUDALISMUL TIMPURIU

Regatul Árpádienilor (1000–1301)

Géza a fost urmat la tron de fiul său Ștefan. Căpeteniile tribale puse în umbră au considerat că sosise momentul prielnic pentru a se răfui cu puterea centrală. Nu păgânii i-au atacat pe creștini (deși baza umană a răsculaților provenea din rândurile lor), ci, în fond, acționau ambițiile, veleitățile privitoare la conducere ale unor potențați semibarbari, trecuți deja la creștinism. Victoria lui Ștefan asupra lui Koppány din Somogy și a celorlalți potențați a decis și modalitatea integrării ungarilor în Europa feudală, aceasta producându-se în bloc și nu sub forma scindării masei lor în mici principate de sine stătătoare. Asigurându-și astfel autoritatea, în anul 1000 Ștefan solicită și primește coroana din partea papei și se încoronează rege. Prin acest act decisiv Ungaria, ca regat creștin de sine stătător – unul din cele mai vechi state cu o continuitate politică neîntreruptă de pe continent – se integrează în ordinea socială a Europei feudale. (Este vremea în care are loc și întemeierea statului ceh și a celui polonez.) Pe baza împuternicirii primite din partea papei (în calitatea sa de rege „apostolic”) Ștefan începe organizarea structurii bisericești. La Esztergom pune bazele unei arhiepiscopii, întemeiază zece episcopii și înzestreză bisericile cu donații, dispune strângerea dijmei, insistă pentru construirea bisericilor, impune ascultarea liturghiei. Primele parohii s-au înființat în vecinătatea cetăților ispravnicilor săi.

Paralel cu organizarea bisericii au fost așezate și bazele aparatului de stat, clădit pe sistemul comitatelor (várme-gyék). Componenta VÁR (Cetate) a acestei expresii se referă la faptul că centrul economico-administrativ al acestor unități teritoriale se află în câte o cetate (de regulă locuri fortificate prin valuri de pământ, la construirea cărora se pricepeau și ungurii descălecători), iar cea de MEGYE însemna hotar, în sensul de teritoriu cu limitele clar trasate. Antecedentele comitatelor sunt sălășurile diferitelor seminții (așezarea războinicilor și înzestrarea lor cu o populație menită să-i servească a avut loc încă în perioada premergă-

toare regatului). Sprijinindu-se pe acest model și-a dezvoltat Ștefan aparatul de stat, prin perfecționarea sistemului de cetăți deja existent. Atașarea războinicilor aflați până atunci în dependență personală, precum și a populației aservite acestora, la o instituție impersonală, la o cetate, a însemnat o trăsătură nouă în evoluția societății Europei răsăritene.

Independent de puterea statală structurată pe comitate a evoluat sistemul domeniilor regale menite să asigure întreținerea curții. Relațiile producției agrare și nivelul dat al posibilităților de circulație nu permiteau suveranului și suitei sale să consume rentele în cetatea de scaun. Pretutindeni în țară, producția slujitorilor regali era dirijată de conace regale unde era adunată și depozitată recolta, iar curtea și garda militară, mutându-se din conac în conac, o consuma la fața locului. Reginele și prinții beneficiau la rândul lor de un sistem propriu de conace.

Sălașurile de iarnă ale căpeteniilor diferitelor triburi și seminții s-au transformat în proprietăți private iar din domeniile confiscate ale căpeteniilor răzvrătite suveranul oferea donații credincioșilor săi, membrilor suitei sale veniți din străinătate și bisericii. Sistemul gentilic al proprietății pământului a fost astfel înlocuit cu unul privat. Donația se făcea de regulă printr-o declarație verbală, cu acte scrise fiind asigurate doar privilegiile bisericii. Din cele douăzeci de acte de danie ale lui Ștefan către biserică, ni s-au păstrat doar patru, printre care și documentul întemeierii abației de la Pannonhalma, din 1002. Regulamentul de funcționare al noii ordini de stat a fost fixat de către Ștefan I (cel Sfânt) în două culegeri de legi. Este vorba de fapt de două coduri penale, căci ele conțin în primul rând diferite pedepse, prin aplicarea cărora se preconiza asigurarea privilegiilor bisericii, protecția noului sistem al proprietății, prerogativele feudalilor și prevenirea actelor de violență. Regele a emis aceste legi „dimpreună cu episcopii și potentații Ungariei”, iar la curtea sa – potrivit unei expresii din aceeași culegere de legi – funcționa un „senat”. Instituția vendetei gentilice este complet ignorată de noile legi, nefiind nici măcar interzisă, ceea ce ne sugerează că sistemul organizării gentilice se descompusese de mult fiind înlocuit încă în perioada descălecatului prin rânduielile tribale artificial alcătuite, de sorginte

turcică, respectiv prin relațiile stăpân-slugă. Depășind fundamental faza anterioară, codul penal al lui Ștefan apare ca prima creație de acest gen din istoria popoarelor est- și nord-europene. (În Croația vecină instituția judiciară a vendetei mai funcționa încă și în secolul al XV-lea.)

Consolidarea noii ordini e demonstrată și de faptul că deja în 1018 Ungaria era traversată de un nou drum de pelerinaj către Sfântul Mormânt. Acest traseu populat a înlesnit circulația de mărfuri, iar relațiile așezate din interiorul țării, propaganda desfășurată de suveran și de adepții lui au ademenit mulți pelerini să se stabilească aici. Astfel a ajuns în Ungaria și episcopul Gellért (Gherard), canonizat ulterior. Țara lui Ștefan I (cel Sfânt) se afla în relații bune cu imperiul bizantin și cu cel romano-german; jucând un rol mediator între cele două mari puteri europene, a izbutit totodată să-și păstreze independența. Soția lui Ștefan provenea dintr-o casă domnitoare germană, fiul său s-a căsătorit pare-se cu o prințesă bizantină iar fiica sa cu fiul dogelui Venetiei.

Ștefan I (cel Sfânt) a bătut monezi de argint înlesnind răspândirea acestora prin introducerea impozitului în denari. Acești bani, confectionați dintr-un argint de bună calitate, s-au răspândit în scurt timp și peste graniță – mai ales către nord – încercându-se, tot în străinătate, și falsificarea lor.

În apropierea reședinței regale de la Esztergom a fost ridicată arhiepiscopia. Drept reședință regală Ștefan a folosit o stație a drumului de pelerinaj – Székesfehérvár (Alba Regia) unde și-a construit o cetate și o bazilică.

În timpul domniei sale îndelungate (1000–1038) Ștefan I (cel Sfânt) s-a consacrat drept cea mai proeminentă personalitate a istoriei ungare, fiind autorul unor transformări uriașe, toate acestea – în comparație cu contemporanii săi – cu minimum de violență, cu o sinceră credință creștină, cu pioșenie și cu înțelepciune de suveran remarcată în toată Europa. (Canonizarea sa a avut loc în 1083.)

Ultimii ani ai vieții i-au fost umbriți de grija succesiunii. Străvechea cutumă maghiară rezerva acest drept celui mai în vârstă dintre bărbații familiei domnitoare, în timp ce dreptul succesoral european se baza pe primogenitură, pe urmașii direcți.

Moștenirea titlului de rege mai implica și principiul

„idoneității”, al aptitudinii de guvernare, în sensul că urmașul trebuia să fie nu numai îndreptățit, dar și apt pentru domnie, conform principiilor moralei și politicii creștine. În ciuda dreptului tradițional maghiar, Ștefan I (cel Sfânt) încerca să-i înlesnească fiului său (intrat în istoria maghiară sub numele de Sfântul Emeric) calea spre tron. În unna morții neașteptate a acestuia, deviază chiar și de la principiul moștenirii în descendență masculină, desemnându-l drept urmaș pe ginerele său, Petru Orseolo, fiul dogelui Veneției. În urma nesiguranței intervenite în sistemul moștenirii tronului, țara avea să înfrunte câteva decenii atât de furtunoase, încât au periclitat întreaga operă a Sfântului Ștefan.

De la mijlocul secolului al XI-lea se poartă lupte permanente pentru Ungaria, pentru moștenirea lăsată de Ștefan cel Sfânt. Diferitele modalități de moștenire a tronului, regii stinși fără urmași, moștenitorii orbiți spre a nu mai fi apți pentru tron, ori alungați au oferit opoziției interne precum și unor puteri străine tot atâtea prilejuri de intervenție. A existat pretendent sprijinit de o răscoală a păgânilor; s-au răscolat împotriva domnitorului capi de seminție neglijați, deși erau creștini; iar pretendenții privați de puterea regală căutau refugiu și susținători în țările vecine – Polonia, Rusia, Bizanț, Imperiul romano-german –, întorcându-se apoi cu sprijin din afară. Cele mai periculoase erau intervențiile împăratului romano-german, care în schimbul sprijinului acordat pretindea supunerea feudală a țării.

În unna luptelor părțile ajunseră la un compromis: moștenitorul-pretendent, în calitatea sa de prinț (duce), devenea stăpân cam al unei treimi din teritoriul țării (ducatul). Dar în loc să liniștească lucrurile, încercarea de a-l îndestula pe „regele cel tânăr” crea o bază materială pentru continuarea conflictului. Prinții își organizau o armată proprie, băteau monedă și reluau lupta pentru tron.

Conflictul dintre „coroană și spadă”, dintre tron și ducat s-a repetat de mai multe ori în acest secol.

Reconsolidarea puterii statale a avut loc sub Ladislau I (cel Sfânt) (1077–1095) și Coloman Cărturarul (1095–1116). În timpul conflictelor interne a dispăruse siguranța de drept, respectul proprietății. Legile draconice ale lui Ladislau loveau înainte de toate în cei ce nu respectau proprietatea.

Furtul ce depășea valoarea unei găini era deja pedepsit cu moartea!

Ladislau cel Sfânt a fondat noi episcopii și abații, a organizat capitlurile (consiliile canonicilor) pe lângă episcopii și le-a înzestrat cu donații bogate. Capitlurile au avut un rol însemnat în răspândirea scrisului și a culturii europene de limbă latină, iar în calitatea lor de „instanțe autentificatoare” au îndeplinit și funcțiile de notariat public. Ca urmare a acestei politici sprijinite pe biserică și a succeselor dobândite de regele Ladislau în consolidarea situației interne, a fost posibilă și canonizarea unor personalități din istoria ungară (regele Ștefan, episcopul Gherard).

Profitând de stingerea dinastiei croate, Ladislau atacă și ocupă Croația (1091). S-a inaugurat astfel uniunea dinastica croato-ungară, o conviețuire ce a durat până în 1918. Adevăratul adversar era însă Bizanțul, care a dirijat în direcția Ungariei avalanșa atacurilor cumane. Ladislau cel Sfânt, ieșind în întâmpinarea lor, în părțile sudice ale țării, reușește să-i oprească printr-o victorie zdrobitoare. Faptele eroice ale acestui „rege cavaler” sunt consemnate și repovestite în maniera specifică genului într-o serie de legende.

Regele Coloman a condus la rândul sau mai multe campanii peste graniță, reușind să asigure o dominație stabilă asupra Croației. Lupta cu fratele său mai tânăr, prințul Álmos, a fost ultima confruntare a coroanei cu spada, odată cu înfrângerea lui Álmos fiind desființată și instituția ducatului. Domnitorul a sporit veniturile provenite din vămi, a reglementat impozitele și sistemul obligațiilor militare. Ca legiuitor a îndulcit și revizuit legile lui Ștefan I (cel Sfânt).

În condițiile consolidării relațiilor feudale nu mai erau necesare vechile pedepse drastice. Fost episcop, acest suveran cult dă dovadă de un spirit luminat fără pereche în evul mediu, printr-un decret al său: „Împotriva vrăjitoarelor, deoarece ele nu există, să nu fie întreprinsă nici o acțiune.” (Ce-i drept, decretul se referă doar la un anume soi de vrăjitoare, denumite STRIGA.)

În secolul XII consolidarea puterii regale continuă. Călătorii străini consemnează oarecum surprinși că o țară atât de vastă nu s-a scindat în principate, comitatele regale fiind în măsură să constrângă la supunere întreaga populație a țării.

Impozitele nu erau exagerate; totuși veniturile coroanei au permis întreținerea unei curți luxoase. În spatele acestei stabilități se aflau relațiile feudale deja consolidate, care păstrau însă o serie de trăsături arhaice. Puterea regelui era garantată în primul rând de domeniile sale proprii, extinse pe cca o treime a teritoriului țării. Biserica așteptând de la el sprijin în posesiuni, căuta să evite conflictele interne. În schimb grupările nemulțumite ale latifundiarilor laici încercau să-și impună interesele tot prin întreținerea conflictelor dinastice. Prin sprijinirea pretendenților la tron, imperiul bizantin în ascensiune se străduia să supună țara. Bizanțul și Ungaria – implicându-se în diferite sisteme de alianțe – s-au războit ani în șir. Pericolul extern le-a impus regilor unguri o politică prudentă, de echilibru. Tot pe poziții ponderate, lipsite de manifestări extreme s-au situat ei în îndelungatul conflict occidental dintre papalitate și imperiu, încheiat lent.

Puterea Regatului Maghiar din evul mediu timpuriu a fost consolidată spre sfârșitul secolului de Béla al III-lea (1173–1196). Fiind crescut la curtea bizantină, după revenirea în țară, arhiepiscopul de Esztergom – temându-se de influența bisericii răsăritene – se codea să-l încoroneze. În scurt timp însă Béla a reușit să-i câștige pe cei ce-l întâmpinaseră cu neîncredere.

A bătut monezi de bună calitate după modelul celor bizantine, a restabilit ordinea distrusă a justiției, a ținut zile de judecată la Székesfehérvár, a adus în țară noi ordine călugărești – bunăoară pe cistercienii, cu bune legături în Franța, a sprijinit ordinele cavalierești.

Domnia sa a însemnat o cotitură decisivă în domeniul administrației. Sub influența bizantină, procedura verbală de la curte a fost înlocuită de scripticitate: celebra decizie prin care hotăra ca pricinile dezbătute în prezența sa să fie consemnate în scris datează din 1181. Organismul CANCELARIEI regale dobândind permanență, procedura administrativă scriptică s-a instituționalizat și a devenit sistematică. Tot mai numeroase documente din această vreme reflectă o influență franceză, explicabilă prin faptul că o bună parte a personalului își făcuse studiile la Paris. Printre ei s-a aflat și notarul anonim al regelui, Anonymus, autorul celei mai importante cronică medievale ungare, intitulată *Gesta Hungarorum*.

În scopul câștigării marilor potențați, Béla al III-lea nu se zgârcea în ce privește donațiile funciare. În timpul domniei sale a survenit primul caz când obiectul donației este un întreg comitat. Cu toate acestea domeniul său personal nu s-a redus în mod semnificativ, ba, mai mult, prin înlesnirea dezvoltării urbane, prin așezarea unor coloniști străini, regele a reușit să-i sporească potențialul economic.

Nu peste mult timp însă avea să se învedereze că autoritatea monarhului nu se mai poate consolida pe vechile temeuri. Veacul nou, al XIII-lea, a adus cu sine decăderea autorității regale. Andrei al II-lea (1205–1235) a accelerat chiar procesul descompunerii sistemului comitatelor regale, în timpul domniei sale donațiile de domenii ale cetăților coroanei devenind un lucru obișnuit. Noii posesori interveneau chiar și în exercitarea puterii de stat, ei fiind cei care adunau darea regală, și îi judecau pe locuitorii neaserviți de sub jurisdicția lor. Beneficiarii dărilor regale au acaparat o putere și o influență considerabile – de fapt atunci a început să se contureze și să se afume (pe lângă sprijinul acordat претенденților la tron) prin revendicări de fond clasa latifundiarilor maghiari. În schimb membrii ignorați ai elitei, precum și vârfurile clerului – care se temeau de răsturnarea raportului de forte – sunt adversari ai noii ordini. În urma donațiilor și datorită consolidării latifundiarilor, situația păturilor mijlocii devine nesigură. Oștenii vasali ai regelui (servientes, „slujitori”) protestează împotriva samavolniciei comise de magnați și pun bazele unei organizații proprii de autoapărare. Oștenii și administratorii cetăților regale, precum și IOBAGII CETĂȚILOR, ajung acum sub jurisdicție seniorială privată și se tem că vor decădea în rândul slugilor. Regele încerca să-și completeze beneficiile scăzute, practicând degradarea banilor, adică schimbând banii vechi pe alții noi, cu calitatea diminuată, precum și arendarea veniturilor regale. O deosebită aversiune a generat faptul că suveranul le copleșea pe rubedeniile soției sale germane cu donații și favoruri deosebite.

Nemulțumirea a izbucnit sub forma unor revolte de palat, ca și în rândurile maselor. În 1213 un grup de complotiști o asasinează pe regina Gertrudis, fapta lor rămânând nepedepsită, ceea ce ne confirmă decăderea autorității regale. În 1222 opoziția nobiliară ajunsă practic în situația de a guverna țara,

profitând și de nemulțumirea servienților regali și iobagilor de cetate. îl obligă pe rege să emită așa numita BULĂ DE AUR. Acest act cu aspect festiv, având sigiliu de aur, îngrădește substanțial puterea regală. Limitele trasate prin prevederile sale nu au legiferat distribuția puterii între stări, deci o oarecare constituționalitate, dar garantarea drepturilor ne indică această tendință. Regele nu mai poate dona comitate întregi; se îngrădește dreptul arendării veniturilor regale și se stăvilește posibilitatea de afirmare a străinilor. Câteva puncte ale BULEI DE AUR se referă la drepturile servienților regali: se interzice orice fel de molestare a lor, sunt trecuți în competența tribunalului regal, iar cheltuielile serviciului militar prestat de ei în afara granițelor țării îi revin regelui. Cea mai însemnată limitare a puterii regale este faimoasa clauză referitoare la dreptul de rezistență al nobilimii – adică, în sensul de atunci al cuvântului, al mării nobilimii – care prevede că, în cazul când regele sau urmașul său „...ar voi să acționeze împotriva acestor prevederi ...nobilimea țării noastre, dimpreună ori separat, în prezent și în viitor, să aibă pe veci libertatea de a se împotrivi nouă și urmașilor noștri și de a ne contrazice fără a fi acuzată de infidelitate.” Clauza dreptului la rezistență a constituit secole de-a rândul, până la abolirea sa din 1687, baza ideologică a luptelor nobilimii transformate în stare privilegiată.

BULA DE AUR nu a adus schimbări în politica monarhului iar gruparea care l-a constrâns să emită acest act a pierdut curând exercitarea puterii. Cotitura politică a fost determinată de prințul moștenitor, Béla al IV-lea de mai târziu (1235–1270), care a început încă din timpul vieții tatălui său revizuirea donațiilor funciare. Țara era secătuită și de campaniile împotriva Haliciului, în care s-a risipit multă energie și mult sânge.

Prin revizuirea donațiilor, restabilirea domeniilor de cetate și conscrierea iobagilor cetăților. Béla a consolidat puterea regală. El nu a renunțat la practica donațiilor, dar s-a străduit să o mențină între anumite limite. În 1239 permite așezarea în țară a unui grup de cumani dimpreună cu căpetenia lor. Divergențele dintre cumanii nomazi și ungurii agricultori au dus la ciocniri sângeroase, încheiate prin plecarea cumanilor, care au prădat și distras totul în calea lor.

În 1241 țara era amenințată de un grav pericol: invazia tătaro-mongolilor, care pătrunseseră prin trecătorile Carpaților. Béla al IV-lea adună o oștire considerabilă, dar, datorită erorilor de conducere suferă o gravă înfrângere la Muhi, lângă râul Sajó. Estul țării ajunse pradă tătarilor; mai mult chiar: iarna, când Dunărea a înghețat, ei devastară și părțile apusene (putând să le reziste doar câteva cetăți). Zadarnic a solicitat regele sprijin din afară, până la unna el însuși fu nevoit să părăsească țara. În primăvara anului 1242, la vestea morții marelui han, tătarii părăsesc pe neașteptate Bazinul Carpatic.

Regele reîntors găsește o țară pustiită, depopulată. Îl așteaptă nu numai munca de reconstrucție, dar și crearea unui alt regat, mai puternic, capabil să reziste unui nou atac mongol ce părea foarte probabil. Pe drept cuvânt, lui Béla al IV-lea i-a revenit titlul de „al doilea întemeietor de țară”. Reconstrucția se realizează, datorită activității sale organizatorice. Efectuează colonizări, cheamă în țară străini, acordă teritoriu cumanilor reîntorși, nutriend speranța că aceștia vor putea constitui o bază militară. Realizează un vast program de construcții de cetăți, îndemnând marea nobilime și biserica să facă același lucru. Pe domeniile forestiere regale de la margini, până atunci nelocuite, organizează comitate. Zidește o cetate și întemeiază un oraș pe muntele cetății de la Buda. Sprijină orașele deja existente, acordându-le privilegii. Printr-o lege emisă în 1267 a recunoscut nobilitatea servienților regali și existența instituției lor de autoguvernare: comitatul nobiliar. A căutat să-i atragă în exercitarea puterii statale pe membrii noii stări în curs de omogenizare: nobilimea de rând. A renunțat la recuperarea domeniilor cetăților regale donând el însuși importante teritorii. În politica externă s-a străduit să asigure țării o poziție stabilă, consolidată. Invazia mongolă nerepetându-se, Béla al IV-lea a putut lăsa urmașilor o țară înfloritoare.

Succesul muncii de reconstrucție, continuarea dezvoltării era de-acum în măsură să fortifice rezultatele multisekulare. Numărul locuitorilor depășea în secolul al XIII-lea un milion, populația asigurându-și existența prin extinderea agriculturii. La început gospodărirea nu se desfășura în cadrul familial, ci în unitățile de producție numite PRAEDIUM, pre-

luându-se parțial modelul vilelor rustice din epoca romană. În praedii munceau slugi, persoane aservite, soartă ce-i aștepta și pe indivizii liberi decăzuți, care, totuși păstrându-și libertatea personală, erau obligați la prestarea anumitor servicii. Din populația de rând și slugi s-a omogenizat încetul cu încetul clasa iobagilor. Noua categorie înseamnă totodată și modificarea structurii de producție: praediile dispar fiind înlocuite prin gospodării familiale reunite în sate.

Rețeaua de sate formată în secolul al XII-lea și-a atins densitatea maximă în secolul al XIV-lea. Producția se desfășoară pe două planuri: exista un lot separat, cultivat în folosul exclusiv al feudalului; iar pentru nevoile proprii familia mai gospodărea și un alt lot, din recolta căruia trebuia achitată dijma bisericească și predată partea ce se cuvea feudalului; după 1351, cea de a doua zeciuială a recoltei, deci a noua parte (nona) rămasă după zeciuiala bisericească, a fost generalizată pe întregul teritoriu al țării. Pe lângă aceasta iobagul mai era împovărat cu obligații de cărăușie, daruri ocazionale și plată în bani. Clasa iobagilor, din ce în ce mai unitară, reuși în schimb să obțină dreptul de liberă strămutare. Acest sistem al producției feudale se promova doar în părțile centrale, mai intens populate ale țării. Secole de-a rândul, zonele periferice au oferit condiții favorabile păstoritului și luării în folosință a pământurilor nedestelenite. Autoritatea statală și cea feudală au atins și înglobat treptat în sistemul feudal și aceste teritorii rămase în urmă și puțin populate. Popularea Bazinului Carpatic era încheiată deja în secolul al XIII-lea, fapt care a prejudiciat și el situația domeniilor regale, deoarece până atunci teritoriile donate putuseră fi recuperate prin ocuparea altora în zonele de margine recent organizate.

Praediile și mai apoi satele se aflau în proprietatea latifundiarilor, a servianților regali, a regelui ori a bisericii. Proporția repartizării cantitative a domeniilor între aceste categorii stăpânitoare nu o cunoaștem exact. Domeniul regal acoperea inițial cel puțin 1/3 din teritoriul țării, pierzând teren cu precădere în favoarea marilor domenii feudale, care în secolul al XIII-lea înglobau deja marea parte a țării. În materie de gospodărire, cele mai evolute erau domeniile bisericii, deoarece călugării veniți din apus aduceau cu ei

tehnologia superioară de acolo, iar pe de altă parte aici stabilitatea posesorilor și implicit a serviciilor prestate acestora înlesneau un anumit grad de dezvoltare.

Categoria inferioară a clasei stăpânitoare o alcătuiau servienții și iobagii de cetate. Situația lor juridică aparține fiind garantată și prin BULA DE AUR, ei înșiși au început, în cadrul vechilor comitate regale, organizarea unei instituții proprii de autoapărare, concretizată până la urmă în COMITATELE NOBILIARE. Prima mențiune aferentă (1232) ni s-a păstrat din comitatul Zala, unde nobilii de rând – adică servienții – făceau dreptate în cauze procesuale prin judecători aleși de ei, neavând însă puterea suficientă pentru a-și impune voința față de marii latifundiari, cu toate că se bucurau de sprijinul autorității regale. Acces la politica țării aveau doar „notabilii”, numiți mai apoi „nobili”, iar după ce sensul acestei expresii avea să se extindă asupra tuturor categoriilor privilegiate, li se va spune BARONI. Puterea lor se datora posesiunilor funciare; pe acestea le aveau din favor regal, iar dacă îl pierdeau, ori nici nu reușeau să-l dobândească, se străduiau să ridice pe tron un alt rege. Durata scurtă a vieții, șirul neîntrerupt al războaielor, repetatele căderi în dizgrație au zădărnicit multă vreme instalarea eredității funciare. În secolul al XIII-lea apare însă categoria marilor proprietari dintr-a doua sau chiar a treia generație; exponenți ai propriilor interese latifundiare, bazându-se pe posesiuni și pe legături familiale, ei nu mai aveau nevoie de favorul regal și doresc să-l utilizeze doar drept unealtă pentru consolidarea propriei posesiuni și pentru dobândirea unor noi posesiuni. În aceste condiții, rolul regelui a devenit tot mai dificil.

Dezvoltarea orașelor Ungariei ia avânt doar din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Din secolul XII cunoaștem un singur act privilegiat, cel al HOSPES-ilor din Székesfehérvár; în acest caz însă avem de-a face cu garantarea drepturilor unor „oaspeți” (imigranți) și nu cu veritabile privilegii orașenești. Oricum, actele privilegiate din secolul următor vor invoca drepturile din Székesfehérvár.

Privilegiile în sine însă nu au creat orașe. Esztergom și Székesfehérvár își datorează importanța faptului că erau reședințe regale. La începutul secolului al XIII-lea li se adaugă Pesta și Buda, unde dezvoltarea începe fără privi-

legii, datorită dezvoltării comerțului. Orașele apăreau îndeobște pe lângă cetăți, la vaduri, în vechi centre de comitate, adesea în locuri unde mai existau ruinele antecedentelor urbane antice. Continuitatea urbană în perioada de tranziție dintre antichitate și evul mediu nu se poate însă demonstra nicăieri. Un rol important au jucat în evoluția orașelor elementele „latine” (italiene, franceze) și germane implantate în acestea. Găsim printre orașenii epocii evrei sosiți din orașele occidentale și musulmani imigranți din răsărit. Cele mai bănoase ramuri comerciale, anume desfacerea sării și exportul animalelor vii, se aflau sub controlul bisericii, respectiv al curții, nedevenind deci factori direcți ai evoluției urbane.

De-a lungul celor trei veacuri trecute de la întemeierea statului, Ungaria a recuperat mult din tardivitatea istoriei sale. S-a înrădăcinat creștinismul, s-a consolidat sistemul economic al feudalismului, a crescut densitatea populației, țara s-a integrat în circuitul vieții internaționale. Ea era cutureierată de negustori, o pătrundeau curente spirituale ale epocii, se răspândea cultura scrisă. În arhitectură dominația stilului romanic a rămas un timp neștirbită, doar spre sfârșitul secolului al XIII-lea apar semnele goticului. Nivelul relativ scăzut al evoluției urbane, preponderența creșterii animalelor în economie, populația rurală a bordeielor – care, din primăvară până în toamnă se muta în corturi ridicate adesea chiar în apropierea casei – semnalau întârzierea dezvoltării feudale față de popoarele apusului.

În ciuda tendințelor expansioniste ale regilor unguri, respectiv a încercărilor de a cucerii teritorii externe, granițele țării s-au stabilizat pe coastele Carpaților. Modificările teritoriale erau frecvente doar la sud, în părțile balcanice slab populate. Războaiele de cucerire din secolul al XIII-lea probează deja puterea identificată a Regatului Ungar.

Magnații deveniți puternici sub urmașii lui Béla al IV-lea nu mai stârnesc conflicte în jurul tronului ci – construindu-și propria lor putere regională – îl ignorează complet pe rege. În deceniile anarhiei feudale familiile conducătoare se schimbă anual în principalele funcții de conducere; în decurs de zece-douăzeci de ani, unii ajung să dețină de câte cincisase ori importanta funcție de palatin. Congregațiile nobiliare – antecedente ale viitoarei diete –, convocate din ce în ce

mai des, încearcă zadarnic să realizeze prin decizii ordinea internă. Ladislau al IV-lea (Cumanul) (1272–1290) a căutat să-și bazeze puterea pe cumanii care îi ofereau sprijin militar, pierzând astfel adevărata bisericii. După urcarea pe tron a ultimului rege arpadian, Andrei al III-lea (1290–1301) se intensifică amestecul puterilor străine: țara răvășită devine curând prada pretendenților la tron, respectiv a magnaților care îi susțin.

În această „clasică” perioadă a anarhiei feudale, potențații deținători ai puterii regionale băteau monedă. încasau impozitele regale, făceau o politică externă independentă și, în teritoriile de margine, deveneau vasali ai unor domnitori străini.

Stingerea dinastiei arpadiene nu a declanșat anarhia, ci, dimpotrivă, a înlesnit prin emulația pretendenților la tron selecția menită să promoveze un urmaș energetic și capabil, a cărui stăpânire s-o recunoască și magnații – sau care să izbuțească să și-o impună. Ceea ce s-a și întâmplat într-un timp surprinzător de scurt, după numai câțiva ani.

III. FEUDALISMUL DEZVOLTAT

Perioada dinastiilor mixte (1301–1526)

Dintre pretendenții din descendența pe linie feminină ieși victorios Carol Robert (1308–1342). din ramura napolitană a familiei Anjou. Înainte de toate și-a gonit din țară rivalii, apoi – aliindu-se cu un magnat, căzând la învoiala cu altul, războindu-se cu un al treilea – lichidă încetul cu încetul puterea regională. La început putea conta doar pe împrumuturi din Italia și pe sprijinul papalității, dar după câțiva ani își avea deja propria tabără internă. Curtea și-a amenajat-o în Cotul Dunării, la Visegrád. Venit dintr-un mediu mai evoluat. noul suveran își dădu repede seama că înlesnirea treptată a circulației mărfurilor și a finanțelor îi oferă posibilitatea de a nu-și baza domnia materialicește exclusiv pe domeniul regal. Ungaria realiza cea mai însemnată producție de aur a Europei vremii iar Carol Robert își promova în mod consecvent dreptul la o zecime a metalelor prețioase exploatare. În schimb, o treime i-o lăsa posesorului de zăcământ, pentru a-l cointeresa în sporirea producției. Metalul nobil trebuia în mod obligatoriu convertit în bani, ceea ce îi asigura fîscului iarăși venituri importante. După modelul Florenței, Carol Robert a bătut moneda de aur „florentină”, cu valoare pereză: forintul (florinul). Renunțând la degradarea sistematică a calității banilor prin permanente convertiri, el suplini economiile provenite din această sursă prin întâia impunere a iobagilor la un impozit unitar, de stat. Este momentul când – ca urmare a evoluției economice – impozitul orașelor începe să atingă și el sume considerabile. Domnitorul a sprijinit dezvoltarea comerțului exterior, iar politica economică externă și-a pus-o de acord cu cea a regilor Cehiei și Poloniei. În vederea administrării finanțelor a creat sistemul pe țară al organelor erariale și totodată le-a impus marilor feudali sarcinile organizării armatei, obligându-i pe înalții demnitari să asigure recrutarea și echiparea unui efectiv de oșteni, sub propriile steaguri. Acest sistem al „steagurilor” echipate de „seniorii banderali” asigură o formă de organizare militară modernă și relativ ieftină.

Folosindu-se de slăbirea papalității, a pus impozit pe veniturile papale și a numit în principalele funcții ecleziastice oamenii, devotați lui. În politica externă se sprijinea pe alianța ceho-polonă, pornind în același timp lupta pentru dobândirea tronului napolitan. Autoritatea centrală consolidată, considerabilele venituri erariale permanente au făcut din regatul ungar o importantă putere a Europei. Viabilitatea acestei puteri a fost pusă la încercare de fiul lui Carol, Ludovic I (cel Mare) (1342–1382). El a fost ultimul mare „rege cavalier” și singurul suveran ungar care a binemeritat de la posteritate atributul de „cel Mare”. La curtea sa lucrau pictori, sculptori, orfevri; domnitorul colecționa cărți (cea mai importantă piesă a acestei colecții fiind superba Cronică Pictată, comandată de el), iar la Pécs a fondat o universitate. La curtea sa se desfășurau turnire și serbări cavalierești.

Contemporanii i-au acordat atributul de „cel Mare” datorită războaielor sale de cucerire. De-a lungul domniei sale de patru decenii el a pornit 16 campanii, în alte 13 trimițându-și căpeteniile de oști. Sub pretextul că răzbună asasinarea fratelui său, soțul reginei napolitane Iohanna, a condus mai multe campanii în Italia, adevăratul său scop fiind însă dobândirea tronului de la Neapole. Aceste campanii, rămase fără rezultat în ciuda eforturilor susținute, au impus imense sacrificii materiale și umane, armata ungară petrecând ani întregi pe pământul Italiei. L-a obligat în schimb la prestarea jurământului de credință pe voievodul Țării Românești, a condus cu succes o campanie împotriva Veneției, în scopul ocupării orașelor dalmate, a purtat lupte victorioase în Balcani împotriva turcilor. (Totuși în 1371 aceștia au reușit să pătrundă pe teritoriul Ungariei.) În 1370 a ocupat tronul polonez moștenit din partea mamei. Cele două țări nu s-au unit, realizându-se doar o uniune personală, destrămată la moartea sa. (Drept care este exagerată constatarea că „hota-rele Ungariei erau scăldate de trei mări”.)

Ludovic a mutat reședința regală la Buda, unde-și construi un palat impunător. Pe baroni i-a ținut în frâu prin instituirea unui nou sistem al donațiilor: acestea nu se mai distribuiau pe viață, ci legate de anumite funcții, ca „onoruri”, ca un fel de retribuție, căreia însă i se asocia și obligația recrutării și echipării unui anume efectiv de oșteni. Spre a

satisface interesele nobilimii de rând tot mai unitare, o lege emisă în 1351 enunța că „toți locuitorii nobili din interiorul hotarelor țării să beneficieze de aceeași libertate” – ceea ce instituia unificarea juridică a nobilimii și marca un pas hotărâtor în transformarea acesteia în stare privilegiată. S-a abolit cu această ocazie dreptul neîngrădit al nobililor de a-și transmite bunurile prin moștenire; în lipsa unor urmași direcți averea o moșteneau rudele colaterale (aviticitate) iar dacă acestea nu existau ea trecea în proprietatea regelui (a fiscului). A devenit obligatorie și strângerea nonei, ca nu cumva prin scutire de ea marii feudali să ademenească pe domeniul lor iobagii nobililor de rând. Dreptul iobagilor la libera strămutare a rămas și s-a creat posibilitatea unei oarecari consolidări economice a țăranilor.

Deși organizarea micii nobilimi ca stare a dat rezultate, cea mai mare parte a pământului – și implicit a puterii – a rămas în mâna marilor seniori, ale căror rânduri se răreau treptat, majoritatea teritoriului țării ajungând astfel în posesia câtorva familii. Unele din acestea stăpâneau peste 1000 de sate, în timp ce domeniul regal nu însuma nici 5% din suprafața totală a țării. După moartea lui Ludovic cel Mare – stins fără urmași pe linie bărbătească – претенzii și chiar contraregii rivali au devenit uneltele ligilor nobiliare. Gine-rele lui Ludovic, Sigismund (de Luxemburg; 1387–1437) reuși ce-i drept să obțină tronul, însă nici domnia lui de o jumătate de veac n-a fost suficientă ca să poată înfrânge puterea ligilor. Sigismund căuta să se sprijine pe orașenime, înlesnind organizarea ei ca stare. Evoluția urbană din Ungaria a luat avânt, fără însă ca orașele să devină factori importanți în lupta pentru putere. Regele ungar dorea să obțină tronul ceh și cel german: pentru Sigismund tronul ungar era doar o treaptă în ascensiunea către o putere de dimensiuni europene. Până la urmă reuși să obțină titlul de împărat, fără însă a putea să-și încropească o putere veritabilă: abilitatea sa politică incontestabilă a fost pusă la încercare în Cehia de războaiele husite iar în Ungaria de împotrivirea oligarhiei. Spre sfârșitul domniei sale a izbucnit în Transilvania răs-coala țărăneasca a lui Budai Nagy Antal, sfidare ce a îndemnat la alianță grupurile dominante din Ardeal: nobilimea maghiară, frunțașii secuilor și patriciatul săsesc (Unio Trium

Nationum, 1437). Răscoala iobagilor unguri și români (influențați și de ideile husite) năzuia spre libera dezvoltare a țărănimii dar a fost înfrântă.

Preponderența puterii ligilor senioriale zădărnicea autonomizare politică a micii nobilimi. Ce-i drept, din punct de vedere juridic toți nobilii erau egali, în realitate însă cei cu domenii mai modeste căutau ocrotirea celor mari. Însoțindu-i pe aceștia cu ocazia campaniilor militare, îndeplinind diferite însărcinări, aranjând treburile lor curente iar în schimb latifundiarul îi ocrotea împotriva samavolniciei altor potențați. Nobilii fără posesiuni ori cu moșii ce nu le asigurau o existență independentă căutau adăpost în cetățile magnaților activând ca ispravnici sau ca pârcălabi ai acestora și le acordau respectul cuvenit stăpânului care le asigurau traiul. Acest tip de legătură, oarecum analoagă relațiilor feudale apusene, este un specific al evoluției sociale din Ungaria. Potrivit acestei relații micul nobil ținea de „familia” concepută în sens mai larg a unui magnat, devenind FAMILIARUL lui. Această legătură de nuanță familială era uneori moștenită din tată-n fiu de-a lungul unui secol, dar pentru că marii latifundiați se schimbau aproape din generație în generație, familiarii eliberați erau nevoiți să-și caute alt stăpân.

Totuși, datorită în primul rând numărului său mare și forței sale militare, nobilimea de rând – înzestrată cu drepturi politice identice – nu era un element neglijabil în cumpăna puterii. Dacă un oligarh cu avere mare izbutea să atragă de partea sa grosul nobilimii de rând, putea nutri speranțe chiar în ascensiunea către coroană (Marta I.).

Problemele marii politici se dezbăteau în dietele ce încep să se întrunească cu regularitate în această vreme. Aici putea participa orice nobil, uneori aceștia sosind într-adevăr în masă, dar numai atunci când oligarhii își aduceau și familiarii. De altfel comitatele trimiteau de asemenea câțiva delegați, al căror număr se stabili până la urmă la doi. La diete participau și reprezentanții orașelor. Ca rezultat final al evoluției sociale din evul mediu, în Ungaria s-au format patru stări privilegiate: cele ale marilor seniori ecleziastici și laici (începând din 1608 aceste două stări întrunindu-se separat în cadrul tabulei superioare, unde se prezentau personal): starea „orașelor libere regești” (deci nu „burghezia”!) și

nobilimea de rând – cei din urmă reprezentându-se prin delegați și alcătuind tabula inferioară.

Dietele elaborau legile statului; „consfințite” (aprobate) apoi de suveran, ele intrau în vigoare prin publicarea lor în comitate. Cea mai controversată problemă a secolului XV a fost bineînțeles cea a succesiunii la tron. La început – în secolul al XIV-lea – s-a promovat succesiunea pe linie feminină a casei arpadiene; s-a acceptat apoi ca principiu moștenirea pe linie masculină prin urmași direcți ai regilor, însă nici un domnitor din întregul secol nu a lăsat moștenitor legal de vârstă majoră. Dieta a legiferat pentru aceste situații libera alegere a regilor, tronul fiind ocupat deci în ultimă analiză pe baza „solicitării”. Suveranii încheiau însă contracte de căsătorie, de alianță ori de succesiune, deci nu țineau seama de faptul că nu dispun de propriul tron.

Toate acestea purtau în sine germenii unor conflicte. Țara mai era amenințată și de pericolul extern al invaziei turcești căreia – precum au intuit contemporanii – nu i se putea opune de una singură. Având în vedere situația țărilor vecine, periclitate la rândul lor, au avut loc mai multe încercări de a grupa sub conducerea unui singur suveran statele din zonă, într-o puternică alianță antiotomană. Dinastia polono-lituaniacă a Jagellonilor obținut tronul ceh, apoi și pe cel ungar. În rădăcinată în provinciile austriece, dinastia Habsburgilor deveni și ea temporară, tot în secolul XV, stăpână peste cele două regate. În fine, în statele din spațiul vizat, câte un mare feudal încearcă și el să dobândească tronul (ideea regatului „național” fiind susținută de majoritatea nobilimii de rând), iar când tentativa izbutea – ca în cazul lui Hunyadi Mátyás – se declanșau și războaiele pentru unificarea sub același sceptru a țărilor învecinate. În timpul luptelor antiotomane se ridică din anonim în rândul celor mai mari latifundiați, datorită victoriilor sale de larg răsunet, Hunyadi János (Iancu de Hunedoara). Adept al strategiei ofensive, în urma primelor succese el devine voievod al Transilvaniei, comite de Timiș, căpitan al cetății Belgradului, obținând deci toate funcțiile cheie pentru luptele cu turcii. Tot în sudul țării se aflau și posesiunile sale. Averea sa colosală a pus-o în slujba apărării Ungariei, organizând o oaste modernă de mercenari, mobilizându-și familiarii sau chiar și populația satelor, dacă

situația o cerea. În 1443 s-a angajat într-o acțiune unică în vremea sa: campania de iarnă. Armata – 35 mii de unguri, sârbi, bosnieci, cehi, polonezi – a înaintat până la Munții Balcani. După șirul de victorii, atât papa cat și Veneția au promis sprijin pentru continuarea luptelor. În campania din anul următor armata condusă de Vladislav I (1440–1444) se ciocni cu turcii pe litoralul bulgar, la Varna. Sprijinul promis nu a sosit, bătălia a fost pierdută, regele însuși pierind eroic pe câmpul de luptă. A urmat singura perioadă de interregnum din istoria Ungariei, iar Hunyadi János a fost ales guvernator al țării (1446–1452). Peste câțiva ani Mohamed al II-lea Cuceritorul își porni 150 de mii de oșteni către nord, împotriva Ungariei. Fu asediată cheia liniei de apărare a țării, Belgradul (Nándorfehérvár) apărat de o garnizoană alcătuită doar din 5 mii de oșteni. Papa a proclamat o cruciadă, iar oamenii, îndemnați de călugărul franciscan Kapisztrán János (Giovanni Capistrano) au venit cu miile în tabără. Se adună o oștire de cca 50 de mii de suflete, majoritatea însă nu era instruită din punct de vedere militar. Prin forțarea lanțului de corăbii turcești ce bloca linia Dunării, Hunyadi reuși să introducă în cetate trupele de ajutor. Atacul turcesc decisiv s-a declanșat la 21 iunie 1456, apărătorii fiind stăpâni la un moment dat doar pe incinta interioară, ba chiar și acolo se arborase de-acum un tui, când, printr-un gest de suprem sacrificiu, Dugovnici Titus l-a smuls de acolo, târându-l cu sine în adânc și pe stegarul turc. După o luptă acerbă, inamicul a fost îndepărtat de cetate, iar în ziua următoare apărătorii năvălind peste asediatori le capturară tunurile. Turcii renunțară la continuarea asediului: cheia de margine a regatului era salvată iar Ungaria și implicit Europa Centrală scăpau pentru mai multe decenii de presiunea otomană. În zilele următoare asediului însă Hunyadi căzu victimă epidemiei de ciumă.

După ce tronul a devenit din nou vacant, renumele dobândit de Hunyadi János, posesiunile sale impunătoare, consensul grupărilor nobiliare, perseverența nobilimii de rând au contribuit deopotrivă la alegerea fiului său de 15 ani Mátyás (Matia – și nu Matei, cum a intrat greșit în uz – n.trad.) drept rege al Ungariei. El a fost primul suveran al țării care nu descindea din familie regală. Matia (Corvinul) nu a fost sim-

plă unealtă a magnaților nici măcar în anii adolescenței. A zdrobit ligile ridicate împotriva-i și a trecut extrem de energetic la consolidarea propriei puteri. Luând în considerare progresele evoluției urbane și desfășurarea producției de mărfuri țărănești, el a perceput noi impozite, considerabile, dar nu insuportabile. Veniturile vistieriei, cifrate înainte vreme la un sfert de milion de florini, au sporit sub Matia – datorită mai ales impozitelor, printre care „ajutorul militar extraordinar”, devenit regulat – la peste opt sute de mii de florini. Politica sa fiscală a stârnit proteste mai ales în rândurile marii nobilimi, căci impunerea iobagilor se repercuta în ultimă instanță asupra acesteia. Concomitent cu consolidarea puterii centrale, cu asigurarea dreptului de strămutare al iobagilor și cu înlesnirea dezvoltării orașelor-târguri, Matia a modernizat sistemul statal, a introdus în dregătorii adepți ai săi din mica nobilime, funcționarii pe care-i angaja fiind retribuiți în mod constant. Cu toate acestea lungă sa domnie (1458–1490) nu a fost netulburată. Magnații – uneori chiar foști adepți trecuți în tabăra adversă, ca Vitéz János, arhiepiscopul de Esztergom – s-au răsculat ori au ținut în repetate rânduri împotriva sa. Puterea militară a lui Matia era independentă de marii feudali. Grosul imenselor sale venituri îl folosea la întreținerea faimoasei sale armate de mercenari, a „oștirii negre”, cu un efectiv de cca 10 mii. Această masivă oaste trebuia menținută în activitate menținerea ei implica, aproape ca necesitate logică, un întreg șir de acțiuni militare. La urma urmei, prin cuceriri și prăzi capturate peste graniță, armata aceasta se putea întreține singură. Făcând abstracție de câte-va mici incursiuni, Matia nu a pornit lupte împotriva turcilor. Nici nu se putea aștepta la succese, preferând deci să întrețină la hotare o linie de apărare din ce în ce mai costisitoare, nemaivorbind de faptul că Balcanii nu prea ofereau posibilități de pradă pentru „oștirea neagră”. A purtat campanii pentru a obține tronul Boemiei și războaie de cucerire în Austria, Moravia, Silezia, în bună parte încununată de succes, rezultatele lor spulberând-se însă la moartea sa. Prin obținerea tronului Boemiei viza intrarea în rândurile principilor electori germani, râvnind să obțină și titlul de împărat. În 1485 cucerii chiar și Viena, mutându-și reședința acolo. Resursele țării însă se dovediră insuficiente pentru păstrarea

acestor cuceriri. Cu ocazia tratativelor de pace tânărul suveran a promis principalului său adversar, Frederic al II-lea (de Habsburg), că îi cedează tronul dacă se va stinge fără urmași. Nici din a doua căsătorie a lui Matia nu au rezultat urmași legitimi, cea ce l-a determinat pe rege ca în ultimii ani ai vieții să facă eforturi pentru a pregăti urcarea pe tron a fiului său natural, Ioan Corvin, însă după moartea sa prințul nu și-a putut impune pretențiile la tron. „Oștirea neagră” fu împrăștiată, rezultatele centralizării nimicite.

Tronul a fost obținut de un membru al dinastiei Jagelonilor, Vladislav al II-lea (1490–1516), urmat de Ludovic al II-lea (1516–1526). Acești regi s-au lăsat, după expresia cronicarului, „ținuți de plete” de către magnați. Domeniile și veniturile coroanei au fost zălogite, resursele vistieriei complet secătuite, oștirea cetățitorilor de margine nu-și primea solda. În dietele tot mai regularizate și mai populate de pe câmpia Rákos se adoptau multe hotărâri în sprijinul partidei nobilimii de rând însă, datorită rezistenței magnaților, ele rămâneau de regulă doar formale. Dietele procedau adesea la alegerea conducătorilor din guvernământ iar mecanismul puterii de stat funcționa cu poticneli. Viața politică a țării evolua către modelul „republicii nobiliare” cunoscut din istoria Poloniei. În spatele acestei tendințe se afla pătura numeroasă a nobilimii de rând, cu posibilități de amestec în politica țării. Luptele cu rezultate schimbătoare dintre partidele aflate sub influența oligarhiei au exclus posibilitatea unei guvernări constante.

Interesul întregii nobilimi era să oprească pentru sine grosul beneficiului rezultat din producția de mărfuri furnizate de țărănime, respectiv să transforme însăși această producție într-un monopol al domeniului feudal, limitând posibilitățile țărănilor la simpla autoaprovizionare. Rivalitatea acestor două tendințe opuse a început încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, explodând prin războiul țărănesc din 1514.

În 1514 s-a proclamat o cruciadă antiotomană. Masele țărănești s-au adunat în tabără într-un număr mare, spre a arbora semnul crucii în speranța că, întorși dintr-o campanie glorioasă, se vor bucura de o situație umană și juridică mai asigurată; că, impunându-se drept oșteni viteji îi aștepta ascensiunea socială. Clasa stăpânitoare a refuzat să acorde

orice fel de sprijin oștirii ce se pregătea să pornească împotriva turcilor, văzând în ea propriul ei dușman. Oastea țărănească și-a întors armele împotriva nobililor, conducătorul ei devenind un oștean de graniță, Dózsa György Secuiul. Scopul lor era acela de a impune relații arhaice asemănătoare libertăților secuiești; de a crea o republică țărănească fără nobilime. După câteva succese inițiale oastea numeroasă dar neinstruită a țăranilor suferi lângă Timișoara o înfrângere zdrobitoare (Se decidea deci definitiv că nobilimea nu va îngădui libera desfășurare a producției țărănești de mărfuri.) Pe lângă represiunea cruntă dezlănțuită s-a legiferat, ca pedeapsă „veșnică”, legarea de glie a iobagilor, adică anularea dreptului de strămutate; s-a fixat robota la o zi pe săptămână cu animalele și la două zile cu palmele, asigurându-se astfel forța de muncă gratuită pentru producția de mărfuri a feudalului. Aceste legi n-au putut fi promovate imediat în totalitatea lor, dar existau, trasând totodată și direcția în care se îndrepta evoluția economico-socială a Ungariei: sistemul celei de a doua iobăgii.

Până la urmă destinul statului feudal maghiar nu a fost decis de contradicțiile sale interne, ci de invazia turcească imposibil de stăvilit. Statul ungar aflat pe poziții defensive nu a putut rezista celei mai mari puteri armate a lumii de atunci. Cheltuielile ce le necesita linia de apărare de la margini depășeau posibilitățile materiale ale statului, încercările de unificare dinastică nu au dat rezultate, lupta de apărare a rămas fără sprijin consecvent. Ungaria medievală nu avea cum să-și păstreze independența față de imperiul otoman și integritatea teritorială. Prăbușirea statului au grăbit-o însă fără îndoială și lipsa de vlagă a puterii centrale de la începutul secolului al XVI-lea, luptele interne dintre partidele nobiliare și exproprierea veniturilor regalității.

Dezastrul a survenit în 1526, Sultanul Soliman al II-lea, ajuns pe tron în 1520, a trasat direcția principală a cuceririlor către Europa. În câțiva ani linia de apărare de la sud a fost nimicită, Belgradul a căzut. Drumul era deschis în fața otomanilor. Armata lor, pusă în mișcare în primăvara anului 1526, înainta încet și prudent. Sub imboldul pericolului final, regele Ludovic al II-lea, abia ieșit din vârsta copilăriei, reuși să adune o oștire considerabilă, fără să poată concentra însă

întreaga forța armată. Bătălia de la Mohács din 29 august a fost decisă în două ore de superioritatea numerică și de artileria turcilor. Au căzut pe câmpul de luptă mii de personalități ale conducerii statului, înalți prelați ai bisericii, simpli nobili de rând, mercenari cehi și țărani croați veniți sub arme. Regele pieri în timp ce încerca să se salveze prin fugă. Bătălia s-ar fi putut solda, eventual, cu un succes, dar campania i-ar fi rezervat țării, oricum, aceeași soartă ca și decisiva bătălie de la Mohács: statul feudal maghiar s-a prăbușit sub presiunea puterii imperiului otoman.

IV. ȚARA SCINDATĂ ÎN TREI (1526–1686)

După bătălia de la Mohács oastea otomană victorioasă își reluă înaintarea, ocupând și prădând Buda dar, odată cu venirea toamnei, campania s-a încheiat, turcii retrăgându-se fără a lăsa trupe de ocupație. Regatul avea un moment de răgaz. Cine să preia însă cârma țării? Candidații partidelor antagoniste reprezentau implicit câte o altă concepție de politică externă. Partida nobilimii de rând l-a ales rege pe Ioan Zápolya (Szapolyai; 1526–1540) – cel mai mare latifundiar al țării –, ridicat din rândurile sale doar cu două generații în urmă. Acest rege „național” (pământean) neputând rezista presiunilor otomane doar cu forțe proprii, cu resursele țării, politica sa era nevoită să ia o turnură „turcofilă”, deși, firește, nici regele János, nici adepții săi nu se gândeau să le deschidă cale liberă turcilor. Ceva mai târziu, un mic grup al baronilor, invocând și tratatele de succesiune i-a oferit tronul arhiducelui austriac Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, Habsburgul, stăpân peste un imperiu mondial. Domnia lui Ferdinand I (1526–1564) putea să însemne sprijin internațional, el fiind ales și rege al Boemiei, și deci în situația de a concentra forțele țărilor vecine, nemaivorbind de eventualul ajutor al puternicului său frate, în lupta antiotomană. Alegerea unui rege Habsburg implica însă riscul ca, având în vedere pretențiile la hegemonia europeană ale dinastiei, lupta antiotomană să rămână pe planul al doilea, nefiind exclus ca Ferdinand să fie el acela care să trebuiască să-și sprijine fratele.

Trupele de mercenari ale lui Ferdinand I au ocupat regatul în 1527. Spre a-și reocupa țara, regele János s-a aliat cu turcii spre a-și reocupa țara. În 1529 sultanul porni o armată uriașă ca, sub pretextul ajutorării lui Zápolya, să ocupe Viena, dar suferi un eșec. Odată cu retragerea trupelor otomane în Balcani, războiul intern izbucni din nou. Configurația teritoriilor stăpânite de cei doi regi se modificau permanent, cetăți, comitate și orașe trecând de la un stăpân la altul. În 1532 partea apuseană a Ungariei a fost traversată de o oștire

turcească mai mare decât toate cele de până atunci, cu scopul de a ocupa posesiunile ereditare ale Habsburgilor. Micul fort al orașului Kőszeg a curmat însă înaintarea cuceritorilor și, cu toate că după un asediu de câteva săptămâni ei au reușit să arboreze pe zidurile sale tuiul, între timp în Alpi începuse să ningă și, timpul pierdut nemaiputând fi recuperat, retragerea deveni inevitabilă.

Întaberele ambilor regi s-a întărit convingerea că continuarea divergențelor este în detrimentul tuturor și folosește doar turcilor. Sub presiunea anturajului lor, cei doi monarhi au încheiat în 1538 pacea de la Oradea, punând capăt conflictului și convenind ca după moartea lui Zápolya întreaga țară să-i revină lui Ferdinand. Această pace nu a fost respectată de nici una din părți, la nașterea fiului său regele János obligându-și adepții să jure pe regalitatea noului născut. După moartea lui Zápolya văduva sa, regina Izabella, împreună cu Ioan Sigismund, acesta din urmă încă sugar, dar încoronat, se instala în cetatea Budei. Ferdinand începu asediul cetății. În 1541 îi sosiră în ajutor trupe otomane și în ziua aniversării bătăliei de la Mohács – reușiră printr-un șiretlic să ocupe cetatea. Principala fortăreață a Ungariei, dimpreună cu fâșia centrală a țării ajunsese astfel sub stăpânirea lor. Sтамbulul, dându-și seama că în viitorul apropiat nu va cuceri posesiunile ereditare austriece, nu-și permitea riscul de a lăsa pe mâna lui Ferdinand Ungaria, pe care dorea să și-o facă teatru de operațiuni. Principala tendință a politici turcești din deceniile următoare a fost lărgirea în direcția est-vest a breșei deocamdată înguste ce tăia trupul țării. La est de teritoriul stăpânit de turci, dincolo de Tisa și în Transilvania se instalase Ioan Sigismund sub protejuria lui Fráter György (George Martinuzzi). Aici s-a format principatul Transilvaniei; părțile apusene și nordice rămânând în stăpânirea lui Ferdinand, acestea au fost teritoriile unde s-a restrâns, ca o moștenire a Ungariei medievale, Regatul Ungariei, regalitatea ungară. În urma situației date, țara era ruptă în trei părți, și această stare de lucruri – cu considerabile modificări teritoriale intervenite pe parcurs – s-a statornicit pentru un secol și jumătate.

Ferdinand, spre a-și asigura stăpânirea, era nevoit să se sprijine pe stări, și de aceea a procedat doar cu prudență și

treptat la crearea unui aparat de stat centralizat. Nedispunând de forțe reale pentru alungarea turcilor, până și cotropirea o putea evita doar prin împrejmuirea teritoriului cu un nou sistem de fortificații. Acest sistem s-a realizat la mijlocul secolului al XVI-lea, apărând hotarele Ungariei regale de-a lungul liniei care, pornind din Croația, mergea către nord și arcuindu-se apoi spre est ajungea până la granița cu Transilvania. Construirea cetăților, menținerea trupelor de mercenari ce le asigurau apărarea, campaniile reînnoite an de an au necesitat sume considerabile, între 300.000 și 800.000 de florini. De pe teritoriul Ungariei vistieria încasa însă chiar și în asemenea condiții de război cca o jumătate de milion de florini, țara în linii mari asigura din forțe proprii funcționarea sistemului de apărare. Deoarece acești oșteni apărau și provinciile ereditare austriece, dimpreună cu Cehia, la solda lor contribuiau și ele, cel puțin în principiu, căci în realitate garnizoanele cetăților rămâneau adesea cu solda neachitată: „nici în car, nici în căruță”.

Linia de apărare a fost pusă la grea încercare cu ocazia marilor campanii otomane. Garnizoanele însă au făcut față: în 1552 Timișoara și Drégely încap pe mâna turcilor numai după o rezistență eroică iar cetatea Eger ține piept până la capăt, turcii fiind nevoiți să-i sisteze asediul. În 1566 sultanul însuși pomi în fruntea unei oștiri de 100.000 de capete împotriva cetății Szigetvár, fortăreața – cheie a ținuturilor transdanubiene. Garnizoana comandată de banul croat Zrínyi Miklós a rezistat timp de o lună. Nu a sosit însă nici o armată de despresurare – împăratul, temându-se pentru siguranța liniilor sale de aprovizionare, nu s-a mișcat de lângă Győr – și când cetatea ruinată de artilerie nu mai putea fi apărată, garnizoana în frunte cu Zrínyi, năvălind dintre zidurile incendiate, se năpusti asupra turcilor, la moarte sigură. Cetatea a căzut, dar campania s-a soldat totuși cu un eșec, neputând fi continuată din cauza timpului pierdut. Bătrânul sultan Soliman al II-lea a murit încă în timpul asediului.

Expansiunea turcească și-a atins limita maximă în Ungaria. Traversarea Balcanilor de către trupele recrutate în Asia Mică necesita aproape trei luni. Din cauza greutateașilor de aprovizionare turcii nu se angajau în campanii de iarnă, retrăgându-și grosul trupelor înainte de venirea anotimpului

rece. Iată pentru ce rezistența fie chiar și de câteva zile, a oricărei cetăți sau fortărețe, căpăta o enormă importanță. Intensitatea ofensivei turcești era frântă: planul de a pătrunde în inima Europei pe valea Dunării și de a ocupa Viena nu s-a putut realiza.

În partea răsăriteană a țării se instalase regina Izabella de Jagello (1541–1551), văduva regelui János. Direcția principală a expansiunii otomane era cea de nord-vest, din punct de vedere otoman Transilvania ajunsese zonă periferică, turcii înșiși împăcându-se cu faptul că acolo exista un principat autonom, dar aliat și tributar porții. Dirigentul politicii în partea estică a țării era George Martinuzzi, iar el năzuia la unificarea tuturor teritoriilor neocupate de turci sub sceptrul Habsburgilor: în 1551 printr-o bruscă decizie, el deschide porțile Transilvaniei în fața oștilor lui Ferdinand. Armata de câteva mii care sosi era însă neputincioasă în fața unei invazii turcești, nefiind bună decât de sperietoare, de amenințare la adresa opoziției turcofile. Zadarnic îi asalta Martinuzzi pe Habsburgi ca să-i trimită trupe mai consistente în Transilvania; zadarnic i-a ținut în șah pe turci cu o dibăcie diplomatică fără pereche, ajutorul care să reprezinte o forță decisivă nu mai sosea, ba mai mult : neavând încredere în Martinuzzi, comandantul trupelor austriece puse la cale asasinarea sa. Principatul lui Ioan Sigismund (1559–1571) a devenit autonom sub protectorat turcesc, iar Habsburgii îl recunosc și ei ca atare prin tratatul de la Speyer (1570). Era de-acum clar că aceste îndepărtate teritorii învecinate cu Ungaria regală doar pe o porțiune scurtă în nord erau imposibil de menținut într-o stare de unitate politică. Așa stând lucrurile, politica Habsburgilor avea interesul să opteze pentru principatul Transilvaniei, și nu pentru suzeranitatea turcescă. Ștefan Báthori (1571–1586) a reușit să-și impună domnia și în fața diplomației europene, așa că poate fi considerat fondatorul propriu-zis al principatului.

Părțile centrale ale țării făceau parte din imperiul otoman. Centrul administrației turcești se afla în vilaietul de la Buda, alături de care, concomitent cu extinderea posesiunilor turcești, s-au organizat și altele. Dreptul otoman făcea distincție între musulmani și între „raiale”, adică creștinii din teritoriile cucerite. Aceștia din urmă aveau o condiție subor-

donată și plăteau impozit personal. Așa se explică faptul că turcii nu aplicau convertirea forțată. În teritoriul cucerit s-a menținut, în linii mari, sistemul de impunere moștenit de la statul maghiar, astfel că țărani erau grevați aproximativ de aceleași sarcini. Ungaria regală însă nu a renunțat niciodată, din punct de vedere juridic, la aceste teritorii. Cele cinci secole de existență statală suverană se înrădăcinaseră atât de adânc încât – în comparație cu țările balcanice total subjugate, lipsite de sprijinul moral al existenței statale multiseculare – Ungaria virtuală exista ca și unitară: instituția comitatelor, refugiată în Ungaria regală, funcționa în continuare, iar feudații se străduiau să-și încaseze renta, adesea numai simbolică; s-a menținut vechea rânduială a proprietății, iar justiția continua să existe. „Turcirea” – conformarea cu administrația și jurisdicția turcă – se pedepsea cu moartea. În consecință, otomanii nu au reușit niciodată să transforme radical structura socială a teritoriilor cucerite.

Războaiele, distrugerile au cauzat depopularea acestor teritorii. Populația rămasă s-a concentrat în târgurile ce-i ofereau o securitate sporită. Rețeaua densă a așezărilor rurale existentă în evul mediu s-a distrus, pământurile cândva intens cultivate s-au transformat în mlaștini și terenuri sterpe. Populația orașelor practica pe imensele pășuni din jur un păstorit extensiv, mânădu-și cirezile și hergheliile către Veneția, Viena, Europa Centrală. În orașele-târguri din câmpie s-a format astfel o pătură civico-rurală înstărită, care se fortifica și se conștientiza pe zi ce trecea, luând în propriile mâini problemele administrației locale: astfel s-a născut „comitatul țărănesc”.

Orașele cucerite de turci erau în schimb sortite pieirii. Populația lor a emigrat, cei rămași nu erau lăsați să construiască, comerțul cu teritorii îndepărtate a devenit nesigur. În locul celor plecați s-au stabilit oșteni turci, diferite populații balcanice, turcii construiau doar minarete și băi, toate acestea conferind orașelor un aspect din ce în ce mai oriental.

Profilul spiritual al societății s-a transformat esențial în prima jumătate a secolului al XVI-lea: reforma a triumfat și în Ungaria, convertind la noua credință marea majoritate a populației țării. La răspândirea ei rapidă a contribuit și populația germană a orașelor regale; acestea, legată de diferite te-

ritorii germane prin tradiționale contacte culturale, a înlesnit afirmarea orientării luterane (evangelice) a reformei. În părțile cucerite de turci organismul bisericesc catolic s-a destrămat iar ocupanții erau indiferenți față de polemicile religioase ale creștinilor. Conștiința identității de stare a nobilimii a fost întărită de curentul calvin (reformat) al protestantismului, care punea accent pe chemarea și responsabilitatea individului, considerând justificată chiar și opoziția acestuia față de un suveran despot. Împreună cu stăpânii feudali se converteau și supușii lor, astfel că majoritatea țării a devenit protestantă. În Transilvania, sub protecția principelui Ioan Sigismund s-a putut înrădăcina chiar și religia anti-trinitariană (denumită mai târziu unitariană), prigonită în toată Europa; mai mult chiar, în 1568, pentru prima oară în Europa, aici a fost enunțată libertatea celor 4 religii recepte (catolică, luterană, reformată-calvină și unitariană).

În 1571 nobilimea Transilvaniei l-a ales principe pe Ștefan Báthori, opțiune confirmată și de către Poartă. Față de împăratul și regele Maximilian în schimb, principatul a trebuit să-și asigure neatârnrarea prin forța armelor. Báthori s-a gândit să scape de turci într-un mod novator: în 1576 a obținut tronul polon, cu intenția de a-și realiza ambițiile prin forța unită a celor două țări. După mutarea în noul său regat s-a apucat de reîntărirea puterii statale; polonezii îl cinstesc ca pe unul dintre cei mai mari regi de-ai lor. Prin campaniile purtate pentru dobândirea teritoriilor rusești și ucrainene a servit interesele nobilimi polone, folosindu-se însă și de resursele Transilvaniei. N-a ajuns mai aproape de marele său scop politic final dar urmașilor Sigismund și Andrei Báthori (care au domnit, când unul, când altul, de la 1586 până la 1602) le-a lăsat moștenire un aparat de stat funcțional și aliați externi de încredere.

În Ungaria regală a rămas valabil dreptul alegerii libere a regelui. Dietele îl alegeau rege, în mod consecvent, pe arhiducele de Habsburg ales împărat romano-german de către principii electori. Astfel Ungaria a ajuns practic în uniune personală cu imperiul romano-german. O legătură mai strânsă s-a realizat însă doar cu teritoriile stăpânite nemijlocit de Habsburgi (titlul de împărat nu însemna putere suverană reală peste întregul teritoriu), cu provinciile ereditare aus-

triece și cu Cehia. În timpul domniei lui Maximilian I (1564–1576) și Rudolf I (1576–1608) desăvârșirea organizării unui aparat de stat centralizat a fost zădărnicită, pe lângă opoziția stărilor, de falimentul financiar al familiei Fugger, creditoarea Habsburgilor, și de prăbușirea finanțelor statului. Oștenii cetăților de margine au rămas neplătiți, neputându-se asigura nici măcar echiparea acestor cetăți cu utilaj de război, astfel că, în ciuda păcii formale, turcii – prin incursiuni și expediții de jaf prin cucerirea unor cetăți mai puțin importante – își lărgeau mereu aria de ocupație. În fâșia nesigură dintre cetățile de margine s-a încetățenit sistemul dublei impunerii: aici, populația plătea impozit deopotrivă feudalilor turci și unguri, sume egale în principiu, dar practic fiind permanent tulburată și de incursiunile de pradă ale oștenilor de graniță. Aceștia din urmă, pentru a-și asigura o sursă de existență stabilă, au fost nevoiți să gospodărească și ei, în anii de pace.

În ultima treime a veacului a luat avânt mișcarea spirituală și politică a contrareforme. Suveranul a respins revendicările stărilor în chestiunea exercitării libere a religiei protestante, fapt care a ascuțit diferențele dintre stările Ungariei și curtea de la Praga. Aspirațiile absolutiste ale Habsburgilor s-au dovedit însă lipsite de vlagă, respectiv dezavantajoase pentru țară. Drept care, deși obținuseră posesiuni și în provinciile ereditare intrând prin căsătorii în legături familiale cu aristocrația cehă și austriacă, marii feudali se străduiau să-și afirme interesele prin întărirea opoziției stărilor. Mișcări similare putem observa și în rândurile stărilor din Austria și Cehia. Puterea Habsburgilor se clătina.

În același timp, pentru contemporani era evidentă și slăbiciunea internă a imperiului otoman, măcinat de conflicte dinastice și de anarhia feudală. Războaiele din Persia au sustras forțele imperiului din părțile europene. Posesiunile din Ungaria, ca zone de margine ale unui mare imperiu, erau nerentabile pentru otomani: menținerea stăpânirilor, întreținere cetăților, plata soldelor îi costau mai mult decât câștigau din impozitele încasate aici.

Inițiativele războinice ale beilor și căpitanilor de margine s-au transformat pe nesimțite într-un conflict major între sultan și împărat: războiul de 15 ani (1591–1606). La început

părea că șansa militară îi părăsise definitiv pe turci. Numeroase cetăți au fost recucerite; mulți oameni – mai ales din categoria numită „hajdu” (=haidău-haiduc), deci foștii mânători de vite – i s-au raliat de bună voie oștirii. Entuziasmate de aceste succese, țările Habsburgilor au oferit benevol considerabile ajutoare militare iar în fruntea oștirii a ajuns un strateg talentat și înzestrat cu spirit de inițiativă. Poarta ceru pace, dar curtea – adeptă timp de atâtea decenii a politicii de pace – a decis de această dată continuarea conflictului: sursele financiare activizate asigurau venituri grase pentru antreprenorii de război, organizatorii militari și furnizorii armatei. Războiul fu continuat, fără însă ca vreuna din părți să poată dobândi noi succese sau victoria decisivă. Timp de ani îndelungați Ungaria a fost teatru de operațiuni. O cutreierau trupe de mercenari, adesea mercenari doar cu numele, căci în realitate își suplineau soldele restante prin pradă și jaf. În urma armatelor bântuiau ciuma. Orașele au fost incendiate, zonele de ocupație bântuite de hoarde tătărăști. Mercenarii jefuiau biserici, răscoleau și prădau morminte, îi schingiuiau pe țăranii căzuți pe mâna lor, pentru a le afla ascunzătorile, apoi îi omorau. Curtea și statul major de la Viena păreau impasibile față de toate acestea.

Deși ocupanții turcii secătuiau țara de câteva decenii, prima scădere drastică a populației survine doar acum, în războiului de 15 ani. Populația decimată își caută adăpost în păduri, în munți, cronicarul transilvănean înregistrând chiar și fenomene de canibalism. Nobilii și magnații care sperau că războiul le va reda posesiunile aflate sub ocupație otomană se înșelaseră amarnic. Dispariția totală a securității existenței a creat o comunitate de interese în rândurile celor dornici să schimbe situația: nobili, orășeni, oșteni de margine sau chiar iobagi. Nu se simțeau în siguranță nici măcar marii latifundiați loviți de grave pierderi materiale: înscenându-le procese de „înantă trădare”, curtea încerca să acumuleze putere și bani luându-le viața și averile. Nemulțumirea izbucni mai întâi prin răscoala haidăilor (hajdu) în fruntea căreia se afla un mare feudal din categoria celor amenințați, înzestrat cu excelente calități de comandant și de politician, Ștefan Bocskai. Susținut de acești oșteni ai săi a ocupat mai multe comitate din Țara de Sus a Ungariei, cucerind unele după

altele orașe și cetăți. După o oarecare ezitare datorită rezervei față de populația *hajdu*, i s-a alăturat și nobilimea comitatelor. Imperialii nu dispuneau de forțe suficiente pentru suprimarea militară a răscoalei, singurul colț de țară credincios regelui rămânând partea vestică a regiunii Transdanubiene. Stările răzvrătite, adunate în 1605 în dieta de la Szerecs, l-au ales principe pe Bocskai. Cu aceeași ocazie au fost formulate prejudiciile aduse stării nobiliare, doleanțe care îndemnaseră la răscoală împotriva suveranului – în istoria dreptului public maghiar este prima referire la clauza dreptului rezistență din Bula de Aur din 1222 – și s-a dat o proclamație către popoarele Europei, prin care regele este acuzat, nu fără motiv, că ar intenționa „să transforme Ungaria în provincie ereditară”. Negăsind sprijin în Europa creștină, răsculați au acceptat – de nevoie, precum înșiși au accentuat – alianța cu Poarta.

Într-adevăr, Poarta își continua propriul război, refuzând să încheie pace atâta vreme cât condițiile lui Bocskai nu aveau să fie satisfăcute. Aceasta din urmă fu dăruit chiar cu o coroană din partea sultanului, dar el – dând dovadă de clarviziune politică – nu era dispus să accepte statutul de rege vasal. Actul detronării Habsburgilor nu ar fi fost acceptat nici de majoritatea nobilimii. Bocskai însă știa prea bine că nici alungarea turcilor nu era posibilă în conjunctura existentă. El râvnea deci la o pace sigură, garantarea drepturilor nobilimii și ale haidăilor care-l sprijiniseră cu arma în mână. Aceștia le-a acordat privilegiile nobiliare colective, așezându-i – ca oșteni-țărani liberi – pe propriile sale posesiuni. Reuși astfel să integreze în societatea feudală a vremii această categorie războinică, liniștindu-i totodată și pe nobili și conservând pe deasupra forța militară a haidăilor ca o rezervă pa care să poată conta și mai târziu.

În 1606, prin compromisul dintre stări și curte, a fost semnată pacea de la Viena. Au fost satisfăcute revendicările importante ale răsculaților, s-a garantat libertatea religiilor protestante, a fost recunoscută din nou independența Transilvaniei, ceea ce în viziunea lui Bocskai era principala cheazășie a păstrării celorlalte cuceriri. Precum a consemnat și în testamentul său politic, „atâta vreme cât coroana ungară se va afla acolo sus, la neamț, nație mai puternică decât a noas-

tră, iar regatul Ungariei va să atârne de nemți, are să fie întotdeauna necesar și util a se susține un principe ungar în Transilvania”. Prin medierea lui Bocskai, în același an s-a încheiat și cu turcii pacea de la Zsitvatorok. Răscoala a fost deci încununată de succes: prin așezarea haidăilor s-a realizat un model pentru ridicarea țărănimii; au fost garantate privilegiile stărilor; libertatea religioasă și implicit autonomia țării; în sfârșit, s-a pus capăt războiului ce secătua țara. Nu multă vreme după încheierea păcii principele părăsi lumea celor vii.

Compromisul stărilor cu curtea a fost ridicat la putere de lege odată cu investirea noului suveran, Matia al II-lea (1608–1619). În locul organelor centralizate ale puterii de stat a reînviat aparatul de stat al stărilor. S-a legiferat faptul că regele poate să acorde dregătoriile țării doar ungarilor și să doneze domenii doar nobilimii maghiare. Suveranul nu se poate amesteca nici în relațiile dintre iobagi și feudali, acordarea ori interzicerea dreptului de liberă strămutate fiind lăsată la discreția comitatelor. Interesele de clasă ale nobilimii erau susținute și prin limitarea drastică a privilegiilor orașenilor: în dietă toate orașele laolaltă erau îndreptățite la un singur vot. Zidurile refortificate care separau stările au frânat mobilitatea socială, au blocat căile de emancipare a țărănimii iobage și a orașelor-târguri.

După ce a obținut tronul ceh, iar mai apoi, în 1612, coroana imperială, suveranul a început să promoveze treptat interesele puterii statale centralizatoare. A încercat chiar să impună dependența Transilvaniei, bastionul extern al tendințelor de autonomie ale stărilor. Prilejul i-a fost oferit de neinspirata politică externă a lui Gabriel Báthori (1608–1613), principe talentat, dar cu ambiții excesive; ajuns în impas, aceasta deschide el însuși porțile Transilvaniei în fața imperialilor, dar turcii le-au luat-o înainte, ocupând principatul. Báthori a fost până la urmă asasinat de haidăii săi. Urmașul lui a fost Gabriel Bethlen (1613–1629), candidatul sultanului.

În situația dificilă, noul principe a reușit, printr-o abilitate diplomatică fără pereche, „să-i scoată pe turci cu vorba” din țară, în scurtă vreme întărindu-și pozițiile și față de stările Transilvaniei. A revizuit donațiile făcute de predecesorii săi și, întărind astfel fondul funciar al domniei, a devenit în

ultimă analiză singurul veritabil latifundiar al Transilvaniei. Deoarece venise la putere cu sprijinul Porții, domnia sa nu a fost recunoscută de Habsburgi. Bethlen a înlăturat însă comploturile urzite împotriva sa, reușind să obțină și la Viena recunoașterea sa ca principe.

În timpul guvernării sale energice a reușit să pună capăt anarhiei. Chestiunile zilei convergeau în mâinile principelui. A concentrat veniturile țării, inaugurând un vast program de construcții. A ținut sub control și a înlesnit prin avantaje comerțul exterior; atunci au început filierele acestuia să ajungă până-n Scandinavia și Țările de Jos. A chemat în țară sau chiar la curte meșteșugari, oameni de știință, artiști din străinătate; pe tinerii transilvăneni îi trimitea să învețe la universitățile protestante ale Europei. Nobilimea Transilvaniei, prosperă, s-a înclinat în fața politicii absolutiste. Aparent, el respecta formele politice ale organizării pe stări, convocând dieta an de an, spre a-i vota impozitele.

Principatul astfel întărit își dobândește un prestigiu european, devenind un factor de sine stătător în politica internațională. După izbucnirea războiului de 30 de ani, Bethlen s-a aliat cu stările Cehiei, trimițându-le în ajutor o armată. Scopul său era zdruncinarea puterii Habsburgilor, reunificarea Ungariei și, în ultimă instanță, izgonirea turcilor. În urma campaniei sale reușite, oștile cehe și maghiare au împresurat Viena. Bethlen a fost ales principe, apoi, în 1620, rege al Ungariei. El a decis însă amânarea încoronării, deoarece în caz de victorie amânarea oricum nu ar fi avut importanță, pe când în alternativa înfrângerii îi lăsa deschisă posibilitatea încheierii unui compromis cu Habsburgii. Înfrângerea catastrofală a cehilor de la Muntele Alb (1620), care a degradat Cehia asimilând-o provinciilor ereditare, l-a deposedat pe Bethlen de cel mai puternic dintre aliații săi. În 1622 a încheiat pacea de la Nikolsburg, prin care a întărit din nou privilegiile stărilor și libertatea religiilor protestante, alipind la principatul său șapte comitate din nord-estul Ungariei. Toate acestea au contribuit la considerabila întărire a țării și la sporirea veniturilor statului.

În 1623 a reînceput războiul, reușind să obțină lângă râul Morava o victorie strălucită asupra oștilor lui Wallenstein. Neavând sprijin din afară, a fost din nou nevoit să încheie

pace, prin care a întărit tratatele precedente. În 1626 se afla din nou în luptă cu armata lui Wallenstein. Înfăptuirea năzuințelor sale de mari perspective a fost zădărnicită de moartea sa prematură. Ceea ce a reușit să realizeze îl plasează însă în șirul celor mai de seamă personalități din istoria Transilvaniei: din țara ajunsă obiect de jaf al trupelor de mercenari austrieci și otomani a creat un principiu dezvoltat, puternic, prosper, independent, de care se ținea seama și în politica europeană. Centrul de greutate al istoriei ungare s-a deplasat în partea estică a țării.

Urmașul lui Bethlen, Gheorghe Rákóczi I (1630–1648), era cel mai mare latifundiar din estul Ungariei. Consolidându-și domnia, el a continuat politica predecesorului său, implicându-se în războiul de 30 de ani. Aliat cu suedezi, a purtat mai multe campanii, dar în momentul decisiv trupele sale au fost rechemate de către Poartă, sub amenințarea că în caz de refuz invadează Transilvania. Întors din campania întreruptă, principele a reușit totuși să încheie în 1645, la Linz, o pace favorabilă care garanta în fond prevederile tratatelor precedente, adjudecând din nou Transilvaniei cele șapte comitate din nord-est. Cu ocazia păcii din Westfalia însă, pace care punea capăt războiului de 30 de ani, Transilvania nu a reușit să-și impună statutul de putere autonomă în Europa, principatul rămânând izolat sub aspectul politicii externe. Au rămas însă intacte prosperitatea economică, puterea, forța armată, protestantismul și renumele Transilvaniei.

Domnia lui Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648–1660) a risipit această moștenire. El se autointitula „principe absolut”, și, în politica internă, proceda într-adevăr după bunul său plac. Supraestimând atât puterea țării sale, cât și importanța conjuncturii internaționale, s-a angajat în temerare planuri de politică externă, zicându-și că Anglia este puterea care ar putea să-și asume rolul conducător al unei noi coaliții antihabsburgice. A trimis soli la Cromwell, în Olanda, Danemarca și Suedia. Ca scop imediat și-a fixat ocuparea tronului polon, pornind în 1657, în alianță cu suedezi, o campanie în Polonia. Poarta i-a interzis însă acțiunea și drept răzbunare, a revărsat hoardele tătarimii peste Transilvania. Decenii întregi țara nu și-a putut reveni de pe urma acestui jaf dezastru-

os. Orașe înfloritoare s-au mistuit în flăcări; zeci de mii de oameni puși în lanțuri se târau către piețele de sclavi de la Marea Neagră. În drum spre casă oastea princiară căzu ea însăși în captivitatea tătarilor. Principele muri din cauza răniilor suferite pe câmpul de luptă, în timp ce se apăra împotriva unei noi expediții represive turcești. Zadarnic au încercat ardelenii să-și aleagă din nou un principe autoritar, exponent al unei politici independente. În timp ce Viena privea nepăsătoare agonia Transilvaniei, Poarta și-a impus propriul favorit, în persoana principelui-marionetă Mihail Apafi (1661–1690). Împărțășind soarta de care avusese parte cu sute de ani în urmă, Muntenia și Moldova, înfloritoarea provincie decăzu în starea de vasală a turcilor.

Concepția politică transilvăneană, elaborată și lăsată drept moștenire de Bocskai, care considera că obiectivul fundamental din epocă era izgonirea otomanilor, a continuat să existe, în Ungaria regală. În volantele sale politice banul croat Miklós Zrínyi insistă asupra necesității de a se crea o armată națională, deoarece în ciuda orientării sale filohabsburgice își dăduse seama că de la aceștia ar fi zadarnic să se aștepte să-i alunge pe turci. În același timp, magnat latifundiar în regiuni limitrofe cu otomanii, și deci cunoscător al forței acestora datorită acțiunilor sale de gherilă cât și din știrile venite dinspre centrul imperiului, el și-a dat seama că puterea otomană intrase în declin. Zrínyi dorea să ia cârma politicii interne Ungare ca palatin, însă realizarea acestei ambiții a eșuat, lovindu-se de opoziția curții. Concomitent cu cristalizarea programului vizând un regat național puternic, s-a constituit și o mișcare politică a nobilimii de rând. Conducătorii acesteia au luat legătura cu Zrínyi.

Evoluția politică de la mijlocul secolului nu era însă favorabilă acestor proiecte. Zrínyi însuși contase pe o Transilvanie puternică, eventual chiar pe regalitatea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, dar prăbușirea Ardealului spulbera aceste speranțe. Cât despre turci, ei, fortificați tocmai de luptele interne, au pornit în 1663 o nouă campanie împotriva liniei de margine. Atunci au căzut Érsekújvár (Nove Jamki) și un întreg șir de cetăți din părțile nordice. Însărcinat cu organizarea defensivei pe țară, Zrínyi s-a angajat în primăvara anului următor în contraofensivă, a recucerit cetăți, iar în cea

mai reputată dintre acțiunile sale militare a distrus prin incendiere podul de la Eszék (Osijek), cheia principalei linii de aprovizionare a armatei otomane. Generalul Montecucoli, comandantul suprem al oștilor imperiale, a desfășurat și el o campanie reușită culminând prin victoria nimicitoare de la Szentgothárd. După aceste succese, în mod cu totul neașteptat, împăratul-rege Leopold I (1657–1705) a încheiat pacea, și încă în condiții umiltoare. Pacea odioasă de la Vasvár (1664) nu numai că garanta cuceririle otomane de până atunci, ci, în schimbul păcii turcii primeau noi cetăți, printre care Érsekújvár și Oradea! Pacea a stârnit consternare în toată Europa și o imensă amărăciune în Ungaria. Nemulțumirea i-a îndemnat la uneltiri complotiste până și pe marii seniori, dar tocmai pe când organiza acțiunea, Zrínyi fu răpus la o vânătoare de colții unui mistreț rănit.

Conspirația mării nobilimi, rămasă fără adevăratul ei conducător, trecu sub îndrumarea palatinului Ferenc Wesselényi. Conspiratorii căutau aliați externi, orientându-se și spre nobilimea de rând, dar programul lor antihabsburgic abstract nu s-a putut concretiza nici într-un lung șir de ani. Palatinul murise deja, când Péter Zrínyi, fratele mezin al banului și Francisc Rákóczi I au declanșat răscoala, în 1670. Din informațiile primite de la Poartă și din mărturiile penitente ale unor participanți care cereau grațiere, Viena a aflat din timp despre ceea ce se pregătea. Zadarnic i-au părăsit Péter Zrínyi, Ferenc Frangepán și Ferenc Nádasdy pe răsculați: din temnița de la Wiener-Neustadt au ieșit numai spre a urca treptele eșafodului. Mulți dintre micii nobili veniți sub arme au ajuns în captivitate, dar și mai mulți s-au refugiat în Ardeal.

Potrivit părerii consilierilor lui Leopold I magnații unguri „își dăduseră pe apa sâmbetei” constituția, cu alte cuvinte se făcuseră ei singuri nedemni de a fi guvernați conform propriilor legi. Țara a fost ocupată de trupele imperiale, în cetăți s-au instalat garnizoane austriece. Constituția a fost abrogată, introducându-se un absolutism fățiș. Bunurile conspiratorilor și răzvrătiților au fost confiscate. În locul mijloacelor pașnice de până atunci, constând mai ales din reconvertirea magnaților, contrareforma începu acum să lichideze protestantismul prin violență. Bisericile au fost ocupate cu forța, adepții alungați, pastorii vânduți ca sclavi pe galere.

Nobili care-și simțeau în pericol viața și averea, oștenii concediați ai cetăților de margine, țăranii și orașenii izgoniți din cauza religiei lor, haidăii rămași fără ocupație datorită noii politici comerciale a curții se adunau pe Tisa de Sus, la granițele Transilvaniei. Principele Mihail Apafi nu îndrăznea să-i sprijine fățiș căci tabăra de câteva mii a acestor fugari reînvia mereu tensiunea politică dintre turci și germani, dintre Ardeal și Ungaria regală. Neîncadrabil în vreo categorie din structura pe stări și înzestrat cu conștiința „stării ostășești”, acest grup și-a ales numele oștii de cruciați a lui Dózsa, zicându-și „kuruc” (kuruți) și atacându-i în această calitate, în 1672, pe oștenii imperiali, etichetați drept „labanc” (lobonți). Campaniile lor de surprindere au fost încununuate de succes, dar le-a lipsit conducerea unitară și sprijinul extern, până ce în 1678 comanda lor a fost preluată de tânărul magnat Imre Thököly, provenit dintr-o familie luterană de negustori înstăriți, ridicați de puțină vreme în rândurile mării nobilimi. Thököly era un strateg remarcabil, manevrând cu dibăcie oștile kuruțești și, cu toate că în bătălii mai mari vitejii săi erau depășiți de mercenari, el a reușit să reziste ani de zile în Ungaria de Sus. Se intitula principe, refuzând și el coroana regală oferită de turci.

Curtea a fost nevoită să facă concesii. În 1681, după o vacanță de aproape două decenii, dieta a fost din nou convocată, de data aceasta la Sopron. Regele e reinstaurat constituția nobiliară; s-a enunțat libertatea comerțului (deoarece pe comerțul exterior încercau să pună mâna societăți monopolizate ce către curte); s-a ordonat retragerea trupelor austriece din țară; a fost garantată din nou libertatea, ce-i drept, îngrădită, a cultelor protestante; s-a reinstaurat funcția de palatin. Majoritatea comitatelor s-a împăcat cu concesii, dar Thököly și adepții săi au decis să continue lupta, deși ea trebuia dusă de-acum și împotriva comitatelor din nord, trecute de partea regelui. Putând conta în esență doar pe „starea ostășească”, Thököly își organizează o domnie cu caracter militar. Nepermițându-și să renunțe la ajutorul extern, fu nevoit să se alieze cu turcii. Pornirea războaielor de recucerire l-a împins pe „regele kuruților” într-o alianță periculoasă. De-acum îl părăsirea nu numai comitatele, dar și propriii săi soldați, deoarece la sfârșitul veacului dezideratul izgonirii turcilor

devenise deja realist, accesibil, realizabil. Lui Thököly i-a lipsit o concepție politică temeinic elaborată, însă chiar dacă ar fi avut mari proiecte de perspectivă, în condițiile date, lipsit de sprijinul intern și de resurse financiare, îi era oricum sortit să eșueze. S-a refugiat în Turcia fără oști, iar când sorții schimbători ai războiului l-au readus în țară în fruntea unor trupe turcești, și-a impus elecțiunea, devenind ultimul principe independent al Transilvaniei, fără a-și mai putea menține însă domnia. Soția sa, Ilona Zrínyi, a mai apărât ani de zile cetatea Munkács, ultima redută a rezistenței.

Războiul încheiat în ultimă analiză prin recuceriri a fost declanșat și de astă dată de turci. După ce a reușit să domine divergențele interne, marele vizir porni cu o armată de proporții nemaivăzute (200.000 de oameni) să cucerească Viena (1683). Asediatorii sperau să înfrângă rezistența dârză a orașului imperial prin înfometarea vienezilor, însă în săptămânile scurse între timp gravitatea pericolului a pus în mișcare jumătate din Europa. Trupele de ajutor, alcătuite mai ales din germani și polonezi, au măturat pur și simplu armata marelui vizir. În euforia victoriei a luat ființă, cu scopul final de a-i alunga pe turci, „Liga Sfântă” în care majoritatea sarcinilor și le-au asumat Imperiul Habsburgic, Veneția și Polonia. Armatele bine echipate ale aliaților s-au pus în mișcare în 1685, cucerind orașele Érsekújvár și Esztergom, împresurând în anul următor cetatea Budei. Alcătuită din cca 80.000 de oșteni, această impunătoare forță de asediu a avut nevoie de trei luni pentru a frânge rezistența celor 7.000 de apărători. La 2 septembrie 1686 cetatea a fost recucerită prin asalt. Peste câteva ceasuri ardeau și casele rămase până atunci intacte, cetatea căzând pradă jafului. Prin recucerirea Budei s-a eliberat de sub turci partea centrală a țării, apoi Slavonia, Bácska, armatele aliate pătrunzând chiar pe teritoriul Balcanilor. În 1689 otomani se angajează într-o contraofensivă de mari proporții; deși aceasta nu-și atinse scopul, adică recucerirea Ungariei, războaiele s-au mai prelungit timp de un deceniu, până ce talentatul comandant proaspăt numit în fruntea armatei imperiale, prințul Eugeniu de Savoia a dobândit o hotărâtoare victorie asupra turcilor la Zenta, în 1697. Pacea s-a încheiat în 1699 la Karlowitz, Ungaria – cu excepția zonei timișene – fiind eliberată de sub stăpânirea otomană. (Zona

Timișului a fost eliberată în urma unui nou șir de războaie încheiate prin pacea de la Passarowitz din 1718.)

La rândul ei, Transilvania a căzut și ea pe mâna imperi-
alilor. Drepturile și autonomia principatului au fost garantate
printr-o diplomă imperială (Diploma Leopoldinum), funcția
de principe fiindu-i rezervată însă împăratului, ceea ce în-
semna practic suprimarea autonomiei țării.

După trecerea unui veac și jumătate s-a pus deci capăt
triplei diviziuni a țării: Ungaria virtuală redevenea Ungaria
reală. Destinul ei a fost decis de confruntările politice și mili-
tare cu o mare pondere. Va fi oare capabilă țara să-și asigure
autonomia, debarasându-se de Imperiul Habsburgic, sau i se
va integra acestuia, după modelul Cehiei? Acestea erau limi-
tele posibilităților oferite de istorie.

V. EPOCA FEUDALISMULUI TÂRZIU (1686–1790)

Anii lungi ai războaielor de recucerire au pustiit din nou țara de la un capăt la altul. Orașele ruinate s-au depopulat, norodul satelor a fost decimat s-a nimicit iar, în lipsa unei puteri statale ferme, dreptate făceau prin forța armelor căpeteniilor de mercenari și kuruții lui Thököly. Împăratul i-a izgonit pe turci sprijinit de forțe provenite în marea lor majoritate din afara Ungariei; ba mai mult: turcii și-au găsit aliați unguri în grupul lui Thököly. Sosise în sfârșit timpul când teoria absolutistă a „drepturilor date pe apa sâmbetei” putea fi completată prin cucerire și dreptul armelor; cu alte cuvinte: întreaga Ungarie a fost cucerită de suveran prin forța armelor și, deci, este o provincie a sa, unde poate dispune după propriul său plac. Prima lecție despre noua ordine a dat-o generalul Caraffa cu masacrul din primăvara anului 1687 de la Eperjes (Preșov) întemnițându-i și schingiundu-i pe cetățenii care opuseseră rezistență și dând pe mâna călăului 24 de oameni nevinovați.

Întoamna anului 1687 suveranul a convocat totuși dieta: părea mai simplu să le impună stărilor acceptarea regimului absolutist. Timorate și corupte, stărilor au plecat capul în fața propunerilor împăratului: au renunțat la dreptul liberei alegeri a regelui, au acceptat transformarea Ungariei în regat ereditar, au abrogat clauza de rezistență a Bulei de Aur, au limitat libertatea religioasă a protestanților.

Principiile de bază ale noului guvernământ au fost elaborate de către arhiepiscopul de Esztergom, Lipót Kollonich; proiectul se poate rezuma fără exagerare prin următoarele: Ungaria trebuia să devină cerșetoare, catolică și germană. Incapacitatea curții, respectiv opoziția stărilor a zădărnicit punerea consecventă în aplicarea acestor planuri. În teritoriile proaspăt recucerite posesorul își putea redobândi domeniul doar dovedindu-și drepturile de proprietar, și achitând considerabila contribuție la cheltuielile de război. În caz contrar comisia pentru noile achiziții îl califica drept proprietate erarială, donându-l furnizorilor armatei, comandanților de trupe sau unor familii de aristocrați de origine străină.

Situația nu s-a consolidat nici după ani de zile. Militarii ocupanți expropriau pozițiile nobilimii, făceau negoț invocându-și imunitățile și terorizau orașele. Noua administrație ori nici nu era încă încropită, ori nu funcționa, iar în 1703 întregul imperiu a ajuns la faliment financiar.

Pătura cea mai nemulțumită, care nu-și găsea nicidecum locul, era „starea ostășească”: soldații cetăților de margine, lăsați de izbeliște. Fiind înarmați, ei au declanșat încă în 1697 o răscoală în zona Hegyalja, mișcarea lor izolată fiind însă înăbușită de trupele imperiale cu sprijinul nobilimii: teama reciprocă a nemulțumiților îi împiedica să ajungă la o alianță.

La începutul anului 1703, o nouă mișcare a haiducilor peregrini reuși să atragă în fruntea sa pe cel mai mare senior latifundiar al țării, Francisc Rákóczi al II-lea, el însuși fiind nevoit deja pe atunci să ia calea pribegiei.

Steagul răscoalei l-a desfășurat Rákóczi; iar sub influența argumentelor acestuia și ale adeptilor săi, nobilimea care privise cu neîncredere și această mișcare se decise în sfârșit, să i se ralieze, împotriva Habsburgilor. Nobilimea veni și ea sub arme: lupta pentru libertate a lui Rákóczi își făcea începutul.

Francisc Rákóczi al II-lea acționa deliberat pentru realizarea unui consens social. În patentă sa din 1703 de la Vetés i-a absolvit pe cei veniți sub arme și pe membrii familiei lor de toate obligațiile feudale, dar cei rămași acasă erau datori să se achite și pe mai departe de vechile sarcini. În armata sa luptau împreună nobili și iobagi, catolici și protestanți, maghiari și nemaghiari, căci principele avea grijă să preîntâmpine ura națională, socială și confesională. El n-a trecut cu vederea nici specificul Transilvaniei, dimpotrivă, și-a dus lupta în calitate de principe al Transilvaniei (ales în 1704), insistând să obțină recunoașterea internațională a acestui titlu. I-a primit în tabăra sa pe adeptii lui Thököly, întorși din Turcia. Și-a găsit și aliat extern, în persoana regelui Ludovic al XIV-lea, care se războia de ani de zile cu Habsburgii, pentru succesiunea tronului spaniol. Din Franța, Rákóczi a primit sprijin material și ofițeri competenți. În aparatul său de stat pozițiile de seamă le deținea mica nobilime cultă. În locul dominației stărilor, Rákóczi încerca să insti-

tuie statul maghiar centralizat, exponent al unei politici economice conștiente; obiectivele sale depășeau cu mult perspectiva luptelor duse până atunci pentru independența stărilor.

Îndieta de la Szécsény (1705) s-a născut un compromis cu privire la forma de stat: după modelul polonez, stările l-au ales pe Rákóczi principe conducător, pe lângă care s-a instituit un organ consultativ – senatul – și au propus tratative de pace bazate pe două revendicări fundamentale: libera elecțiune a regelui și autonomia principatului Transilvaniei. Marea majoritate a nobilimii nu sprijinea deci proiectele centralizatoare ale lui Rákóczi, considerând că puterea sa este mai asigurată prin promovarea nemijlocită a propriilor interese de stare privilegiată.

Eficiența mișcării lui Rákóczi depindea de randamentul militar al insurgenților și de evoluția situației politice internaționale. Pentru început kuruții s-au înstăpânit în Țara de Sus și Câmpia Panonică, apoi în Transilvania, însă bătălia decisivă de la Jibou s-a încheiat cu o victorie a lobonților, ceea ce a cauzat pierderea vremelnică a Transilvaniei. În același an însă kuruții lui Vak Bottyán (Bottyán Chiorul) au ocupat teritoriile transdanubiene. În 1705–1706, luptele s-au sistat pentru o scurtă vreme în urma armistițiului. După reluarea ostilităților, în luptele ce se dădeau în câmp deschis, în confruntările directe kuruții erau îndeobște învinși, ei ocupând însă teritorii, cetăți și orașe înaintea și în spatele trupelor de mercenari care se deplasau lent. Habsburgii își desfășuraseră grosul forței armate împotriva francezilor. Rákóczi ar fi vrut să realizeze un contact militar direct cu francezii, iar când conjunctura strategică a zădărnicit acest lucru, el s-a orientat către suedezi și ruși, încheind o alianță cu țarul Petru cel Mare. Intenția ameliorării pozițiilor deținute în tratativele de politică externă a fost decisivă în hotărârea dietei de la Ónod (1707), care proclama detronarea casei de Habsburg și deplina autonomie statală a Ungariei.

Miezul armatei lui Rákóczi era alcătuit din trupe regulate de mercenari, completate de „oștile de câmp” constituite mai ales din țărani, care însă pentru lucrările agricole mai mari reveneau la coamele plugului. Nestatornicia șansei militare (ori mai degrabă carențele strategiei și echipamentului) a făcut ca oastea principelui să fie zdrobită în lupta de la

Trencsén (Trencin). Lupta pentru libertate a suferit un șoc atât sub aspect militar cât și material, nefavorabilă devenind și conjunctura internațională. Dieta de la Sárospatak (1708) a decis totuși continuarea luptelor, enunțând că, dimpreună cu familiile lor, iobagii care vor sluji până la sfârșitul războiului se eliberează pe veci de sarcinile și servitutele senioriale. Așadar legea le asigura soldaților țărani o libertate ca a „haidăilor” creând o pătură capabilă să-l sprijine pe domnitor și deschizând calea către progres pentru milioane de țărani. Era însă prea târziu; situația militară a mișcării intrase în criză. În 1709 forțele răsculaților se retrăgeau de-acum în partea de nord a țării, în 1710 este pierdută o altă luptă decisivă, la Romhány. Rákóczi nu respinge ideea tratativelor de pace, dar pretinde ample garanții internaționale. La începutul anului 1711 părăsește țara în căutare de sprijin politic extern. Profitând de absența principelui, căpeteniile magnate, grăbite să încheie tocmeala, duc tratative fără știrea lui, sub conducerea lui Sándor Károly, și semnează pacea de la Sătmar. Armata kuruților depune armele pe câmpia de la Moftinu Mare (Nagymajtény).

„Nu pace, ci convicțiune prin arme” – consemnează principele plecat în exil. Lupta sa nu a fost însă zadarnică. În pofida calculelor Habsburgilor, Ungaria n-a împărtășit soarta Cehiei. Vechea constituție a rămas valabilă. Rebelii care-i jurau din nou credință împăratului au fost grațiați, și-au reprimat posesiunile, majoritatea nobilimii s-a menținut deci și a rămas maghiară. Cei care refuzau să accepte compromisul l-au urmat pe Rákóczi în exil, activitatea politică a cercului creat în jurul principelui amenințând încă mult timp liniștea curții. De restaurarea politicii anilor de după 1686 nici nu mai putea fi vorba. Reconstrucția țării distruse de războaie a început pe baze consolidate, cu mijloace consolidate, angajându-se toate categoriile aflate la putere: curtea vieneză deopotrivă cu nobilimea maghiară.

Războaiele și epidemiile ce le-au însoțit – ultima oară ciuma din 1709 – au redus din nou sporul natural. La începutul secolului XVI țara avea în jur de 4 milioane de locuitori; la începutul secolului XVIII, fără îndoială, mai puțin de atâta. Între timp populația Europei aproape se dublase! În Țara de Sus a Ungariei, populația era mai densă

decât în urmă cu câteva secole; aici se refugiase dinaintea turcilor și nobilimea. În câmpie nu întâlneai oameni zile-n-șir; se vedeau numai turme păscând într-o semi-sălbăticie. Așezările aflate la mari distanțe erau despărțite de mlaștini și terenuri mocirloase. Pentru recivilizarea teritoriilor recucerite, respectiv pustiite de războaie, era nevoie de forță de muncă. Începu deci migrația de la nord spre sud. (Acest proces a continuat până la sfârșitul secolului XIX dar diferența anterior survenită în densitatea populației nu s-a echilibrat decât în secolul XX. Migrația internă s-a dovedit insuficientă. A început prin urmare și migrația dinspre țările vecine – din Balcani, Muntenia, Polonia și Austria – întregită prin acțiuni de colonizare organizată. La repopularea Banatului au participat alsacieni, bulgari, italieni și slovaci. Locuitorii satelor colonizate s-au bucurat de avantaje. Statul le-a asigurat reduceri de impozite pe mai mulți ani, nobilii distribuiau mari loturi iobăgești din imensele lor posesiuni, s-a garantat autonomia satelor. Încet, limita civilizației se deplasa din nou de la nord către sud. Modul de viață al acestor coloniști „de frontieră” amintește de vestul sălbatic de mai târziu: principala ocupație a primelor generații n-a fost cultivarea pământului, ci creșterea animalelor. Populația cu surplus masculin se înstăpânea în condiții vitrege și cu moravuri sălbatice pe aceste pământuri părăsite.

Configurația etnică a țării s-a schimbat radical. Grupuri etnice nemaghiare au trăit și pe teritoriul Ungariei medievale, dar majoritatea populației țării – cca 80% – era încă pe atunci maghiară. Acum românii reprezentau majoritatea absolută în Transilvania, numărând câteva sute de mii și pe teritoriul Ungariei considerate în sens mai restrâns. Majoritatea sârbilor din sud a fost colonizată în masă de-a lungul frontierei; aici, curtea vieneză a alcătuit din ei o pătură militară-țărănească – grănicerimea –, neîngăduind în aceste zone reorganizarea comitatelor. În ținutul danubian și cel sudic s-au stabilit mulți germani. În zona muntoasă din Țara de Sus au ajuns majoritari slovaci, care, în grupuri masive, se infiltrau și în câmpie. În Carpații nord-estici au coborât păstorii ruteni. Majoritatea orașelor regești și-a păstrat preponderența germană, întărită prin valul de noi coloniști.

Grosul nobilimii – cca 80% – era tot de limbă maghiară;

drept rezultat survine maghiarizarea treptată a celor pătrunși în rândurile ei. Statul nobiliar își păstra deci caracterul maghiar, cu toate că limba oficială era latina, iar populația maghiară depășea doar cu puțin o treime din numărul total al locuitorilor. Acesta s-a dublat în secolul al XVIII-lea, depășind până la sfârșitul veacului 8 milioane. Atât din punct de vedere juridic, cât și în sensul practic, majoritatea lor trăiau sub controlul feudalilor. O poziție intermediară ocupau iazigii, cumanii și haidaii: ei nu se aflau sub jurisdicție feudală, beneficiau de autonomie locală, iar din 1790 li se acordă chiar statutul de stare. În aceeași categorie trebuie menționați secuii și sașii din Ardeal, respectiv oștenii țărani ai zonelor de frontieră (grănicerimea).

Proporția de cca 5% a nobilimii maghiare în totalul populației era depășită doar de cea a nobilimii polone. Dacă în Ungaria secolului XVIII fiecare al douăzecelea om – sau altfel spus, fiecare al zecelea ungar – era nobil, faptul i se datorește și înnobilării tradiționale practicate de principii și regi drept răsplată pentru oștenii lor, însă cauza decisivă a sporului este strădania marilor latifundiarilor de a înlesni înobilarea subordonaților proprii, spre a-i scuti astfel către impozitul de stat. Să nu uităm că proporția nobilimii maghiare depășea media europeană încă de la sfârșitul evului mediu (datorită pătrunderii servienților, a iobagilor de cetate în rândurile privilegiaților), sporul ei natural fiind și el mai ridicat decât în cazul altor categorii ale populației. Majoritatea cifrică a nobilimii mici nu avea domenii, ducându-și traiul asemenea țăranilor (pe micul lot propriu, eventual ca iobagi ai altcuiva), ori în slujba vreunui latifundiar, a statului sau a bisericii, profesând ocupații intelectuale sau semi-intelectuale.

Nobilimea era unitară doar din punct de vedere juridic; chiar printre latifundiarilor, aristocrații excelau prin bogăția lor. Majoritatea acestora și-a obținut titlul de baron sau conte și și-a sporit considerabil averea tocmai în aceste decenii. Cel puțin jumătate din teritoriul țării se afla în posesia aristocrației. Domeniile celor mai mari dintre ei concureau în întindere și venituri principatele germane mai modeste. Acum încep să-și construiască magnații superbele lor castele baroce, al căror lux îl sfida pe cel de la curtea regală.

Categoria înstărită a nobilimii de rând trăia în conacele ei de la țară (curia), administrându-și personal posesiunile. Veniturile ei nu erau mari, dar îi asigurau condiții de trai demne de statutul nobiliar.

Ponderea socială a orașenimii era neînsemnată, rolul ei politic fiind și mai șters. Mai puțini la număr decât nobilimea, cei mai mulți dintre ei își asigurau traiul datorită pământului și viei; majoritatea locuitorilor din destul de multe orașe regale libere trăiau și gospodăreau ca țărani liberi (Debrecen – Debrețin, Szeged – Seghedin). La sfârșitul veacului populația nici unuia dintre orașele Ungariei nu depășea 30.000, iar Debrețin, Buda, Pesta, Seghedin numărau între 20–30.000 de suflete. Acest șir de orașe semnalează și el faptul că zona dinamică a progresului se mutase fără îndoială în partea centrală a țării, în câmpie (Alföld). Pătura civică retrasă între zidurile orașelor și privilegiilor sale nu se prea interesa de viața politică a țării, fiind fără îndoială mai provincială decât nobilimea comitatelor, care-și deschidea cât de cât ferestrele către Europa. Nu întâmplător curentul spiritual al iluminismului a fost receptat mai întâi de nobilime și de intelectualii proveniți din rândurile ei.

Agricultura continua să dețină rolul determinant în viața economică, dar centrul de greutate al producției s-a deplasat din sfera creșterii animalelor în cea a cultivării pământului. Această schimbare a asigurat mijloace de trai pentru un număr mai mare de oameni, iar procedeele agricole mai bune (în locul redistribuirii terenurilor, asolamentul bi- sau trienal; plugurile de lemn cu brăzdar de fier; extinderea culturilor de seară și grâu în locul meiului, apoi răspândirea porumbului, iar în final, deja în secolul XIX, a cartofilor) au dus la creșterea producției într-un ritm mai rapid decât cel al sporului populației, surplusul fiind comercializat în provinciile ereditare, mai ales în orașul imperial, Viena. Datorită noilor posibilități ale pieții, nobilimea nu se mai mulțumea cu nona și cu celelalte dări în produse, ci a întreprins organizarea propriei gospodării alodiale. Dezvoltarea „uzinelor” alodiale a început în prima jumătate a secolului în vestul regiunii transdanubiene, extinzându-se de aici în alte zone ale regiunii, respectiv în direcția Ungariei de Nord-Vest apoi de-a lungul liniei Dunării. În condițiile intensificării producției alodiale,

folosirea robotei iobăgești devenea tot mai necruțătoare. Obligațiile de muncă impuse peste toate uzanțele și convențiile anterioare, precum și răpirile de pământ săvârșite de feudali au stârnit lupta de clasă a țăranimii.

Producția meșteșugărească a țării satisfăcea nevoile agriculturii, respectiv aproviziona cu mărfuri industriale modeste piața locală. În ultima treime a veacului unii magnați au înființat și câteva manufacturi, majoritatea acestora dând însă faliment.

Starea înapoiată a comunicațiilor a frânat dezvoltarea comerțului. Circulația internă a bunurilor se limita la tradiționalul schimb de produse dintre zonele montane și câmpie. Comerțul exterior avea o pondere mai mare, de pildă cel de tranzit spre Balcani, dar mai ales exportul de produse în provinciile ereditare. Iată pentru ce problemele politicii vamale au ajuns în centrul luptei dintre stării și curte. Ambele părți s-au convins că lichidarea ori conservarea stării de înapoiere depinde în mare măsură de politica economică a statului, ceea ce le-a determinat să caute o soluție constructivă. Pe la sfârșitul veacului harta dezvoltării economice a țării s-a modificat vizibil. Datorită dezvoltării sale dinamice, partea sudică a redevenit grâнарul țării, furnizând și cele mai multe produse pentru export. În același timp Transilvania, mai demult prosperă, a decăzut, ba chiar surplusul ei relativ de populație a declanșat fenomene cronice de criză.

Concomitent cu mișcarea lui Rákoczi s-a desfășurat marea luptă dintre puterile europene pentru imensa moștenire lăsată de ramura spaniolă – stinsă – a Habsburgilor. În urma păcii de la Utrecht-Rastatt (1713), care a încheiat războiul de succesiune pentru tronul Spaniei (1700–1713), Țările de Jos Spaniole (de-acum austrice – de fapt, Belgia) și diferite teritorii italiene, le-au revenit Habsburgilor austrieci. În aceeași perioadă a avut probleme de succesiune și ramura austriacă a Habsburgilor: succesorul lui Iosif I (1705–1711), Carol al III-lea (1711–1740) – ca împărat Carol al VI-lea – nu a avut moștenitor pe linie masculină. Dinastia de Habsburg acceptase încă în 1713 o lege a casei (Pragmatica Sanctio) care enunța principiul moștenirii pe linie feminină și era obligatorie doar pentru membrii dinastiei, dar Carol al III-lea, printr-o intensă muncă de convin-

gere de mai mulți ani a izbutit să obțină recunoașterea actului de către toate țările și provinciile sale. Dietele convocate au dezbătut, au formulat și legiferat noul mecanism al moștenirii. Dintre țările coroanei ungare, primele care l-au acceptat au fost Croația, apoi orașul Fiume (Rijeka) și pe urmă Transilvania, ultima aderentă de pe teritoriul întregului imperiu fiind dieta Ungariei, care l-a ridicat la putere de lege în 1723, în urma unor aprige lupte interne. Pragmatica Sancio adopta nu numai principiul eredității pe linie feminină, dar enunța totodată că țările Habsburgilor sunt a se stăpâni laolaltă și în mod inseparabil, deci membrii familiei de Habsburg nu pot împărți între ei imperiul, aceeași persoană trebuind să fie întotdeauna atât rege al Ungariei, cât și al Cehiei, arhiduce al Austriei etc. Enunțarea și adoptarea principiului stăpânirii unitare este determinată încă tot de teama față de turci, împotriva cărora apărarea în calitate de componentă a unei unități mai ample părea mai asigurată.

Instituțiile moștenite din evul mediu de țara aflată în plină reorganizare erau inadecvate pentru construirea unui aparat de stat modern. Cancelaria regală funcționa la locul de reședință al suveranului, Viena, în țară neexistând nici un organ al guvernării centrale. Pe lângă cancelaria regală de la Viena și camera de la Pozsony (Bratislava) s-a instituit acum și Consiliul Regal de locotenentă în frunte cu un rezident, funcție împlinită de obicei de către palatinul țării; Consiliul de Locotenentă, a preluat cu excepția finanțelor, toate ramurile administrației interne, competența sa extinzându-se și asupra Croației. În Transilvania, ridicată în 1765 la rangul de mare principat, funcționau trei instituții de guvernământ asemănătoare: Cancelaria Aulică a Transilvaniei de la Viena, Guberniul din țară și Tezaurariatul. La nivel suprem, justiția a fost separată de administrație. Curtea supremă a țării era tabula regească, respectiv, ca instanță de apel, tabula septima (alcătuind împreună Curia Regală). Instanțe intermediare între tribunalele de comitat și Curia erau cele patru tabule teritoriale.

Dieta din 1715 a enunțat instituirea armatei permanente. Efectivul de recruți trebuia votat de dietă, fiind pe urmă asigurat de comitate din rândurile iobagilor. Serviciul militar era pe viață. Pentru întreținerea armatei dieta a votat o dare

fixă, plătită tot de iobăgime. A rămas valabil sistemul scutirii de impozite a nobilimii și – esențialmente doar în principiu – cel perimat al insurecției nobiliare.

Cu ocazia păcii de la Sătmar, precum și la adoptarea Sancțiunii Pragmatice suveranii din familia de Habsburg au promis din nou să respecte constituția nobiliară a țării. Neținându-se de cuvânt, au instituit pas cu pas sistemul absolutist, au convocat dieta din ce în ce mai rar, iar în pătratul de veac dintre 1765 și 1790, deloc. Nobilimea nu a protestat totuși, fiind mulțumită că privilegiile ei, stăpânirea sa asupra iobagilor au rămas intacte. Nici noul regulament vamal din 1754 nu a stârnit proteste prea mari: curtea a reușit să-i neutralizeze pe cei ce-l criticau, opunându-le argumentul că menținerea scutirilor de impozite a nobilimii maghiare impune, în interesul producătorilor din Austria, necesitatea vămuirii produselor măcar la granița austriacă. Adevăratul scop al noii legi vamale a fost însă protejarea și dezvoltarea industriei austriece, Ungariei rezervându-i-se doar rolul producătorului de materii prime. Produsele de bază ale agriculturii ungare aveau cale liberă către Austria, dar exportul lor în afara imperiului a devenit dificil. În esență, mărfurile industriale puteau pătrunde nelimitat în Ungaria, dar numai din sau prin provinciile ereditare. Acest sistem vamal, devenit și mai sever începând din 1775, a rămas valabil într-o formă practic neschimbată până la 1848, frânând în mod evident progresul economiei ungare. Contemporanii acuzau curtea că condamnă Ungaria la o „stare colonială” – aluzie la statutul de colonie al posesiunilor engleze din America și la năzuința lor de emancipare.

Majoritatea nobilimii maghiare, aristocrați și nobili de rând deopotrivă, au respectat pactul încheiat cu curtea. Atunci când Maria Tereza (1740–1780) a urcat pe tron drept moștenitor pe linie feminină și domnia ei a fost contestată de majoritatea puterilor europene, nobilimea și-a oferit „viața și sângele” (*Vitam et sanguinem*) ca s-o apere (războiul de succesiune austriac, 1740–1748: războiul de șapte ani, 1756–1763). Teatrele de operațiuni s-au situat de această dată în afara Ungariei. În secolul al XVIII-lea țara – pentru prima dată după sute de ani – s-a bucurat de câteva decenii pașnice și calme, care i-au permis să facă mari pași înainte.

Populația a crescut nu numai numeric, ci a cunoscut și prosperitatea. A crescut durata medie de viață; școlarizarea a devenit mai rentabilă; societatea solicita tot mai mulți oameni cultivați și tot mai multe funcții intelectuale. Ideile iluminismului au stârnit ecou și în Ungaria. Paralel cu absolutismul luminat al curții s-a impus și curentul politic al stărilor luminate, care doreau și ele anumite schimbări.

Absolutismul luminat nu-și propunea realizarea unor idealuri abstracte, ci dorea să-și sporească ponderea puterii, folosindu-se de programul de modernizare aflat la îndemână, spre a-și atașa statele est-europene, mai înapoiate. Condiția preliminară pentru întărirea puterii de stat era sporul încasărilor provenite din impozite, iar acestui spor îi impunea limite capacitatea de plată a „mizerei plebe contribuabile” (misera plebs contribuens) până atunci neluată în considerare de către politică. Suveranul era deci interesat în limitarea exploatării feudale, mai ales că mișcările și răzcoalele țărănești zguduiau iar și iar ordinea statală. În 1767 Maria Tereza a emis un memorabil decret al reglementării urbariale, restrângând între limite bine precizate foloasele și servituțile iobagilor. S-a stabilit limita minimă și maximă a sesiei iobăgești și, corespunzător acesteia, drepturile funciare ale iobagilor: lotul intravilan, cel arabil și pășunile. După seria întregă iobagul datora săptămânal o zi de robotă cu animalele sau două zile cu palmele (52 sau 104 zile pe an); în afară de asta feudalului îi mai revenea censul de un florin, apoi nona și o serie întregă de „daruri” în natură. (Obligațiile privind jumătatea sau sfertul de sesie scădeau proporțional.) S-a reglementat și dreptul de vinărit al iobagilor, de asemenea și folosirea pădurilor și pășunilor. Decretul s-a aplicat în câțiva ani, în ciuda opoziției nobilimii.

Absolutismul luminat încerca modernizarea prin emiterea unei serii întregi de decrete. A fost interzisă tortura și limitată pedeapsa cu moartea; universitatea a fost scoasă de sub jurisdicția iezuiților, trecută sub controlul direct al statului și completată cu o facultate de medicină (1779). Pentru reglementarea unitară a învățământului, devenit în întregime sarcină de stat, a fost emis un decret special (Ratio Educationis. 1777).

Împăratul Iosif al II-lea (1780–1790) a continuat cu o

insistență îndârjită politica absolutismului luminat. Nu s-a încoronat rege al Ungariei, pentru a nu fi îngrădit de constituția nobiliară în realizarea concepțiilor sale: a domnit peste întregul său imperiu în calitate de împărat („regele cu pălărie”). Nu a convocat niciodată dieta, încercând să-și realizeze scopul – unitatea și întărirea imperiului – pe calea decretelor. În timpul domniei sale de un deceniu a emis mai multe mii de decrete. Majoritatea lor corespundea într-adevăr principiilor – iluminismului, ceea ce la început i-a creat adepți în rândurile nobilimii și intelectualității din Ungaria. Patenta dată protestanților a redeclarat libertatea cultelor evanghelic, reformat și ortodox, a ușurat viața a milioane de oameni, îndreptându-i să ocupe funcții publice și să construiască biserici. A desființat ordinele călugărești care nu desfășurau activități practice (învățământ, îngrijirea bolnavilor), imensa lor avere fiind preluată de stat. În 1784 a dispus efectuarea unui recensământ. Acest act a stârnit de-acum protestele nobilimii, care l-a considerat un pas făcut spre generalizarea impozabilității. Concomitent, Iosif al II-lea a emis decretul despre folosirea limbii germane în administrație. Înlocuirea latinei cu germana a redeșteptat fantoma înglobării Ungariei în imperiu, a germanizării țării, nobilimea ridicându-și glasul pe drept cuvânt împotriva ei. Curând a fost desființată și autoguvernarea comitatelor. Împăratul a divizat țara în zece unități administrative, rezervându-și dreptul numirii tuturor funcționarilor publici. A lăsat în esență intactă relația fundamentală feudală dintre iobag și senior, înlesnind însă libera strămutare a iobagilor. A făcut pregătiri și în privința impunerii alodiului nobiliar.

Măsurile centralizatoare ale împăratului, care nu țineau seama de privilegiile stărilor, i-a făcut pe adepți să șovăiască, activizându-i în schimb pe adversari. Iosif al II-lea însă își continua cu dăruire și înverșunare propria politică. Refuza să observe că o centralizare severă în Imperiul Habsburgic atât de divizat din punct de vedere teritorial, social și național, este imposibil de realizat, chiar și cu forța. Era convins că împotrivirea societății poate fi curmată prin înlăturarea celor nesupuși și pedepsirea celor ce se împotrivesc. A supraîncărcat aparatul administrativ cu o avalanșă de ordonanțe, neîngăduind însă, în esență, vreo competență subalternilor săi.

Reglementarea doctrinară a vieții de toate zilele a (morții, de exemplu, în loc de a fi înmormântați în sicrie, trebuiau înfășurați în cearceaf) a făcut ca suveranul ce dorea de fapt binele poporului să devină nepopular chiar și în rândurile propriului său neam.

La început intelectualitatea luminată, cu cercurile ei de elită implicate în mișcarea francmasonică, a sprijinit fără rezerve aspirațiile reformiste ale suveranului. Pe urmă însă, mulți dintre aceștia s-au retras treptat din viața publică – dacă o puteau face – deoarece și-au dat seama că, datorită opoziției crescânde, ei nu mai sunt părtași ai transformării treptate, ci ai ascutirii conflictului dintre stări și curte. Iosif al II-lea nu avea urmași, iar moștenitorul de drept al tronului, Leopold al II-lea (1790–1792) dezaproba în mod fățiș metodele politice ale fratelui său.

Eșecul reformei imperiale a fost grăbit și de insuccesele politicii externe. Războiul antiotoman din 1788 nu și-a atins scopul, întreținerea imensei armate necesitând în schimb mari sacrificii din partea țării. Pregătindu-se să atace imperiul Habsburgic, Prusia a luat legătura cu liderii opoziției nobiliare ungrești. Sub influența revoluției franceze, Țările de Jos austriece s-au rupt de imperiu.

Împăratul, revenit bolnav de pe câmpul de luptă, a fost nevoit să recunoască eșecul regimului său. Atunci când, pe patul de moarte, și-a revocat toate decretalele – cu excepția decretelor referitoare la iobagi și la toleranța religioasă – el a dorit totodată să-i dea mână liberă urmașului la tron. A decretat chiar și convocarea dietei ungare, dar misiunea împăcării i-a revenit noului suveran.

Iosif al II-lea a fost ultimul împărat care a încercat centralizarea și modernizarea imperiului moștenit de la predecesorii săi. Cei care i-au urmat – învățând din exemplul său – au renunțat la inițiativă, și au recurs la inovații doar când erau constrânși, reușind astfel să prelungească cu încă un secol viața imperiului.

VI. CRIZA FEUDALISMULUI ȘI EPOCA REFORMELOR (1790–1848)

Încercările nobilimii de a lua în mână destinele țării

După moartea lui Iosif al II-lea nobilimea și-a propus drept scop nu simpla revenire la vechea stare de lucruri, ci dobândirea puterii: asigurându-și stăpânirea prin garanții constituționale, socotea că ar putea prelua ea însăși guvernarea țării. Evenimentele din primele luni ale revoluției franceze au fost urmărite cu interes și simpatie în cercurile nobilimii maghiare, unde se considera că evenimentele de la Paris însemnau un succes cucerit de stări în restrângerea puterii regale – și că în Ungaria trebuie să se procedeze la fel. Cei mai curajoși începură să susțină, prudent, că datorită lui Iosif al II-lea, care nu a respectat pactul dintre națiune și dinastie, casa de Habsburg și-a pierdut dreptul la ereditate, deci nobilimea țării poate să-și aleagă regele din nou în mod liber. Temerarii au început chiar tratative cu diferite dinastii străine. Noul suveran, Leopold al II-lea și-a consolidat înaintea de toate situația politică externă încheind pace cu turcii, căzând de acord cu prusacii și, prin dispoziția sa pentru compromis, izbutind să dezarmeze chiar și opoziția stărilor ungare. Cu aceștia din urmă s-a descurcat relativ ușor, date fiind marile divergențe din sânul nobilimii în privința politicii de urmat. Majoritatea aprecia just ca nu se mai poate reveni la starea de lucruri existentă înaintea de Iosif al II-lea. Nu erau puțini nici cei ce așteptau de la noul suveran continuarea reformelor, desigur în cadru legal, dar poate și mai mulți erau cei de părere că noile reforme trebuie inițiate de stări. Existau diferențe de vederi și în privința priorității sarcinilor. Cei mai mulți urgentau asigurarea, respectiv lărgirea constituției – adică a puterii și privilegiilor politice ale nobilimii. Au fost puțini – dar au existat totuși! – cei preocupați de necesitatea revitalizării economiei; și mai redus era numărul celor care preconizau – măcar sub forma unor înlesniri – îmbunătățirea situației iobagilor. Pe lângă diversi-

tatea de tactici și programe, dezbinarea nobilimii preocupate de politică se agrava prin diferențierea ei internă pe pături, care genera interese divergente. Nobilimea de rând încerca pentru prima dată, de câteva secole încoace, să dobândească un rol hegemonie printre privilegiați.

Au apărut zeci de proiecte și volante politice. Adepții lui Iosif al II-lea insistau pentru continuarea reformelor; conservatorii doreau o înghețare a vieții politice; protestanții revendicau remedierea doleanțelor proprii; orășenii, instigați pe ascuns de către suveran, solicitau o pondere mai mare în viața politică a țării. Din multitudinea tendințelor contrarii s-a născut un compromis specific: dieta, în loc de a decide, sau măcar de a dezbate în fond problemele, a ales nouă comisii, cu scopul ca acestea să întocmească propuneri de reforme, care să fie discutate și votate în dieta următoare. Comisiile și-au început activitatea, dând rezultate de o importanță deosebită sub aspectul istoriei ideilor. Au analizat situația țării și au făcut propuneri cât se poate de practice, demne de toată atenția, în domeniul juridic, economic și cultural. Dezbaterile propunerilor în dietă nu a mai avut însă loc. Francisc I. (1792–1835), ajuns pe tron în urma morții neașteptate a lui Leopold al II-lea, era împotriva oricărei schimbări, iar în condițiile războaielor napoleoniene izbucnite între timp, nobilimea însăși a considerat că nu era momentul să se procedeze la reforme. Curtea respecta prevederile constituției nobiliare și recepta doleanțele stărilor, chiar soluționându-le când și când.

Aripa reformistă a nobilimii nu mai putea conta pe posibilitatea de ași impune propunerile în dietă și nici din partea domnitorului nu avea la ce să se aștepte. În consecință, ghidându-se după exemplul revoluționarilor francezi și sperând în ajutorul lor, a început să se organizeze în secret. Modelul ei era organismul francmasonic. Au fondat o societate secretă care accepta în rândurile sale și elemente din cadrul păturilor neprivilegiate. Dirijarea organizării și-a asumat-o călugărul Ignác Martinovics, un bărbat cu minte luminată și gândire progresistă dar nu lipsit de ambiții personale. Considerând în mod just că în Ungaria o transformare burgheză radicală nu are bază socială suficientă, el a creat o organizație dublă. În cea cu caracter mai larg a grupat

nobilimea cu înclinații reformiste. Societatea Reformatoilor și-a propus drept obiectiv principal redobândirea neatârării Ungariei, asociindu-i reforme burgheze moderate. În Ungaria independentă privilegiile nobiliare urmau să rămână valabile, dar țăranii deveneau arendași liberi, tot ei urmând să aleagă și tabula inferioară a dietei. Cealaltă organizație, cu un caracter mai restrâns, primi numele de Societatea Libertății și Egalității, scopul ei fiind transformarea democratică burgheză consecventă. Aici lipsea însă programul concret și detaliat al realizării. Puterea dorea s-o dobândească printr-o insurecție armată, Martinovics reușind să convingă pe mulți de șansele reale ale unei asemenea încercări, căci invoca un sprijin francez concret, însă fără să aibă vreun temei real.

Activitatea organizatorică începută în 1794 a durat aproximativ trei luni și a mobilizat – prin copierea și difuzarea programului mișcării – câteva sute de oameni. Cum în Ungaria nu exista poliție de stat, conspirația a fost descoperită doar prin faptul că s-a depistat o acțiune de la Viena. Arestat, Martinovics a făcut o mărturisire amănunțită în fața autorităților. Au fost deferiți tribunalului, sub acuzația de lezmajestate, 53 de persoane. Dezbaterile desfășurate fără respectarea formalităților juridice și lezând chiar legile s-au încheiat cu condamnări grave: alături de Martinovics au fost executați și cei patru directori ai societății: contele Jakab Sigray, József Hajnóczy, Ferenc Szentmarjay și János Laczkovics, precum și doi tineri jurați, Pál Őz și Sándor Szolartsik, fideli până la capăt principiilor adoptate. Celelalte condamnări la moarte au fost ulterior preschimbate, în detențiune. „Aveau nevoie de un exemplu, ca să înspăimânte țara” – consemnează foarte just Ferenc Kazinczy condamnat și el la închisoare. La Viena a triumfat ideea potrivit căreia manifestarea intenției de a produce transformări sau încurajarea reformiștilor duce în ultimă analiză la revoluție. Prin angajarea forței s-a reușit astfel stârpirea în germene a gândirii reformiste.

Perioada războaielor napoleoniene

La sfârșitul secolului XVIII în rândurile nobilimii maghiare predomină atitudinea politică menită să-și asigure alianța curții. Se considera că Imperiul Habsburgic, în totalitatea sa, ar putea rezista expansiunii franceze – pe când curtea, având nevoie de rezervele de forță ale Ungariei, se ferea să lezeze interesele nobilimii maghiare. Un alt factor hotărâtor al colaborării dictate de teamă a fost conjunctura economică a stării de război, care a făcut să crească interesul pentru produse agricole, mai ales că – rămasă de fapt în afara teatrului de operațiuni – Ungaria era totuși destul de aproape spre a deveni o importantă bază de aprovizionare. Prețul cerealelor și al produselor animaliere creștea mereu, ca și schimbul de mărfuri. Negustorii nu cumpărau doar cantitățile imense de produse adunate în hambarele aristocrației, dar și surplusul domeniilor micii nobilimi; ba chiar în anumite zone până și țărănimea a participat la circulația mărfurilor. Majoritatea aristocrației ungare ajunge doar acum în situația de a-și construi castele reprezentative. Doar acum locuința nobilului de rând, curia de stil clasicizant, se diferențiază din punct de vedere arhitectural de casa țărănească și nu întâmplător tocmai acum se generalizează în „odaia curată” de mai târziu a casei țărănești sursa de încălzire nefumigenă – și devine atât de viu colorat portul popular maghiar, sau se naște noul stil al cântecelor populare.

Elanul economic de conjunctură fortifică încrederea în sine a nobilimii: puțini erau cei ce se îndoiau de valabilitatea și perfecțiunea ordinii existente. Este ultima perioadă – târzie – de înflorire a nobilimii agrare, epocă a patriarhalilor juzi tabulari și a răspândirii faimoasei idei: „extra Hungaricum non est vita...”

Situația curții însă nu este atât de favorabilă, pentru că principalul cumpărător fiind armata, deci statul, datoriile sale cresc, bancnota i se devalorizează. Iar când Habsburgii – pentru a-și consolida poziția politică externă – se aliază cu Napoleon, renunță totodată la alianța politică încheiată cu nobilimea ungară, întrucât, practic, prin devalorizarea banilor aruncă asupra ei întreaga povară materială a statului. Devalorizarea din 1812 e urmată de o cotitură politică:

curtea nu mai convoacă dieta Ungariei, instituind și acolo o guvernare absolutistă. Noul conflict cu Napoleon, apoi crearea sistemului Sfintei Alianțe consolidează de asemenea pozițiile curții. Începând cu 1815, relativa mulțumire de odinioară a nobilimii maghiare se cufundă definitiv în trecut: survine deconjunctura, când produsele agricole devin practic nevandabile și nu se mai pot procura bani. Nobilimea se trezește la realitate nu numai în privința situației materiale dar și în a limitării puterii sale politice: pentru moment este neputincioasă față de samavolniciile absolutismului. Ce-i drept, când au apărut fisurile în sistemul european al Sfintei Alianțe, curtea s-a arătat dispusă a reinstaura constituția nobiliară. La dieta din 1825–1827 compromisul dintre stări și curte este reînnoit. Dar raporturile de forță nu mai sunt cele de odinioară. Conflictul secular al stărilor cu curtea a ajuns încetul cu încetul de domeniul trecutului; apar tendințe noi, care scindează și nobilimea: unii – din ce în ce mai mulți – sătui de strategia expectativei, întrezăresc posibilitatea ieșirii din impas pe calea reformelor burgheze.

Geneza mișcării reformiste

Nu o dată s-a întâmplat, pretutindeni în Europa, ca anumite grupări ale nobilimii, mânate de interese materiale și politice, să se alăture cauzei care a fost evoluția burgheză. Dar numai în Ungaria s-a întâmplat ca o însemnată parte a nobilimii, practic majoritatea ei conturată în condițiile regimului politic al vremii, să se angajeze în susținerea transformărilor burgheze, ca adeptă a liberalismului. Lipsa de perspectivă a vechiului regim a pătruns încetul cu încetul în conștiința oamenilor. Economiiștii au atras atenția asupra piedicilor feudale din calea dezvoltării agriculturii, călători reîntorși din străinătate veneau cu exemple din vestul Europei, ideile liberalismului câștigau teren. Toate acestea însă ar fi fost insuficiente pentru a susține a mișcare liberală masivă, sprijinită exclusiv pe nobilime.

Nobilimea maghiară reușise să-și păstreze privilegiile: își menținea forurile politice – dieta și comitatul – având posibilitatea de a face politică în mod nestingherit, în aceste

arene ale publicității stărilor. Firul dietei din 1790, în care se dezbătuse necesitatea schimbărilor, a fost reluat după o întreprindere forțată de mai multe decenii, în 1825–1827. S-au instituit iarăși nouă comisii, iar acestea au întocmit propuneri, aproape neschimbate în fond, tipărite și transmise comitatelor în 1830. Nobilimea s-a văzut nevoită acum să-și facă bilanțul, întrebându-se ce schimbări sunt necesare în țară și dacă trebuie să-și asume riscul social, economic și juridic al transformărilor burgheze. În comitate propunerile au fost discutate, firește nu de adunările generale nobiliare, ci de comisiile din elita nobilimii; ele, ca adevărate ale reformelor treptate, au reformulat propunerile comisiilor dietei, iar faptul că în majoritatea comitatelor propunerile au fost acceptate demonstrează abilitatea politică și predispoziția lor pentru compromis. Reformele nu constituiau deocamdată un sistem unitar, un program organic; dar în preajma anului 1830 se poate sesiza o mutație calitativă în gândirea elitei politice: se impun adevărații reformelor burgheze.

Baza nobiliară a mișcării reformiste era deosebit de eterogenă. Majoritatea aristocrației și-a păstrat puterea materială și pozițiile politice chiar și în condițiile date. Cei mai mulți dintre ei – menținând alianța cu curtea – au rămas în expectativă, acceptând mai târziu, într-o fază ulterioară a evoluției evenimentelor, doar schimbările de ritm lent pe care le considerau inevitabile și care nu le periclitau pozițiile. Caracterul mișcării reformiste l-a determinat grupul puțin numeros, dar considerabil sub aspectul ponderii sociale, al nobilimii mijlocii înstărite. Ei nu mai puteau spera în consolidarea durabilă a situației lor prin câmpirea relațiilor feudale, iar clarviziunea lor politică, orizontul lor cultural mai larg le-a dat posibilitatea să-și dea seama de faptul că – din perspectiva Europei – rolul lor în viața țării este anacronic. Lor li s-a atașat pătura numeroasă a nobilimii cu posesiuni modeste, ajunsă aproape de pragul falimentului și deci fiind interesată într-o schimbare cât mai grabnică. Masa de asemenea numeroasă a micilor nobili cu câte o sesie iobăgească sau complet lipsiți de posesiuni nu avea o motivație economică, unii dintre ei însă s-au simțit atrași de programul de orientare burgheză al statului național, alții în schimb, temându-se de pierderea privilegiilor existente oricum doar în principiu s-au

atașat conservatorilor; cât despre masa nobiliară dezorientată politic, aceasta își vindea votul pe bani și avantaje materiale. Un element solid, considerabil atât sub aspectul ideologic, cât și sub cel politic, era intelectualitatea, în mare parte de proveniență nobiliară, dar parțial și nenobiliară. Fapt este însă că în epoca reformelor, între 1830 și 1848, majoritatea celor 52 de comitate din Ungaria și-a trimis în dietă deputați purtători ai unor instrucțiuni de orientare liberală.

Punerea de acord a ideilor liberale, diferite de la comitat la comitat, i se datorește activității politice a contelui István Széchenyi. El s-a străduit să creeze mai întâi un nucleu social: a fondat un cazinou (1827) și a organizat câteva societăți. Scrierile sale politice (*Hitel* = Credit, 1830; *Világ* = Lumea, 1831; *Stádium*, 1833) au catalizat și au divizat univoc opinia publică. Liberalii au devenit adepții lui Széchenyi, adversarii acestuia alcătuind tabăra conservatoare. Revolta țărănească din nordul Ungariei, izbucnită în urma epidemiei de holeră din 1831, a adâncit prăpastia politică: pentru liberali ea a fost un semnal de alarmă în vederea accelerării transformărilor, în timp ce conservatorii au văzut în ea primul rezultat fatal al politicii de reforme.

Esența programului mișcării reformiste liberale din Ungaria a constituit-o concepția corelării intereselor, unică în ansamblul transformărilor europene. Potrivit acestei concepții, trebuiau aduse la numitor comun interesele privilegiaților și neprivilegiaților, ale nobililor și ale simplilor cetățeni, fie chiar iobagi, ale posesorilor și neposesorilor, ale maghiarilor și nemaghiarilor, ale diferitelor comunități religioase. Elementul definitoriu al unificării intereselor era echilibrarea intereselor nobililor și iobagilor, deoarece în sistemul feudal iobagul obligat la robotă și seniorul beneficiar al rentei se aflau într-o relație antagonistă. Această politică s-a axat pe lichidarea relației feudale fundamentale – cea dintre iobag și stăpân – efectuată de o manieră care să menajeze pe cât posibil interesele ambelor părți, ba chiar să acționeze potrivit acestora. Rezolvarea concretă a problemei s-ar fi realizat prin aplicarea principiului răscumpărării. Astfel, iobagul trebuia să primească în proprietate personală liberă lotul urbarial folosit de el și să-l gospodărească în mod autonom, iar feudalul să fie despăgubit în bani pentru ser-

viciile pierdute. La început se preconiza rezolvarea răscumpărării prin libera înțelegere dintre iobag și feudal (răscumpărare liber consimțită), suma necesară despăgubirii urmând firește să fie procurată de iobag. Această reformă a fost adoptată încă în 1834 de tabula inferioară a dietei, dar în urma obstrucțiilor curții s-a ridicat la putere de lege doar în 1840. Curând s-a văzut însă că în acest fel cauza răscumpărării nu avansează mai deloc. S-a insistat prin urmare pentru răscumpărarea pe veci, impusă seniorului (dacă iobagul era în măsură să se răscumpere, seniorul nu îl putea împiedica s-o facă), dar până la urmă liberalii a trebuit să-și dea seama că marea majoritate a iobagilor nu se poate răscumpăra din resurse proprii și deci era necesar sprijinul statului, care va trebui să-și asume cel puțin o parte din suma răscumpărării. Programul transformărilor sociale constituia o unitate organică cu reformarea burgheză liberală a vieții statale, cu înfăptuirea autodeterminării naționale. Aceasta din urmă se bifurca: pe de o parte conținea dezideratul deplinei autonomii față de Viena, Habsburgi și Imperiul Habsburgic, iar pe de alta însemna realizarea unui regim statal liberal burghez cu legislație bazată pe reprezentanță populară și cu un guvernământ responsabil. Revendicarea autonomiei nu era identică cu separarea: contemporaneitatea nu avea astfel de intenții, năzuind doar ca apartenența lor la Imperiul Habsburgic să se concretizeze în persoana unui domnitor comun (uniune personală). Sistemul de cerințe al autodeterminării naționale din Ungaria implica și concepția statului național unitar: uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Programul în sine nu era opoziționist și deci în principiu se putea spera că guvernământul are să accepte o parte din reforme. N-a fost însă așa, deoarece pentru Viena criteriul suprem era centralizarea imperiului, înțelegând, în mod just la unna urmei, că dezvoltarea națională implicită transformărilor burgheze duce la decentralizarea acestuia, ceea ce va avea ca urmare logică pierderea rolului de mare putere. Cauza națiunii și a progresului se contopeau organic în acele decenii.

La dietele ce s-au succedat din trei în trei ani (1830. 1832–1836, 1839–1840, 1843–1844, 1847–1848) majoritatea din tabula inferioară era alcătuită din deputați cu convingeri liberale, care, înfrângând împotrivirea tablei

superioare, respectiv a guvernului de la Viena, au reușit legiferarea câtorva reforme. După măsuri parțiale, în 1844 limba de stat. latină, a fost definitiv înlocuită prin maghiară. S-a emis o lege a circulației (1836), s-au obținut rezultate însemnate în privința emancipării evreilor (1840), a luat naștere o lege cambială (1840) și așa mai departe. Valul revoluționar de la 1848 avea să înlesnească ridicarea la putere de lege a întregului program.

În materie de tactici tabăra opoziției liberale era divizată în câteva grupări. Marele inițiator, István Széchenyi, se străduia înainte de toate să creeze o predispoziție reformistă în cercurile aristocrației, nerenunțând nici la obținerea sprijinului guvernanților de la Viena. Pentru interesele marilor proprietari era convenabilă o transformare lentă, treptată; în schimb majoritatea micii nobilimi – nemaivorbind de masa iobagilor – ajunsă în criză, dorea o ieșire cât mai grabnică. Acestor aspirații le-a dat glas baronul Miklós Wesselényi, care, pe lângă redactarea unei cărți programatice proprii (*Balítéletekről* = Despre prejudecăți, 1833), a desfășurat și o activitate organizatorică de o incomensurabilă importanță. Nu întâmplător a fost tocmai el primul acționat în justiție și condamnat din inițiativa guvernului dornic să lichideze mișcarea reformistă prin represiune. Linia politică a lui Wesselényi a fost urmată de Ferenc Kölcsey, care și-a asumat un rol de frunte în dietele reformiste, Ferenc Deák și Lajos Kossuth, redactor (din 1841) al ziarului *Pesti Hírlap* (Gazeta de Pesta), for de mare efect și centru organizatoric al mișcării.

În deceniul al cincilea, când Kossuth și ziarul său au început să pună din ce în ce mai accentuat problema autonomiei economice, membrii asociației „Védegyelet” (= Societatea Protecționistă; 1844) s-au angajat să cumpere pe cât posibil numai produse interne. Széchenyi își ridică glasul împotriva tacticii preconizate de largă mișcare opoziționistă, lansându-se într-o polemică aprinsă cu Kossuth, care, desăvârșind moștenirea politică a lui Wesselényi, a reușit să adune în jurul ziarului *Pesti Hírlap* grosul taberei liberale. O nouă scindare interioară a mișcării, ce-i drept de pondere mai redusă, au generat diferențele de vederi dintre majoritatea liberalilor care ar fi dorit ca viața statală de tip burghez a Ungariei viitoare să se realizeze prin așezarea autogovernării

comitatelor pe bazele unei reprezentanțe populare (municipaliștii) și dintre un grup restrâns al elitei intelectuale, care, după modelul francez, milita pentru centralismul statal deplin (centraliștii).

Tot în deceniul al cincilea s-au format, pe fundalul luptelor politice din ce în ce mai aprinse, și primele partide politice din Ungaria, în sensul modern al expresiei. În 1846 a luat ființă – enunțându-și programul – Partidul Conservator; în 1847 s-a organizat Partidul Opoziției, publicându-și programul intitulat *Ellenzéki Nyilatkozat* (= Declarație de Opoziție). În zona de stânga a spectrului politic s-au grupat adepții consecvenți și revoluționari ai transformărilor democratice, în primul rând scriitorii, printre care tânărul și popularul poet Sándor Petőfi, sau Mihály Táncsics, purtătorul de cuvânt al iobăgimii, rămas aproape necunoscut, însă prigonit și întemnițat de autorități din cauza pamfletelor sale politice. Ungaria se afla în pragul revoluției.

Problema națională

Politica corelării intereselor a ținut seama și de minoritățile naționale: prin emanciparea iobagilor, prin extinderea drepturilor și libertăților politice, naționalitățile ar fi beneficiat și ele de avantaje menite să constituie garanția loialității lor cetățenești. Situația lor devenind astfel mai prosperă decât a conaționaliilor lor din afara hotarelor Ungariei – potrivit atâtor formulări din epocă – în schimbul libertății, ei urmau să renunțe în final la naționalitatea lor, asimilându-se unгурimii. Îndărățul insistenței asimilatorii funcționau, pe lângă ideile naționaliste, o seamă de mecanisme ale temerii că o țară cu atâtea naționalități e slabă, fragilă și lipsită de apărare. Temerile nu erau cu totul lipsite de temei, deoarece la mijlocul secolului al XIX-lea – dacă operăm cu cifre rotunjite – în raport cu cele 14 milioane de locuitori ai țării numărul maghiarilor nu se ridica nici la 6 milioane. Ei locuiau însă în zona centrală a țării, în câmpia roditoare, iar majoritatea nobilimii – în proporție de 80 % – era maghiară și deținea cea mai mare parte a posesiunilor funciare, precum și – datorită privilegiilor nobiliare – toate pozițiile politice.

În schimb, această distribuție disproporționată a puterii economice și politice între națiuni și naționalități înlesnea – așa cum s-a și întâmplat în 1848 – fortificarea reciprocă a antagonismelor de clasă și naționale. Cea mai numeroasă naționalitate o alcătuiau românii; în Transilvania, prin efectivul lor de 1,2 milioane, ei constituiau majoritatea absolută și în afară de ei mai trăiau peste un milion de români și pe teritoriul Ungariei propriu-zise. În zonele nordice ale țării existau aproximativ 1,7 milioane de slovaci; în sud 1,2 milioane de slavi meridionali de diferite etnii; iar efectivul germanilor se apropia de 2 milioane, dar ei erau dispersați pe întreg teritoriul țării: un grup de iobagi, altul de privilegiați, foarte mulți ca locuitori ai orașelor libere regale – deci într-o configurație diasporală: ca atare, structura lor socială variată îi excludea din categoria naționalităților periculoase. Datele noastre se referă la întregul teritoriu al țării, deci și la Croația, unde trăia grosul celor cca 800.000 de croați. Singura graniță etnică pregnantă era râul Drava. În calitate de stat asociat Croația dispunea de privilegii, nobilime proprie și dietă regională. Mișcarea națională croată în desfășurare a căutat însă alianța curții: ca urmare, antagonismul ungaro-croat care ar fi fost de altfel ușor echilibrabil s-a agravat tot mai mult în anii '40 ai secolului XIX. Mai trăiau în țară și cca o jumătate de milion de ruteni și alte câteva fragmente de naționalități cu pondere numerică mică. Efectivul evreilor de limbă germană – naționalitate aparte în concepția juridică a stărilor – sporea rapid, ei fiind porniți însă pe calea asimilării, însușindu-și nu numai limba maghiară, dar începând să se integreze efectiv în societatea ungară.

În cadrul naționalităților – exceptându-i pe croați – nu existau mai deloc categorii privilegiate. Intelectualitatea lor redusă numeric, nedispunând de o bază consistentă, era incapabilă să organizeze o mișcare politică proprie. Pretențiile lor se limitau la concesiile privind folosirea limbii lor naționale, mai ales după ce maghiara s-a impus ca limbă oficială în locul latinei. În condițiile statului multinațional, nici nu exista altă cale a scoaterii acestei limbi moarte din uzul administrației: în schimb maghiara era înțeleasă de majoritatea locuitorilor țării. Faptul că membrii diferitelor naționalități dornice să participe activ la viața politică și statală a

țării trebuia să învețe ungurește constituia un dezavantaj indiscutabil, dar fără temei vedeau exponenții naționalităților în aceasta primul pas pe calea asimilării forțate: nici ei – cum nici liberalii maghiari – nu aveau vreo idee constructivă pentru rezolvarea problemei naționale.

VII. REVOLUȚIA ȘI RĂZBOIUL DE ELIBERARE (1848–1849)

Revoluția legală

Valul revoluționar de la 1848, „primăvara popoarelor”, a dezintegrat sistemul european de alianțe al Habsburgilor și a răsturnat în Austria regimul conservator al lui Metternich. La propunerea și îndemnul lui Lajos Kossuth, ultima dietă a stărilor, aflată întâmplător tocmai în sesiune, „și-a ridicat politica la nivelul măreției momentului”, cerând curții să accepte întregul program conturat în epoca reformelor. Cercurile guvernamentale de la Viena și-au dat adeziunea doar sub imperiul evenimentelor revoluționare de la Pesta din 15 martie. Ca rezultat al săptămânilor de pertractări din dieta de la Pozsony (Bratislava), urmate de noi tocmele ale Vienei, au luat naștere legile consfințite de suveran – așa numitele „legi din aprilie”. Acestea au desființat definitiv sistemul feudal multisecular din Ungaria. A avut loc cea mai mare întorsătură din istoria Ungariei de la întemeierea statului încoace: din nou autonomă, având la bază o societate civilă, țara a instaurat o constituționalitate burgheză liberală care asigura autodeterminarea națională. O importanță aparte avea și faptul că transformarea revoluționară a avut loc în cadru legal, prin activitatea legislativă a dietei, ratificată de suveran. Deci cuceririle nu mai puteau fi revocate pe cale legală, iar noua putere legală constituțională îi putea constrânge la supunere pe cei șovăielnici și avea posibilitatea de a concentra în mâinile sale instrumentele necesare menținerii înfăptuirilor.

Actul hotărâtor al transformării sociale a fost enunțarea imediată a desființării iobăgiei. Cheltuielile de despăgubire și le-a asumat în întregime statul. Fostele pământuri urbariale au trecut în posesia iobagilor, ca proprietate civilă. Actul de emancipare a iobagilor din Ungaria de la 1848 a fost cel mai progresist din întreaga Europă Centrală și de Răsărit. A încetat autoritatea juridică a feudalului, scaunul de judecată seniorial: s-a instituit egalitatea civică burgheză în fața legii. Autodeterminarea societății compuse din cetățeni cu drepturi

egale era practică prin parlamentul de reprezentanță populară. Dreptul de vot era legat ce-i drept de un anumit cens, acesta fiind însă cel mai redus din toată Europa vremii. S-a proclamat uniunea cu Transilvania; parlamentul de la Pesta reprezenta prin urmare întreaga țară. Drepturile politice se completau prin libertatea presei. Puterea executivă era exercitată de un guvern responsabil în fața parlamentului, orice decret al suveranului devenind valabil doar dacă era contrasemnat de unul din miniștri. Ungaria a dobândit o autonomie deplină în cadrul imperiului, neatârănarea ei fiind întărită și prin faptul că în lipsa suveranului – deci în sistemul normal de guvernământ, când acesta se afla la Viena – locțiitorul său era în toate palatinul țării, arhiducele Ștefan. Libertatea de acțiune era îngăduită doar în domeniul afacerilor externe, aici reușindu-se să se asigure numai în principiu posibilitatea de influențare a deciziilor, prin ministrul de pe lângă persoana regelui. O carență indiscutabilă a codului de legi din 1848 era faptul că nu conținea nici o concesie concretă pentru naționalități, în privința folosirii limbii lor naționale. Contemporanii contau pe efectul drepturilor și libertăților politice asigurate fără discriminare națională ori socială, care potrivit așteptărilor trebuia să satisfacă cel puțin vremelnic, naționalitățile, însă foarte curând a trebuit să-și dea seama că se înșelau.

Consolidarea noii ordini era dependentă în primul rând de conjunctura externă. Dacă s-ar fi realizat unitatea politică deplină a germanilor, cuprinzând deci și posesiunile ereditare austriece, atunci, practic, Ungaria s-ar fi detașat de imperiu, autonomizându-se și – în alianță cu Germania unitară și democratică – și-ar fi putut asuma un rol în asigurarea liniștii din spațiul dat. Acest deziderat mai presupunea și ca dezvoltarea internă a Ungariei să nu îngăduie apariția unor tendințe anarhiste; să poată menține calmul social, iar guvernul însuși să se poată fortifica în mod manifest.

Primul guvern maghiar responsabil a grupat în rândurile sale o serie de oameni de stat deosebit de înzestrați. În fruntea lui se afla președintele Partidului de Opoziție, contele Lajos Batthyány; portofoliul comunicațiilor i-a revenit contelui István Széchenyi; finanțele lui Lajos Kossuth; ministru al justiției a ajuns Ferenc Deák; instrucțiunea publică o gira

baronul József Eötvös, la comerț îl găsim pe Gábor Klauzál, iar la interne pe Bertalan Szemere. Ministrul forțelor armate era colonelul Lázár Mészáros, iar funcția de ministru de pe lângă persoana regelui i-a revenit unui vechi diplomat conservator, prințul Pál Esterházy. Membrii guvernului au convenit că atât în privința Vienei, cât și a naționalităților antagonismele tot mai acute trebuie rezolvate pe cât se poate în mod pașnic. În același timp guvernul se străduia să-și sporească puterea armată, a pacificat mișcările țărănești, a pus armata să jure pe constituție, a înfăptuit unirea cu Transilvania. a convocat parlamentul de reprezentanță populară și a căutat să-și elaboreze legături diplomatice nemijlocite. Politicienii naționalităților însă, îndemnați și de la Viena. au ridicat pretenții nerealizabile, mergând până la autonomiile teritoriale și, subvenționând revendicările sociale ale țăranilor care aparțineau acestor naționalități, au reușit să-și creeze o bază de masă. Mișcările lor s-au transformat în insurecții armate.

Războiul de eliberare

Guvernul ar fi fost în măsură să domine mișcările armate ale naționalităților: sârbii din sud și românii ardeleni. La 11 septembrie însă s-a pornit un atac armat din partea acelei Croații al cărei conducător, banul Jelacici, a refuzat de la bun început obediența față de guvernul maghiar. Armata sa de cca 30–40 de mii de combatanți a putut înainta spre Pesta fără a întâmpina rezistență. Munca de organizare din săptămânile premergătoare și cea din zilele următoare atacului s-a dovedit însă până la urmă eficientă: armata regulată cezaro-crăiască, armata de honvezi recent organizată și gărzile naționale mobilizate pentru stringența situației au reușit să oprească și să învingă armata lui Jelacici în 29 septembrie la Pákozd, obligând-o să se retragă rapid. Revoluția ungară reuși astfel să pareze prima tentativă armată contrarevoluționară. Concomitent cu operațiunile militare s-a declanșat și conflictul constituțional: suveranul a acceptat demisia guvernului Batthyány, dar refuza să numească alt guvern, declarând că rezistența este ilegală.

La 8 octombrie parlamentul ungar a investit cu puterea executivă un organ ales din sânul său: Comitetul de Apărare Națională. Președintele acestuia a devenit Lajos Kossuth, care a investit energii uriașe în acțiunea sa de a pregăti țara pentru a face față unui nou atac iminent. În pragul noii confruntări și-a rânduit forțele și tabăra contrarevoluției. La 2 decembrie, în sânul curții refugiate la Olmütz a avut loc o lovitură de stat, Ferdinand al V-lea (1835–1848) fiind detronat și înlocuit cu tânărul Franz Joseph (care a domnit peste Ungaria efectiv din 1849, iar legal între 1867–1916). Parlamentul maghiar nu a recunoscut această schimbare abuzivă.

La 16 decembrie 1848 a avut loc a doua ofensivă contrarevoluționară, în care au fost mobilizate toate efectivele militare – peste o sută de mii de soldați – de care imperiul se putea dispensa. Grosul acestei armate ataca din direcția frontierei vestice, sub comanda prințului Windisch-Grätz. Principala armată ungară, sub comanda lui Artúr Görgei, a fost nevoită să se retragă dinaintea inamicului aflat în netă superioritate numerică, la sfârșitul anului trebuind să cedeze chiar și capitala. În primele zile ale noului an parlamentul, guvernul, organele executive și-au mutat sediul la Debrețin, iar armata principală condusă de Görgei a evitat contactul cu inamicul, deplasându-se către nord. Windisch-Grätz, considerând deja campania ca și terminată, a început să organizeze noua administrație, amânând definitivă încheierea operațiunilor militare pentru primăvară. În concepția sa, bătălia de la Kápolna de la sfârșitul lui februarie, terminată practic cu un rezultat nedecis, era o victorie; deci comandantul austriac îi trimise curții un raport triumfal, drept care aceasta a considerat că venise vremea să promulge constituția silnică de la Olmütz, enunțând printr-înșa definitivă înglobare a Ungariei în imperiu. În realitate însă, după lunile de răgaz și de adunare a forțelor, acesta a fost momentul declanșării vertiginosului contraatac al revoluției, glorioasa campanie de primăvară, care a eliberat întregul teritoriu al țării. Ca răspuns implicit la constituția de la Olmütz, dieta de la Debrețin a proclamat independența Ungariei și detronarea casei de Habsburg (Declarația de independență, 14 aprilie 1849). S-a reușit deci și anihilarea celui de al doilea atac

armat, noul stat maghiar solicitând, pentru a-și putea păstra independența, doar neutralitatea din partea Europei. Țarul Rusiei însă n-a rămas neutru: la cererea împăratului austriac el a trimis în Ungaria o armată imensă de peste 200 mii de oameni. Superioritatea covârșitoare a forțelor ruso-austriece a decis soarta războiului de eliberare, al treilea atac fiind deja imposibil de respins. Trupele austriece comandate de Haynau și cele rusești aflate sub comanda lui Paskievici înaintau către centrul țării. Trupele țariste au trecut granița ungară la 16 iunie, ajungând în câmpie după o lună. Lupta s-ar fi putut relua cu oarecare sorți de izbândă, prin concentrarea la timp a forțelor armate ungare: acest lucru însă – înainte de toate din cauza șovăielii lui Görgei – nu s-a realizat. Corpurile de armată dispersate au fost rând pe rând înfrânte; la 9 august una din armatele principale e nimicită în decisiva bătălie de la Timișoara. Constrâns de insistențele lui Görgei, Kossuth (ales guvernator al Ungariei în urma Declarației de Independență, când Bertalan Szemere ajunge prim ministru) l-a investit pe acesta cu puterea supremă (11 august). Görgei, luând în considerare situația lipsită de perspectivă, după consultarea statului său major, capitulează fără condiții, în 13 august, la Șiria.

Războiul de eliberare a fost înfrânt de forțe superioare, dar relațiile feudale nu mai puteau fi restaurate. Ungaria pășea în noua conjunctură a relațiilor burgheze, frustrată de independența sa, de autodeterminarea ei națională, și cu posibilități limitate de dezvoltare. Marea performanță militară a războiului de eliberare, impunătoarele realizări din timpul revoluției – datorită cărora poporul maghiar, după o vreme îndelungată, se putea bucura în sfârșit de simpatia Europei – întăreau, în ciuda înfrângerii, convingerea că – în condițiile consensului cu naționalitățile – marea inițiativă menită să garanteze autodeterminarea poate fi repetată în împrejurări favorabile, cuceririle pot fi recuperate.

VIII. EPOCA ABSOLUTISMULUI (1849–1867)

Regimul Bach

Înăbușirea războiului de eliberare a fost urmată de o sângeroasă represiune dirijată de dictatorul militar al țării, generalul Haynau. La 6 octombrie 1849 au fost executați la Arad 13 generali ai armatei revoluționare iar la Pesta primul-ministru Lajos Batthyányi. Mai târziu, în urma protestului internațional – după ce avuseseră loc mai multe zeci de execuții – condamnările la moarte s-au comutat în pedepse cu închisoarea. Soldații trupelor revoluționare au fost încorporați pentru ani grei în armata imperială. De răzbunarea puterii despotice au scăpat doar emigranții refugiați pe teritoriul imperiului otoman. Acțiunea, de-acum „pașnică”, de înglobare și asimilare a Ungariei în imperiu era dirijată de atotputernicul ministru de interne, baronul Bach. S-a separat din nou teritoriul Transilvaniei, Grănicerimea, Voivodina sârbească și Banatul de Timiș, restul teritoriului fiind și el divizat în cinci circumscripții administrative. Cu excepția Voivodinei, dominată de sârbi cu toate că erau în minoritate acolo, revendicările naționalităților au rămas nesatisfăcute, acestea primind ca recompensă, potrivit unei remarci contemporane, ceea ce li s-a dat ungarilor drept pedeapsă. Țara a fost germanizată: limba administrației și a învățământului superior a devenit germana. Scopul final al germanizării era crearea unui Imperiu Habsburgic centralizat și total germanizat, care să dispună de forța necesară pentru a realiza unitatea germană sub propria hegemonie. În 1850 a fost desființată frontiera vamală dintre teritoriile ungurești și provinciile austriece. Dintre cuceririle revoluției s-a revizuit emanciparea iobagilor, și anume la un mod nefavorabil pentru ei, iar despăgubirile au fost trecute din nou în sarcina societății, întrucât se acopereau din impozitul suplimentar pe impozitul direct. Astfel foștii feudali, alături de foștii iobagi și de orașeni, au contribuit deopotrivă la plata despăgubirilor.

Regimul se sprijinea pe armata de ocupație, pe jandanneria proaspăt înființată, pe poliția secretă cu rețeaua ei de

informatori, pe corpul de funcționari servili, aduși din Austria și Cehia („husarii lui Bach”). Activitatea politică și protestul au devenit imposibile. Majoritatea nobililor s-a retras în pasivitate pe domenii, a renunțat la viața publică, nu-și plătea impozitul, fuma tutun „virgin” ferit de ochii perceptorului – și aștepta vremuri mai bune. Jarul era totuși viu sub cenușă: rezistența activă n-a încetat nicicând. S-au organizat societăți secrete, conspirații, care căutau și găseau contacte cu cercurile emigrației. În 1853 un atentator solitar a încercat să-l omoare pe Franz Joseph. Autoritățile izbuteau să depisteze mișcările conspirative și nu rămâneau datoare cu represiviunile, adesea cumplite. În a doua jumătate a deceniului al șaselea nu s-a mai ajuns la acțiuni conspirative armate, rezistența politică activă manifestându-se prin refuzul sistematic și organizat al plății impozitului, demonstrații, articole și poezii strecurate în presă.

Regimul Bach a înfăptuit transformările burgheze potrivit propriilor interese. S-a introdus legislația austriacă bazată pe egalitatea în fața legilor civile și penale și s-a acordat mai multă libertate activității industriale – dar fără să fie reînnoită emanciparea evreilor, decretată în 1849 de către revoluție. Economia agrară ungară, descătușată de restricțiile feudalismului, a știut să profite de conjunctura agrară creată prin războiul Crimeii. Rețeaua feroviară s-a dezvoltat rapid: s-a deschis bursa de la Budapesta. Sistemul de învățământ s-a conformat cerințelor vremii, s-a organizat – poate mai mult decât era necesar – birocrăția de stat. Impozitele tot mai mari, slujind susținerii administrației și mai ales a armatei, erau însă insuficiente pentru acoperirea cheltuielilor bugetare. Economia era amenințată de o criză financiară.

Criza absolutismului

Criza regimului Bach a fost dezlănțuită de un amenințător faliment financiar, agravat prin eșecul militar al imperiului (1859). Era vremea când regatul Sardiniei, în alianță cu Napoleon al III-lea, împăratul Franței, a pornit un război de recucerire a teritoriilor italiene aflate sub stăpânire habsburgică. Războiul a activizat emigrația maghiară. S-a creat un

guvern provizoriu: Directoratul Național Maghiar, cu participarea lui Lajos Kossuth, László Teleki și György Klapka. Contând pe alianța premierului sardinian Cavour, emigrația ar fi dorit ca războiul să se extindă și pe teritoriul Ungariei, unde trupele intervenționiste să fie susținute de o insurecție. Napoleon al III-lea însă, în ciuda victoriilor sale, a încheiat un armistițiu neașteptat, urmat de pace, spulberând astfel speranțele nemijlocite ale ungarilor. S-a învederat însă criza absolutismului. În Ungaria nu se mai putea percepe impozitul; țara deveni practic imposibil de guvernat. Bach fu demis, monarhul dând cârma țării în mâinile conservatorilor maghiari, care făgăduiau să pacifice țara (Diploma din Octombrie, 1860). În atmosfera politică revitalizată adepții și susținătorii emigrației au respins de la bun început Diploma din Octombrie, pe aceeași poziție situându-se curând și anturajul politic al lui Ferenc Deák: nu erau dispuși să trateze și să ajungă eventual la un compromis pe baza Diplomei, ci doar pe temeiul legilor din 1848. Conservatorii au semănat vânt și au cules furtună. Curând, monarhul Franz Joseph s-a și debarasat de ei: în februarie 1861 el a modificat regimul instaurat doar de câteva luni, introducând măsuri ce favorizau burghezia de orientare constituțională austro-germană (Patenta din Februarie). A fost convocată dieta Ungariei, pentru a consimți la soluția impusă de monarh. Adepții emigrației au refuzat până și posibilitatea compromisului, dorind doar ca dieta să aducă o hotărâre (Partidul de Decizie). În viziunea lor, scopul final era deci independența deplină. Conducătorul acestei grupări era László Teleki, arestat în străinătate, apoi grațiat și revenit în viața politică internă. Statul major al Partidului Majoritar nu era însă întru totul de acord cu ideile consecvente ale liderului său. Ei se temeau în primul rând de urmările politice interne ale programului, de compromisul cu naționalitățile, de concesiile de fond. Propriile-i conflicte lăuntrice, respectiv divergențele de păreri politice dintre el și statul său major l-au împins pe Teleki în refugiul suicidului, iar în dietă a ajuns majoritară cealaltă mare grupare politică, Partidul Adresanților condus de Deák. Ei erau dispuși să poarte discuții cu monarhul, gata să accepte soluția din 1848 sau, în funcție de rezultatele tratativelor, chiar mai puțin de atâta – dar refuzau categoric Diploma și

Patenta. Monarhul în schimb nu se gândea deocamdată la concesiile de fond și nici nu voia să audă de acceptarea soluției din 1848 ca bază a desfășurării. El a refuzat acceptarea adresei care i se înaintase și a dizolvat dieta.

Criza absolutismului a devenit deci evidentă, țara își atesta perseverența și atașamentul față de idealurile din 1848–1849 – dar criza a rămas neexploată datorită evoluției conjuncturii externe, neînchegându-se nici un program clar de acțiune pentru viitorul apropiat. Deacă recomanda în continuare calmul și expectativa. Pe aceleași poziții de expectativă se instalase și absolutismul.

Pactul dualist

„Noi putem aștepta”: deviza puterii reinstalate o formulase ministrul de stat Schmerling. El își considera propriul regim drept unul provizoriu, convins fiind că mai devreme sau mai târziu ungerii se vor resemna să accepte soluția oferită de Patenta din Februarie, adică își vor trimite deputații în parlamentul imperial și, renunțând astfel la autonomia lor, se vor mulțumi cu un ambiguu regim constituțional în cadrul imperiului. Proiectele lui Schmerling însă, nereușind să câștige adeziunea ungerilor, au rămas nerealizate.

Adeptii rezistenței pasive însă au început să piardă teren. Domeniile mici, lovite și de lipsa de capital, nu corespundeau cerințelor economiei capitaliste modeme. Tot mai mulți membri ai micii nobilimi erau nevoiți să-și vândă domeniile și odată cu ele și baza de rezistență. Tot mai mulți doreau deci să ocupe o slujbă garantată de stat. Nici situația politică externă nu devenise mai favorabilă. Apelurile sosite din emigrație îndemneau doar la o rezistență stăruitoare, la refuzarea compromisului, respectiv – drept cheazășie a viitoarelor transformări – la împăcarea cu naționalitățile. Aceasta nu le convenea însă nici măcar celor ce doreau altfel independența deplină, adică dezmembrarea Imperiului Habsburgic. În 1862 s-a dat publicității proiectul Confederației Dunărene elaborat de Kossuth, o alternativă menită să suplinească, prin alianța statelor dunărene mici, tocmai vidul de putere ce s-ar fi creat prin destrămarea Imperiului Habsburgic. Această temperare

a ambițiilor de hegemonie ungară prin acceptarea statutului de egalitate al micilor state balcanice – a avut un efect repulsiv asupra multora dintre cei dornici să trateze mai degrabă cu Viena decât cu Belgradul ori Bucureștiul.

Ferenc Deák, adept de la bun început al creării unei situații favorabile Ungariei în cadrul Imperiului Habsburgic, era conștient de faptul că strategia expectativei este în pericol din cauza subțierii bazei care era rezistența pasivă. Cu timpul cercurile guvernante vieneze și-au dat și ele seama că ungurii nu vor accepta niciodată Patenta din Februarie. În spiritul căutării reciproce a compromisului a avut loc mai întâi o întâlnire secretă între Deák și suveran; apoi, în numărul de Paști din 1865 al ziarului Pesti Napló, Deák își declara dispoziția pentru compromis. La finele anului 1865 a fost convocată dieta, care a desemnat o comisie pentru rezolvarea problemelor controversate ale așa-ziselor „chestiuni comune”.

În vara anului 1866 a izbucnit războiul austro-prusac menit să decidă asupra hegemoniei în cadrul unității germane. Înfrângerea austrieșilor la Königgratz a decis rapid soarta campaniei: Austria, rămasă în afara sistemului unității germane, se văzu și mai mult nevoită să-și pună în ordine, să-și rezolve relațiile interne.

Pactul dualist adoptat în 1867 era esențialmente diferit de soluția din 1848, bazată pe uniune personală. El recunoștea în mod formal trei sfere de activitate „comune” pentru Ungaria și restul imperiului, anume afacerile externe, armata și finanțele menite să le susțină pe celelalte două. Pentru a asigura buna funcționare a acestora au fost înființate ministere comune, iar pentru controlul activității miniștrilor comuni, precum și pentru votarea cheltuielilor comune, parlamentele de la Viena și de la Budapesta au ales câte o delegație de șaiszeci de persoane, a căror activitate însă a rămas formală. Reglementarea îi asigura domnitorului largi drepturi suverane, deciziile sale referitoare la armată nu necesitau contrasemnătură ministerială, iar în cazul controverselor nedecise dintre cele două părți ale imperiului puterea lui de decizie devenea și mai mare. Consensul politic era completat de un tratat economic încheiat pe zece ani, ce urma să fie reînnoit mereu și conserva comunitatea economică a imperiului.

IX. EPOCA DUALISMULUI (1867–1918)

Constituirea statului burghez

Încă din momentul înfiripirii sale, dualismul, acest sistem bipolar, s-a aflat în centrul unor aprige controverse. Adepții lui considerau că era o soluție care avea să creeze un sistem de relații consolidate, menite să asigure ființa statală a Ungariei chiar în cazul eventualei dezmembrări. În schimb adversarii săi consecvenți prevesteau că, datorită politicii maghiare ajunse în situația de susținător al imperiului, Ungaria s-ar prăbuși odată cu dezintegrarea acestuia – de pildă Kossuth în celebra SCRISOARE A CASSANDREI, din mai 1867. Dualismul avea destui păgubași și adversari unguri, situație reflectată și în parlamentul maghiar al epocii. Printre adepții dualismului găsim conservatori și liberali, menținuți în aceeași tabără de dorința protejării acestui compromis. Eterogenă era și gruparea adversarilor, care considerau necesară mai presus de toate anularea ori modificarea pactului, de pildă prin realizarea uniunii personale. Prin urmare, configurația parlamentului în materie de partide era determinată de „șaișeptiști” – adepții dualismului – și de „pașoptiști” – adversarii acestuia – însă, atâta vreme cât exista dualismul, aceste grupări nu s-au putut încheia în formații, antagoniste, ce-i drept, dar deopotrivă capabile de a forma un guvern. Viața parlamentară deformată a Ungariei reflecta doar poziția forțelor politice maghiare – inadecvat, desigur, datorită samavolniciilor și fraudelor electorale –, căci naționalitățile, excluse aproape complet din parlament în urma censului electoral, s-au văzut nevoite să adopte calea pasivității. Datorită înainte de toate asimilării evreilor și a germanilor de la orașe, respectiv a emigrării masive a diferitelor naționalități, ponderea numerică a populației maghiare a crescut treptat, ajungând la cumpăna secolelor să reprezinte (fără Croația) majoritatea absolută: în 1910 proporția era de 54%. Naționalitățile erau deocamdată în imposibilitate de a opune rezistență activă, cu toate că nu se mulțumeau cu legea naționalităților din 1868, care conținea totuși impor-

tante concesi în privința folosirii limbii. Croații, deși încheiaseră un fel de „pact dualist” aparte cu ungurii, s-au străduit de-a lungul întregii epoci să-și lărgescă drepturile, periclitând stabilitatea sistemului și în calitatea lor de unică naționalitate privilegiată. Regimul dualist era recuzat prin urmare deopotrivă de majoritatea ungarilor și a naționalităților; de aceea, pentru menținerea guvernării constituționale, a trebuit să se recurgă la diverse metode subversive și samavolniciei electorale.

După încheierea pactului dualist guvernele au continuat, respectiv au lărgit construirea ordinii de stat burgheze. S-a legiferat învățământul obligatoriu de șase ani. a fost reglementată relația dintre comitat și puterea de stat, s-a separat justiția de administrație, s-a perfecționat sistemul de percepere a impozitelor; prin unificarea Pestei, a Budei și a Budei-Vechi (Óbuda) s-a născut capitala țării, Budapesta; s-a adoptat un nou cod penal; a fost dezvoltată rețeaua feroviară, s-au construit cazărmi, rețeaua administrației publice s-a completat prin inspectoratele de stat pentru sănătatea publică, agricultura și industria mecanizată, constituindu-se aparatul funcționăresc necesar. A fost realizată emanciparea evreilor și enunțată egalitatea în drepturi a confesiunilor religioase; a intrat din nou în vigoare libertatea presei. S-au desființat breslele, s-a declarat libertatea industriei. Marea proprietate funciară însă nu a devenit părtașă a liberei concurențe capitaliste, întrucât circulația liberă a acestor posesiuni a fost anchilozată prin crearea fideicomisurilor. În anii de după încheierea pactului dualist ascendentul numeric al partidului majoritar condus de Deák a scăzut mereu: alegătorii sau chiar deputații ce-și schimbau poziția sporeau într-una tabăra opoziției. Cel mai mare partid de opoziție, centrist de stânga, era condus de Kálmán Tisza; cu trecerea anilor, acesta a început să-și considere inutilă misiunea de control, precum își vedea lipsit de perspective și obiectivul inițial, deoarece nu existau șanse pentru un pact dualist mai favorabil. Adepții săi – nobile de rând și proprietari – la început suspicioși, s-au împăcat treptat cu noua stare de lucruri, începând să se apropie de partidul guvernant. Partidul lui Deák, aflat în regres, a primit favorabil această apropiere, în unna căreia s-a produs în 1875 fuziunea sa cu gruparea de

centru-stânga, născându-se astfel Partidul Liberal (Szabadelvű Párt); premier al țării a devenit Kálmán Tisza.

Mica grupare de extremă stânga, consecvent opozantă, s-a întărit atunci prin aderarea deputaților de centru-stânga care nu au acceptat fuziunea și a ființat în continuare sub denumirea de Partidul Independenței și Pașoptist (Függetlenségi és 48-as Párt) drept însemnată forță numerică de opoziție, până la prăbușirea regimului. Concepția politicienilor acestui partid oscila între opoziționismul ministeriabil menit să corecteze pactul dualist și între ideea uniunii personale, câțiva dintre membrii săi îndrăznind chiar să susțină deschis lozincă independenței totale, solidanzându-se cu Kossuth, aflat în emigrație. Partidul de opoziție întrunea firește multe feluri de nemulțumiri: șirurile sale erau deopotrivă sporite de elementele împinse la periferia evoluției burgheze, ca și de burghezi, intelectuali și țărani care revendicau o dezvoltare democratică – ori de proprietari funciari ce refuzau libera concurență sau de exponenți ai naționalităților, înclinați să colaboreze cu opoziția ș.a.m.d. De vreme ce nu recunoștea pactul dualist, partidul trebuia împiedicat să ajungă la guvernare, ori să obțină majoritatea în parlament, deoarece ajungerea sa la putere ar fi periclitat existența întregului sistem. De aici rezultă rigiditatea politică a regimului dualist.

Perioada de calm a dualismului

Între 1875 și 1890 prim-ministru al Ungariei a fost Kálmán Tisza. Această guvernare de o longevitate neobișnuită poate fi considerată ca o perioadă de stabilitate și calm a regimului. Aceași stabilitate guvernamentală a caracterizat și viața politică a Austriei, calmul și echilibrul dominând în general întreaga viață politică europeană. Era vremea afirmării liberei concurențe și a propășirii economice burgheze, când nu se ascuțiseră încă nici antagonismele sociale interne din diferite state și nici cele dintre marile puteri.

Economia ungară s-a dezvoltat într-un ritm mai rapid decât cel mediu din occidentul Europei, țara începând să reducă din handicapul moștenit. Dezvoltarea agriculturii a fost favorizată într-o primă fază de factorii extensivi. Au fost

deștelenite pășunile, s-a renunțat la practica ogorâtului, s-au luat în cultură terenurile drenate din zonele inundabile. Pe terenurile cultivabile astfel sporite se produceau mai ales cereale, treptat câștigând însă teren și plantele de prașilă: porumbul, cartofii și sfecla de zahăr. În cadrul șeptelului a scăzut numărul ovulelor și a crescut cel al porcinelor. În locul cirezilor semisălbatică au apărut cirezile domestice, cu noi rase de cornute, și gospodării specializate în producția de lapte. S-au răspândit mașinile agricole, mai ales batozele; datorită animalelor de tracțiune mai bune se putea ara brazdă mai adâncă; pe marile proprietăți funciare s-a aplicat asolamentul. Surplusul producției agricole era exportat (principala piață de desfacere constituind-o partea apuseană a imperiului), marii negustori specializați în desfacerea produselor agricole acumulând un însemnat capital. Comercializarea produselor agricole a impus dezvoltarea infrastructurii. Alături de traficul fluvial și feroviar, un factor accesoriu în această privință a fost consolidarea securității publice, precum și crearea unei rețele telegrafice și a unui sistem bancar, sau înființarea de depozite și mori de mare capacitate. Marea parte a investițiilor vremii a fost absorbită de această sferă a infrastructurii.

Dezvoltarea agriculturii și creșterea, ce-i drept moderată, a populației a dus la apariția unui surplus al forței de muncă. La început șomerii și-au găsit de lucru pe șantierele de sistematizare a cursurilor fluviale, la marile lucrări publice și în construcțiile de căi ferate, dar odată cu încheierea acestora oferta forței de muncă se putea canaliza doar prin emigrare. Au plecat astfel din țară un milion și jumătate de oameni, mai ales în America, majoritatea lor stabilindu-se acolo definitiv. Industria mecanizată oferea deocamdată puține locuri de muncă. În Ungaria revoluția industrială s-a desfășurat cu relativă întârziere, doar în anii 1880. În afară de aceasta, industria ungară, precum au remarcat și contemporanii, se caracteriza printr-o anume ambiguitate: din cauza teritoriului vamal comun cu Austria, nu s-a putut forma o structură industrială completă, industria textilă rămânând de pildă neînsemnată. Pe teritoriul Ungariei a luat avânt mai întâi industria alimentară; apoi, cerințele survenite prin investițiile infrastructurale au generat industria materialelor

de construcții, cea metalurgică și cea constructoare de mașini. Industria mecanizată se concentra parțial în jurul surselor de materii prime, dar mai ales la Budapesta. Aici s-a creat cea mai mare capacitate europeană a industriei morăritului, care prelucra și o parte a cantității de cereale exportate din Balcani.

Lent. dezvoltarea industriei a transformat și structura societății. La sfârșitul epocii Ungaria dobândise un caracter agro-industrial. La începutul secolului nostru două treimi din totalul negustorilor activ au încă în domeniul agriculturii, dar alături de tradiționalele componente sociale ale sferei agrare au apărut și altele noi. Deși puterea aristocrației bazată pe proprietățile și privilegiile ei rămăsese aproape intactă, în privința averii ea era deja sfidată de concurența câtorva mari industriași și bancheri, antagonismul lor economic condensându-se și în sfera politicului. Burghezia medie a rămas însă anemică atât numeric, cât și ca putere economică. Baza așa-numitei clase mijlocii ungare o constituiau nu atât elementele burgheze întreprinzătoare ori cele liber-profesioniste, cât mai ales intelectualii cu funcții publice, care prin originea lor erau legați mai puțin de burghezie, dar cu atât mai mult de nobilimea de odinioară, iar grupul lor caracterizat era al nobililor rămași fără posesiuni, cunoscuți sub denumirea de gentry.

Prosperitatea și setea de pământ a micilor proprietari agricoli proveniți din rândurile iobagilor emancipați dimpreună cu fondul lor sesial era zădărnicită de marea proprietate. Ei puteau eventual să se îmbogățească – de pildă datorită unei conjuncturi favorabile a pieții –, fără să poată însă deveni burghezi: erau nevoiți să rămână în continuare țărani. De aceea țărănimea și-a creat o cultură aparte, autohtonă, izolându-se de celelalte categorii sociale. Grosul micilor proprietari agricoli, țărani, respectiv zilieri lipsiți de pământ, constituia pătura de jos a țărănimii, ei rămânând uniți în aceeași tabără prin cultura, mentalitatea și antilatifundiarismul lor, chiar și în ciuda unor interese divergente.

Mica burghezie progresa aparent încet, dar în sânul ei se produceau transformări dinamice. Au dispărut unele mici meșteșuguri demodate, altele au fost distruse de industria mecanizată, dar s-au dezvoltat în schimb ramurile de prestații urbane, rândurile micii burghezii sporind și prin

apariția categoriei inferioare a angajaților publici, așa numitul „personal de serviciu”. Sporind numeric până la sfârșitul secolului, muncitorii s-au organizat ca clasă și în sensul politic, susținându-și năzuințele politice prin propriul lor partid. Ungaria avansa pe calea modernizării și sub aspectul vieții ei sociale.

Criza regimului

Ani în șir după încheierea pactului dualist, până la sfârșitul secolului, Ungaria a fost considerată partea de imperiu cea mai stabilă din punct de vedere politic. Pe când în consiliul imperial de la Viena antagonismele naționale paralizau adesea activitatea legislativă, guvernele reușind să stăpânească situația doar cu greu și prin măsuri excepționale, în parlamentul de dincoace de Leita, erau reprezentate numai partidele politice maghiare, naționalitățile neputându-se afirma deloc. Concomitent însă, odată cu trecerea anilor, a început și evoluția burgheză a naționalităților, în sânul cărora s-a format o vigoasă pătură burgheză mijlocie, care, nemulțumindu-se cu pasivitatea, a trecut la o politică activă și, în lipsă de ceva mai bun, informa opinia publică europeană despre situația nefavorabilă a minorităților. Se simțea că loialitatea politică a naționalităților este de-acuma de domeniul trecutului; totuși guvernele ungare continuau să trateze problema națională cu nepăsare (dar am exagera etichetând această politică drept una opresivă). Chiar în partidele opoziției, insistența în vederea concilierii cu naționalitățile a rămas în seama unei minorități. Prăpastia dintre mișcarea de suprafață din viața politică și starea de reală tensiune a societății devenea tot mai adâncă. Disputele din parlament erau dominate de controverse din domeniul dreptului public. Problema armatei a devenit subiect de discuție aproape permanent. Guvernele au fost nevoite să supună iar și iar la vot cheltuielile alocate dezvoltării armatei, opoziția solicitând în schimb concesiile de ordin național, ca de exemplu introducerea comenzilor în limba maghiară la regimentele ungurești sau cel puțin posibilitatea de a se presta examenul de ofițer în limba maghiară, ori folosirea culorilor naționale pentru

canaful sabiei ofițerești și așa mai departe. Monarhul însă refuza orice concesie de acest fel, drept care opoziția zădărnicea adoptarea legilor, aplicând obstrucția și tactica vorbăriei infinite. Discuțiile sterpe asupra armatei suscitau sentimentul național și au pricinuit căderea mai multor guverne, dar n-au izbutit să eclipseze nicicând disputa parlamentară legată de pactul economic ce trebuia reînnoit din zece în zece ani, în aceasta fiind direct interesați materialicește mari proprietari și industriași.

Interesele naționalităților, ale țărânimii și muncitorimii n-au putut obține reprezentanță în parlament nici măcar după 1900, din cauza censului electoral. Toate forțele progresiste revendicau votul universal, ceea ce a creat o anumită unitate în rândurile lor, iar mai apoi cu opoziția independentistă – puternică și în parlament – care a aderat la ei. Prima organizație a muncitorimii, Asociația Generală a Muncitorilor (Általános Munkássegylet) a luat ființă în 1868; din ea s-a dezvoltat în 1880 Partidul Nealegătorilor, apoi în 1890 Partidul Social-Democrat Ungar, afiliat la Internaționala a II-a. Burghezia de orientare democratică a generat mișcarea radicalismului burghez, a cărei influență s-a dovedit a fi considerabilă mai ales în domeniul spiritual-cultural. Deși aceste mișcări politice extraparlamentare nu au putut modifica meritoriul structura tradițională a partidelor, criza politică de la începutul secolului s-a manifestat vizibil prin înfrângerea electorală din 1905 a partidului de guvernământ (Partidul Liberal), rămasă unică în istoria dualismului. În condițiile crizei politice dezlănțuite, opoziția victorioasă a fost nevoită să renunțe la propriu-i program, spre a putea în sfârșit ajunge la guvernare, drept „învingătoare”. Guvernarea coaliției partidelor de opoziție (1906–1910) nefiind esențialmente diferită de politica celor care își asumaseră pactul dualist, ea a generat în multă lume deziluzia față de partidele tradiționale, adâncind mai departe criza regimului. Cercurile guvernante nu-și puteau însă asuma re forma politică, extinderea dreptului de vot, deoarece aceasta ar fi cauzat ajungerea în categorică majoritate parlamentară a adversarilor dualismului. Regimul deci – aproape independent de pronosticurile ce-i prevesteau căderea – s-a arătat rigid și lipsit de tact. Economia, viața spirituală, întreaga societate se dezvoltau dinamic: în schimb viața

politică a încremenit devenind anacronică și fragilă. Nu se putea prevedea însă dacă sciziunea, criza de fond va fi cauzată de antagonismele interne ale claselor dominante (spre exemplu, dintre moșieri pe de o parte și industriași și comercianți pe de alta – denumite în epocă antagonismul agrariano-mercantil) sau tocmai ascuțirea antagonismelor dintre naționalități avea să nască pericolul – ori poate se va dovedi ireductibil chiar antagonismul dintre cele două părți de imperiu.

Primul război mondial și dezmembrarea monarhiei

Procesul de descompunere a Monarhiei a fost grăbit până la urmă de înfrângerea decisivă de pe câmpul de luptă, care i-a pecetluit soarta. La 28 iunie 1914 prințul moștenitor Franz Ferdinand a fost victima unui atentat. Firele asasinatului duceau în Serbia. Cercurile dominante austriece, sprijinite și de Germania, au ales calea răfuielii armate. De partea Serbiei a intrat în război Rusia, urmată de aliații ei, Franța și Anglia.

Puterile centrale care au declanșat războiul mondial – Germania și Austro-Ungaria – doreau o victorie rapidă mai întâi pe frontul de vest, apoi pe cel răsăritean. Curând s-a văzut însă că acest lucru nu este posibil. După câteva luni războiul a devenit static, liniile frontului au rămas pe loc. În anii următori, părțile beligerante au încercat să forțeze victoria decisivă prin mobilizarea unor forte materiale și umane tot mai însemnate, însă încheștarea plătită cu pierderi uriașe a rămas deocamdată nedecisă. Prelungirea conflictului îi favoriza în ultimă analiză pe adversarii Puterilor Centrale, statele Antantei sau mai precis puterile occidentale, al căror potențial economic – asigurat din spate și de imensele imperii coloniale – s-a dovedit net superior. În 1917 au intrat în război de partea Antantei și Statele Unite, din acest moment înfrângerea Puterilor Centrale devenind doar o chestiune de timp.

Urmașul lui Franz Joseph, tânărul și oarecum necunoscutul Carol al IV-lea (1916–1918). ultimul împărat și rege din familia de Habsburg, și-a dat seama că își poate salva imperiul de la dezmembrare doar prin încheierea grabnică a păcii. Inițiativele sale au fost însă sortite eșecului: la acea epocă

Antanta nu mai era dispusă la compromis, deși tot atunci pe frontul de răsărit situația era stăpânită de Puterile Centrale. Armata rusă era complet epuizată, în februarie a fost măturat regimul țarist și, deși noul guvern burghez s-a decis pentru continuarea războiului, țara ajunsă la capătul puterilor nu mai era în stare de noi eforturi. Apoi, în noiembrie 1917, revoluția bolșevică a decretat pacea imediată. Au început tratativele, terminate prin pacea de la Brest-Litovsk, favorabilă Puterilor Centrale. În scurt timp a survenit însă dezastrul de pe frontul de vest, iar forțele armate ale Antantei au străpuns și fronturile secundare – în Italia și în Balcani. Înfrângerea militară a Monarhiei Austro-Ungare era fapt împlinit.

Destinul Imperiului Habsburgic a fost decis năzuința de autodeterminare a popoarelor sale și scopurile militare ale puterilor Antantei învingătoare. Inițial, Antanta nu plănuia desființarea totală a imperiului, ci doar trunchierea acestuia. Împotriva țarismului prăbușit nu mai era însă nevoie de o contrapondere iar Germania aflată în pragul înfrângerii nu mai conta ca factor al puterii, așa că învingătorii s-au decis pentru îmbucătățirea Monarhiei, trasând noile granițe de la bun început în așa fel încât noile state să le fie îndatorate. În loc de o împărțire echitabilă, situația spațiului în cauză s-a rezolvat printr-un dictat imperialist.

Cercurile conducătoare vieneze și budapestane, conștiente de realitatea înfrângerii și lipsite de forțe militare care să li se supună, nu au putut și nici n-au vrut să se opună transformărilor. Însuși regele Carol al IV-lea și-a îndemnat supușii să formeze acele consilii naționale care, odată constituite, au decretat rând pe rând, în octombrie 1918, desprinderea de Monarhie. Curând au decis la fel și naționalitățile din Ungaria. Monarhia Austro-Ungară, și odată cu ea, Ungaria istorică nu mai exista. Domnitorul a abdicat; atât în Austria cât și în Ungaria întreaga moștenire falimentară a trebuit să și-o asume revoluția.

Dar nu a încetat doar sistemul dualist, ci s-a destrămat și forma de coexistență din imperiu, veche de patru secole. Ceea ce mai rămăsese din Ungaria și-a redobândit independența; și cu toate că o mare parte a țării, ba chiar – vremelnice – toată țara a ajuns sub ocupație militară, până la urmă noul stal maghiar a trebuit să-și găsească el însuși locul în Europa.

X. ANII REVOLUȚIILOR (1918–1919)

Revoluția burgheză a tomnițelor

În 25 octombrie 1918 a luat ființă la Budapesta Consiliul Național, o grupare a forțelor de opoziție care peste câteva zile a reușit să preia puterea de stat. La 30 octombrie a izbucnit revoluția: nucleele puterii au ajuns în mâinile forțelor supuse Consiliului Național și, luându-se act de situația reală, mandatul de prim-ministru i s-a încredințat lui Mihály Károlyi, președintele acestui Consiliu.

Venirea la putere a coaliției de opoziție de până atunci a fost unanim acceptată. După eșecul din război o pace cât de cât favorabilă putea obține doar un guvernământ al partidelor care enunțau prietenia cu Antanta, fiind clar pentru toată lumea că fără democratizarea vieții sociale și a celei de stat nu poate fi consolidată nici situația politică. De pe fronturi reveneau sute de mii de soldați; prizonierii de război întorși din Rusia se antrenau în viața politică cu programul sau dorința socialismului. Populația nutrea serioase iluzii în privința proaspetei puteri democratice. Mulți credeau că în scurtă vreme li se vor rezolva problemele materiale, existențiale; că guvernul avea să încheie curând o pace favorabilă, izbutind să restabilească integritatea țării. În realitate însă, guvernul moștenise imensul faliment al regimului precedent; dificultățile sale economice, faptul că era la cheremul politicii externe internaționale, îi îngustau în mod fatal posibilitățile de acțiune.

Practic, Monarhia Austro-Ungară nu mai exista. La 16 noiembrie a fost proclamată republica, prin aceasta Ungaria dobândindu-și suveranitatea și sub aspectul dreptului statal. Renunțându-se la principiul continuității juridice, s-a proclamat sufragiul universal, s-au enunțat libertățile politice și reforma agrară radicală.

Guvernul însă nu stăpânea efectiv nici în acest moment întregul teritoriu al țării. Croația s-a declarat independentă iar guvernul și opinia publică au luat deopotrivă act de desprinderea țării asociate. Totuși, durerosul proces al

dezmembrării Ungariei, considerată în sens mai restrâns, era perceput doar ca un act al violenței externe. La 30 octombrie Consiliul Național Slovac reunit la Turócszentmárton (Martin) a proclamat desprinderea teritoriilor locuite de slovaci (și unirea lor cu Cehia); la 25 noiembrie Scupcina populară sârbească de la Novi Sad a decis separarea Voivodinei; la 1 decembrie impunătoarea adunare populară românească de la Alba Iulia declara desprinderea Transilvaniei și a celorlalte teritorii cu populație românească ale Ungariei, hotărâre susținută și de către sași. E adevărat, aceste hotărâri ale naționalităților nu se bazau pe promovarea consecventă a principiului autodeterminării, nu doreau consfințirea prin plebiscit și nu stabileau nici linii de demarcație exacte, dar exprimau incontestabil în mod fidel intenția separatistă a diferitelor naționalități, întreținută acum – pe lângă vechea năzuință a unității naționale – și de dorința afilierii la învingători. Guvernul ungar nu a luat la cunoștință aceste acte de separare: el propunea tratative – care fie nici măcar n-au început, fie au eșuat. Decizia asupra teritoriilor le-a revenit astfel armelor, adică puterilor învingătoare.

La 13 noiembrie guvernul Károlyi a încheiat armistițiul de la Belgrad, care trasa o linie de demarcație cât de cât corespunzătoare granițelor etnice, rezervând tratatului de pace dreptul deciziei finale. Convenția de la Belgrad a șocat pur și simplu opinia publică, încă tot nelămurită asupra urmărilor politice ale înfrângerii din război. Trupele franceze și sârbe din Balcani ale Antantei, respectiv forțele armate românești au încălcat curând această linie demarcațională, ceea ce a dus la izolarea politică internă și externă a guvernului. Aprovizionarea publică a devenit tot mai catastrofală; din teritoriile ocupate se revărsau sute de mii de oameni în părțile centrale ale țării. De restaurarea vechii ordini nu putea fi vorba, dar existau semne ce prevesteau că nici noul regim democratic nu se va putea împlini. Foștii prizonieri reveniți din Rusia cu convingeri socialiste și social-democrații de stânga au lansat lozinca: să urmăim calea rusească! Lozinca promitea o transformare socială radicală și o nouă orientare politică externă. La 24 noiembrie a luat ființă Partidul Comuniștilor din Ungaria, care se considera secția ungară a noului partid universal: Internaționala Comunistă.

Mai ales datorită organului său de presă intitulat VÖRÖS ÚJSÁG (Ziarul Roșu) care a debutat la 7 decembrie, partidul a dobândit curând o popularitate considerabilă; cei deziluzionați de politica guvernului Károlyi își puneau acum speranțele într-o consecventă transformare de stânga. În ciuda popularității lor incontestabile, comuniștii nu prea ar fi avut șanse să ajungă la putere; dar la 20 martie 1919 locotenent-colonelul Vix, șeful misiunii de la Budapesta a Antantei, înmâna un ultimatum prin care se pretindea predarea unor noi și însemnate teritorii integral locuite de maghiari și semnala că aici vor fi trasate și frontierele statale definitive. Guvernul nu voia nici să accepte, dar nici să respingă ultimatumul. Și-a prezentat prin urmare demisia oferind posibilitatea formării noului guvern unuia dintre partidele coaliției, anume social-democraților. Aceștia însă au acceptat să guverneze numai împreună cu comuniștii, deoarece sprijin politic extern puteau spera doar din partea Rusiei bolșevice. Cele două partide au căzut de acord (fuzionând chiar, după puțină vreme), iar la 21 martie 1919 s-a proclamat Republica Ungară a Sfaturilor.

Republica Ungară a Sfaturilor

Noua putere a început într-adevăr în mod consecvent să înfăptuiască transformarea socialistă a țării: a etatizat fabricile, casele, pământul (fără a-l împărți țăranilor), a promulgat o serie întreagă de înlesniri de natură social-politică. S-a distrus vechea ordine de stat, puterea a trecut în mâinile sfaturilor iar conducerea centrală în ale Consiliului Revoluționar de Guvernământ (Forradalmi Kormányzótanács). Președintele acestuia era Sándor Garbai, dar puterea efectivă o deținea comunistul Béla Kun, comisar al poporului pentru afacerile externe. În cadrul regimului, la începutul de coaliție, social-democrații, deși mai numeroși, au fost împinși treptat pe planul al doilea, iar comanda au preluat-o bolșevicii care sperau într-o apropiată revoluție mondială și etalau un ireal program de transformare a societății. Datorită lozincilor, dar și înfăptuirilor din domeniul politicii sociale, noul regim și-a creat o bază largă în rândurile muncitorimii din marea indus-

trie, ba chiar și în păturile mic burgheze și intelectuale. Iar cum noua putere a respins imediat și categoric nota lui Vix, propagând ideea rezistenței active împotriva Antantei, ba chiar a început să organizeze armata, chiar și oamenii impasibili față de problemele sociale au acceptat regimul, ba mai mult. vechea garnitură ofițerească și-a asumat de bună voie serviciul în Armata Roșie aflată în plină organizare.

Baza socială a regimului se subția însă zi cu zi. Exagerările din domeniul etatizărilor i-au atras dușmănia micii-burghezii; prohibiția consecventă în materie de băuturi alcoolice a stârnit opoziția numeroșilor țărani viticultori până atunci indiferenți; măsurile dure luate împotriva bisericii au înstrăinat milioane de credincioși; recuzarea tradițiilor naționale îi leza și pe cei ce nu se ocupau de politică, iar categoriile cu gândire politică lucidă întâmpinau cu neîncredere credința într-o revoluție mondială. Semnelor rezistenței, puterea le-a răspuns intensificând teroarea roșie. În scurtă vreme a încetat libertatea presei și s-au restrâns drepturile politice.

Soarta Republicii Sfaturilor nu s-a decis însă în țară, ci în câmpul de forțe al politicii internaționale. Încurajată de Antantă, armata română a pornit atacul împotriva Republicii Sfaturilor la mijlocul lunii aprilie, ajungând în mai pe linia Tisei. În nord s-a pus în mișcare armata intervenționistă cehoslovacă. Armata Roșie reorganizată își porni contraofensiva în luna mai, eliberând considerabile teritorii în victorioasa campanie din nord. Dar cum Rusia Sovietică nu-i putea oferi sprijin militar direct, Republica Sfaturilor, rămasă în izolare, a fost nevoită să accepte ultimatumul lui Clémenceau de la 14 iunie, care soma forțele Armatei Roșii să se retragă în spatele liniilor de demarcație considerate frontieră politică definitivă – și promitea în schimb retragerea trupelor românești de pe teritoriul din stânga Tisei. Armata Roșie a trecut la evacuarea teritoriile recent eliberate, drept care Aurél Stromfeld, șeful statului major, demisionă în semn de protest. Trupele românești nu se clin-teau. Sub protecția trupelor franceze de ocupație din sudul Ungariei, la Seghedin a început să se organizeze contrarevoluția, mai întâi politicește și apoi militaricește.

În această situație critică s-au ascuțit antagonismele interne dintre social-democrați și comuniști. Social-

democrației de dreapta ar fi vrut să formeze prin eliminarea comuniștilor un guvern acceptabil și de către Antantă (puterile victorioase refuzând să recunoască legalitatea Republicii Sfaturilor), pe când comuniștii din extrema stângă insistau pentru intensificarea terorii, măsură cu care s-a declarat de acord și Lenin, în mesajul său adresat Republicii Ungare a Sfaturilor.

„Împușcarea – iată răsplata demnă de lași în război” – spune el în încheierea articolului de analiză a situației Republicii Ungare a Sfaturilor. Și cum nimeni nu găsea vreo ieșire din această izolare, coaliția curenților socialiste reunite în Partidul Socialist din Ungaria (Magyarországi Szocialista Párt) a rămas în ființă. Prăbușirea regimului de dictatură proletară, izolat deopotrivă pe planul politicii interne și externe, a fost grăbită de o decizie greșită: deoarece românii nu evacuasera teritoriile din stânga Tisei, Armata Roșie a primit ordin să înceapă, la 20 iulie, operațiunile ofensive. Dar atacul s-a năruit după câteva zile, armata română aflată în superioritate numerică a trecut linia Tisei, începându-și înaintarea către Budapesta. Între timp opinia publică aflase că Antanta va ridica blocada și va recunoaște guvernul țării numai în cazul demisiei Consiliului de Guvernământ. În urma eșecului militar, armata era practic destrămată.

La 1 august Consiliul Revoluționar de Guvernământ a demisionat, puterea fiind preluată pentru câteva zile de un guvern sindicalist. La 4 august armata română intra în Budapesta.

XI. PERIOADA CONTRAREVOLUȚIEI (1919–1944)

Contrarevoluția și teroarea albă

Revoluția nu a reușit să salveze integritatea țării, respectiv – drept deziderat minim – să asigure jurisdicția asupra teritoriilor locuite de unguri. Nu s-a putut constitui o structură instituțională a democrației iar războiului mondial i-au urmat alți ani grei de restriște. În democrația salutată la sfârșitul războiului drept un panaceu credeau din ce în ce mai puțini. Baza democrației se îngusta în mod fatal; a contrarevoluției se lărgea într-una.

Sub raportul psihologiei maselor, contrarevoluția a venit la putere într-o conjunctură mai avantajoasă, după ce a elucida un faliment evident: ea nu a trebuit deci să promită minuni. Dezintegrarea vechii Ungarii era fapt împlinit; de-acum, până și simpla recunoaștere a regimului din partea Antantei conta drept succes. Doar într-o consolidare lentă se mai putea spera. Dar forțele mai devreme private de exercițiul puterii doreau să se răzbune pe revoluții și pe conducătorii acestora. S-au format detașamente de ofițeri care îi torturau mortal pe foștii conducători ai Republicii Sfaturilor, încăpuți pe mâna lor. Ca să se pună capăt acestor atrocități, a fost nevoie de eforturile prelungite timp de mai multe luni ale guvernelor ce s-au succedat la putere.

Regimul contrarevoluționar considera că evenimentele lunilor precedente fuseseră un derapaj politic și îi contestau Republicii Sfaturilor orice legalitate; pentru contrarevoluționari, adepți ai continuității de drept, modelul era regimul politic din epoca dualismului, firește cu modificările de rigoare. Ei au restaurat instituția regalității dar, din cauza rezistenței opuse de statele succesoare, Carol al IV-lea nu și-a putut recupa tronul nici în ciuda repetatelor sale tentative. Șef de stat interimar – cu titlu de guvernator – a devenit, prin opțiunea parlamentului ales – pentru prima dată în istoria Ungariei – prin vot universal, contraamiralul Miklós Horthy, comandantul suprem al forțelor armate contrarevoluționare. Prin aceasta, comandantul suprem a devenit adept al con-

solidarii, contribuind la reprimarea detașamentelor speciale. Guvernatorul a fost investit cu o putere aproape monarhică; persoana sa a fost definitivă în politica internă a deceniilor următoare. După alegerile pentru Adunarea națională s-a constituit un guvern pluripartit. Regimul contrarevoluționar a îmbrăcat o formă parlamentară, pentru care insistau și puterile învingătoare; după recunoașterea acestui regim s-a putut trece apoi la semnarea păcii în palatul Trianon de la Versailles. Dictatul de pace semnat la 24 iunie 1920 a consfințit schimbările deja existente: Ungaria și-a pierdut trei sferturi din teritoriu și două treimi din populație, ajungând astfel în afara hotarelor sale considerabile minorități maghiare. În schimb, statalitatea independentă a Ungariei deveni fapt împlinit; pentru prima oară după mai multe veacuri, pe teritoriul țării nu staționau trupe străine și tot pentru prima dată s-a putut trece la constituirea unei rețele diplomatice proprii, la elaborarea unei politici externe ungare de sine stătătoare. Politica externă a noului stat maghiar se sprijinea pe doi piloni: revizuirea teritorială – obiectiv abordabil numai în perspectivă – și atitudinea antisovietică. Acest stat tânăr și de dimensiuni modeste era prins în cercul noilor vecini aliați între ei – așa numita Mică Antantă (Regatul Iugoslaviei, România și Republica Cehoslovacă) – și nu prea existau speranțe de colaborare economică cu aceste state. Țara micșorată ca teritoriu, trecută prin război, revoluții și blocadă, lupta cu grave dificultăți economice. Criza energetică, inflația, lipsa de alimente, șomajul, sutele de mii de refugiați fără locuință învederau că pentru consolidarea economică va fi nevoie de ani îndelungați.

Anii consolidării

Regimul contrarevoluționar era nevoit să găsească răspuns și la întrebările puse de revoluțiile înăbușite. Vor primi țaranii pământ? Se va extinde dreptul de vot? Ce se va întâmpla cu drepturile și libertățile politice? Care va fi soarta organizațiilor muncitorești? Unde va găsi țara sprijin politic extern? În felul său, consolidarea contrarevoluționară a dat răspunsuri la aceste întrebări.

În urma legii agrare din 1920 s-au distribuit aproximativ un milion de iugăre de pământ. Reforma nu modifica substanțial structura proprietății funciare, dar sutele de mii de loturi intravilane distribuite au ameliorat întrucâtva criza de locuințe de la sate, dând contrarevoluției posibilitatea să apară – contrar Republicii Sfaturilor – în postura de protector al țărănimii. Deceniul al treilea a adus și o oarecare conjunctură agrară și, în condițiile stabilizante, țărănimea posesoare de pământ s-a împăcat cu noul regim, ba chiar l-a sprijinit. Datorită lărgirii dreptului de vot a apărut în parlament un considerabil partid țărănesc, un întreg grup al deputaților țărănimii, înhămat apoi prin spectaculoase promisiuni la căruța politicii guvernamentale, până la urmă partidul țărănesc fuzionând cu cel guvernamental. În felul acesta, contele István Bethlen care, în calitate de prim-ministru (1921–1931) a realizat consolidarea, dobândi o impunătoare majoritate parlamentară. De altfel Bethlen a încheiat o convenție și cu social-democrații, eliberându-i din lagărele de internare pe militanții partidului muncitoresc; datorită amnistiei acordate de el. Partidul Social-Democrat a putut activa în condiții de legalitate, reușind chiar să obțină locuri în parlament; în schimb a renunțat la propaganda republicană și la activitatea organizatorică de până atunci, care îi viza pe muncitorii agricoli, pe feroviari și pe angajații publici.

Dreptul la vot a fost, ce-i drept, restrâns – dar cel al bărbaților era condiționat numai de absolvirea a patru clase primare și de domiciliul stabil de doi ani. La întărirea stabilității regimului a contribuit și detronarea casei de Habsburg – pentru a treia oară în istoria țării, dar de data aceasta în mod irevocabil. (Independent de aceasta, „problema regală”, chestiunea ocupării tronului a rămas una din problemele centrale în politica internă.)

În 1926 s-a reușit stoparea inflației printr-un împrumut extern: a apărut noua monedă națională: pengő (pengeul). La acea dată se realizase deja stabilitatea vieții economice: granițele țării erau protejate de un nou sistem vamal. În a doua jumătate a deceniului al treilea se înregistra un avânt moderat al industriei: atunci s-au dezvoltat anumite ramuri economice – de exemplu industria textilă –, care nu putuseră propăși în condițiile uniunii vamale din vremea dualismului.

Procentul modest de 12% al creșterii volumului producției industriale din 1929, față de 1913, indică mai degrabă o modestă stabilizare decât o adevărată conjunctură – pe care criza economică o va repune curând sub semnul întrebării. În schimb dezvoltarea agriculturii s-a împotmolit în lipsa posibilităților de valorificare – iar populația satelor nu reușea să-și găsească de lucru în industrie. În țara cu o populație de aproape nouă milioane, se vorbea de „trei milioane de cerșetori”, acesta fiind numărul aproximativ al proletarilor agrari lipsiți de pământ și al posesorilor de proprietăți minuscule. Politicește, consolidarea a fost ce-i drept încununată de succes, înregistrând rezultate și în domeniul economiei – dar nu se putea mândri cu o dezvoltare meritorie și cu realizări serioase. Tocmai de aceea fundamentării ideologice a regimului i-a revenit un rol de seamă.

Puterea își etala în mod deschis și cu mândrie caracterul contrarevoluționar, etichetând orice problemă nerezolvată drept moștenire a culpabilelor revoluții, respectiv a dezmembrării Ungariei istorice; de altfel – potrivit unei argumentații eronate, dar larg acceptate – dezmembrarea era considerată și ea o urmare nefastă a revoluțiilor. Regimul își acorda deci dezlegare până la revizuirea ce avea să vină. În locul liberalismului damnat se promovau valorile „național-creștine”, deviza creștinătății exprimând adesea nu atât apartenența la Europa, cât mai degrabă antisemitismul. În sens juridic s-au limitat doar posibilitățile de studiu ale persoanelor de origine evreiască; atunci încă nu s-au aplicat și alte restricții – dar antisemitismul își putea cuceri poziții dominante printre curentele spirituale. Opoziția de dreapta a guvernului, gruparea „de protecție a rasei” revendica restricții sociale în privința evreilor. Și-a putut spune cuvântul – mai ales în capitală – și opoziția liberal-burgheză, sau chiar social-democrația, dar ele nu puteau să-și asume în mod deschis moștenirea spirituală a revoluțiilor. Cât despre comuniști, deveniți nepopulari în unna politicii lor din vremea Republicii Sfaturilor și siliți să se retragă în ilegalitate datorită prigoanei, ei s-au izolat de mase prin politica lor doctrinară, reducându-se la dimensiunile unei secte neînsemnate.

Consolidarea a fost ce-i drept încununată de succes dar lipsită de baze solide. Zguduită de criza economică din 1929,

ea a luat sfârșit și în conștiința contemporanilor, prin demisia lui István Bethlen, în 1931.

Anii alunecării spre dreapta

Marea criză a economiei mondiale dintre 1929 și 1933 a activizat și stânga ungară. La 1 septembrie 1930 a avut loc o mare demonstrație muncitorească. Au izbucnit greve. În viața spirituală mișcarea scriitorilor poporaniști a luat proporții de masă. Critica liberalilor se întetea. După venirea la putere a fascismului în Germania (1933) însă, guvernele Ungariei au trebuit să facă față mai ales presiunii opoziției de dreapta. Întregul regim căuta în această direcție ieșirea din tensiunea tot mai masiv acumulată. Întronarea regimului totalitar, bazat pe un sistem unipartit, deveni obiectiv al politicii guvernamentale în anii de premierat ai lui Gyula Gömbös (1923–1936). El nu și-a putut îndeplini tentativa, din cauza rezistenței opuse de cercurile conducătoare. Pe rând, urmașii săi au venit la cârmă ca adversari ai devierii spre dreapta, dar au ales ei înșiși acest drum. S-a proclamat programul înarmării, s-a îngădit printr-o nouă lege libertatea presei. În 1938 posibilitățile de afirmare ale evreilor au fost limitate printr-o lege bazată pe criterii confesionale, pentru ca în 1939 discriminarea să se facă de-acum pe criterii rasiale. Orientarea spre politica externă germană se contura din ce în ce mai puternic iar comunitatea de interese izvorâtă din obiectiv ele revizioniste i-a determinat pe politicienii unguri să uite de riscurile implicite alianțelor cu statele fasciste.

În anii 1930 au început să se organizeze și forțele antifasciste. Comuniștii, renunțând la izolarea lor sectară; enunță de-acum o politică de front popular, în timp ce social-democrații năzuiau la alianța cu burghezia. În 1937 a luat naștere Frontul din Martie, mișcarea politică a scriitorilor poporaniști, și a început reorganizarea Partidului Micilor Agrarieni, implicând treptata sa deplasare spre stânga. Sub semnul culturii europene și al umanismului, mișcărilor literare și artistice ale intelectualității au făcut și ele opoziție spirituală curentelor de dreapta.

Totuși, pozițiile de forță ale guvernelor deviate spre

dreapta au rămas ferme. Ba chiar, deoarece – datorită alianței cu Germania –, revendicările lor teritoriale revizioniste erau încununate de succes, popularitatea le-a sporit, pe când tonul criticilor se estompa. Visul restaurării Ungariei Mari părea realitate. Iluzia succesului năucea masele dezinformate și depolitizate. „Sporul țării” izbutea pe cale pașnică. În 1938, după dezmembrarea Cehoslovaciei prin tratatul de la München, a luat naștere primul dictat de la Viena, care îi adjudeca Ungariei teritoriile slovace locuite de maghiari. În 1939 a fost ocupată Ucraina Subcarpatică. În 1940, prin al doilea dictat de la Viena, se recupera nordul Transilvaniei cu o populație majoritar maghiară, iar în 1941, după ce s-a lăsat târâtă în ocuparea Iugoslaviei. Ungaria a obținut o parte din regiunea sudică (Délvidék).

S-a găsit un singur politician de înaltă ținută care să fie conștient de pericolul ce emana din această politică: contele Pál Teleki. El n-a fost un exponent al opoziției, ci – din 1933 – prim ministru. A încercat să tempereze zelul orientării politice progermane, în politica internă a sprijinit mișcările politice și spirituale antigermane, a interzis activitatea unor partide extremiste de dreapta și fasciste. Spațiul său de manevră s-a restrâns însă în mod fatal după izbucnirea celui de-al doilea război mondial. De atunci, singura sa strădanie a fost aceea de a menține Ungaria în afara războiului, printr-o politică de neutralitate angajată. Între timp însă atenția lui Hitler începuse să vizeze Balcanii. În momentul atacării Iugoslaviei, Ungaria a avut de ales doar între rezistență și colaborare. Pentru cea dintâi nu existau condiții și nu i-ar fi putut urma decât ocupația germană, cea de a doua opțiune amenințând cu atragerea țării în războiul cu șanse îndoielnice.

La 2 aprilie 1941 Pál Teleki a ales suicidul.

Al doilea război mondial

Guvernul maghiar știa de pregătirile de război împotriva Uniunii Sovietice, și, la patru zile după atacul mișelesc din 22 iunie 1941, Ungaria a intrat în război fără să fie zorită de Hitler. Ca pretext al atacului împotriva Uniunii Sovietice a servit bombardarea orașului Kassa (Kosice), încă și astăzi neelucidată. Ungaria nu avea cum să profite de acest pas nici măcar în caz de victorie, dar și-a asumat intrarea în război, considerată neriscontă, contând pe succesul rapid al ofensivei germane. Împotriva războiului nu s-a desfășurat nici o acțiune politică, deoarece la început participarea militară era neînsemnată (Ungaria susținând acțiunea Germaniei mai degrabă economicește), iar conjunctura de război a pus capăt șomajului și a pricinuit creșterea prețurilor la produsele agricole. Din 1942 însă germanii au făcut presiuni pentru sporirea participării militare, astfel că în primăvara aceluiași an porni pe frontul de est armata a doua ungară, cu un efectiv de aproximativ un sfert de milion de combatanți. Aceasta, înaintând în timpul verii, a ocupat poziții de luptă la Cotul Donului. Drept unul din momentele bătăliei de la Stalingrad, o puternică contraofensivă a forțat linia frontului ungar la 13 ianuarie 1943. Dispozitiv ele ungare s-au dezorganizat iar în timpul luptelor și a retragerii, cât și în urma frigului și-au pierdut viața zeci de mii de oameni, alți 70.000 căzând prizonieri. Practic, întreaga armată a fost nimicită; dezastrul de la Voronej rămâne cea mai groaznică înfrângere din istoria militară ungară. Deși în țară proporțiile catastrofei au putut fi disimulate, cercurile guvernante și-au dat seama că victoria Germaniei este tot mai puțin probabilă. În timpul premieratului iui Miklós Kállay (1942–1944) guvernul a căutat deja să ia, în secret, legătura cu forțele anglo-americane. Drept repercusiune internă, se constată o frânare a ritmului de fascizare a țării. Partidele opoziției parlamentare au putut acționa mai liber (mișcarea comunistă fiind însă prigonită la fel ca și înainte). Rămășițele armatei a doua au fost rechemate de pe front, unde nu s-au mai trimis noi contingente. S-a reușit încheierea unui armistițiu preliminar secret cu englezii. Condiția sine qua non a realizării ar fi fost sosirea unor trupe britanice din Balcani – ceea ce nu figura însă în

planurile aliaților. Sovietofobia dominantă, respectiv teama de cădere a regimului excludea alternativa căutării contactului cu trupele sovietice care se apropiiau. Guvernul Kállay a adoptat o poziție de expectativă, însă nu s-a produs nici o întorsătură favorabilă.

Dimpotrivă. Odată cu apropierea frontului, poziția geopolitică a Ungariei căpăta o importanță tot mai mare pentru Hitler. Germanii aveau informații destul de exacte despre tratativele secrete, sesizând și reținerea maghiarilor în privința colaborării economico-militare, precum și lipsa de interes a guvernului ungar pentru „rezolvarea definitivă” a problemei evreiești. Hitler a decis prin urmare ocuparea Ungariei. Conta, ce-i drept, și pe o eventuală rezistență, dar până la urmă s-a decis pentru soluționarea „pașnică”. Horthy, lăsându-se convins că nu are de ales – cum de fapt nici nu avea –, a acceptat cu resemnare invazia și a numit un nou guvern în care germanii să poată avea încredere. La 19 martie 1944 trupele naziste au ocupat Ungaria fără a întâmpina rezistență. Horthy și puterea de stat ungară și-au păstrat într-o anumită măsură posibilitățile de manevră, dar ocupații își exercitau puterea independent de ei.

Prăbușirea vechii orânduiri

Odată cu ocupația germană a început dezintegrarea vieții statale și sociale. Germanii arestau politicieni și deputați și dispuneau în mod nemijlocit de administrația ungară. Au instituit ghetourile, apoi a început deportarea evreilor. După transportarea a sute de mii de evrei din provincie în lagărele de exterminare, guvernatorul – datorită presiunilor internaționale și temându-se că va trebui să dea socoteală după război – a ordonat sistarea deportărilor, evreii capitalei rămânând în ghetou. Datorită superiorității forțelor de ocupație, cât și depărtării la care se afla frontul, nu a existat o mișcare considerabilă de partizani, dar s-au format totuși câteva focare de rezistență armată. A luat ființă, ca organ politic al solidarității antifasciste, Frontul Maghiar. Se organizau însă în același timp și adepții din țară ai fascismului total, care le propuneau germanilor îndepartarea lui Horthy.

Guvernatorul și anturajul său au trebuit să-și dea seama că mai devreme sau mai târziu vor fi nevoiți să se confrunte cu germanii. Era de-acum incontestabil că țara avea să fie ocupată de către trupele sovietice, devenind teatru de operațiuni, dacă nu iese din război. După ieșirea României la 23 august 1944, frontul se apropia tot mai mult. Oamenii guvernatorului au luat legătura cu sovieticii. Încheind la 11 octombrie un acord provizoriu de încetare a focului, care însă îi obliga să se întoarcă împotriva germanilor. Horthy a proclamat armistițiul la 15 octombrie, fără o pregătire prealabilă suficientă. Armata a refuzat să se conformeze, iar germanii, pregătiți pentru acest pas, au acționat rapid. Guvernatorul a fost constrâns să abdice iar puterea a trecut în mâinile fasciștilor unguri din Partidul Crucii cu Săgeți. Trupele sovietice stăpâneau deja teritoriile din stânga Tisei.

Înesență, dominația noului regim se limita la capitală și câteva județe transdanubiene. Întregul teritoriu al țării deveni teatru de operațiuni, războiul impunea noi sacrificii fără rost, țara se distrugea, iar în capitala împresurată se dezlănțuia teroarea fascistă. Sacrificiile umane și materiale erau agravate prin rolul nefast acceptat de statul maghiar în ultima fază a războiului; și nu era primul caz din istoria maghiară când consecințele politice și morale treceau iarăși în sarcina regimului democratic de după cel anterior, ajuns la faliment. E incontestabil că nu exista nici o șansă de a se asigura, fie și numai parțial, sporurile teritoriale realizate cu ajutorul lui Hitler în apropierea graniței etnice: soarta acestora se decisese mult mai devreme prin atitudinea adoptată de marile puteri (dar atunci încă nedată publicității). Frontierele noi Ungarii rămâneau cele fixate în 1920. Vechiul regim s-a compromis total în lunile descompunerii sale; nici vorbă nu putea fi de vreo continuitate legală. Pe când dincolo de Dunăre se purtau încă lupte, în părțile din stânga Tisei începea deja să se organizeze puterea de stat nouă, democratică. Perioada ordinii statale burgheze degenerate în fascism se încheiase: istoria Ungariei intra într-o fază nouă.

XII. PERIOADA SOCIALISMULUI DE TIP SOVIETIC (1945–1989)

Schimbarea regimului politic

Începând din septembrie 1944 teritoriul țării s-a transformat în teatru de operațiuni. Linia frontului se apropia de Ungaria dinspre sud. La sfârșitul anului 1944 partea estică și sudică a țării schimbase stăpânul; încercuirea Budapestei se terminase. Asediul capitalei a luat sfârșit la 13 februarie 1945. Războiul îi impusese și Ungariei enorme sacrificii umane și materiale. Jumătate din Budapesta era în ruine, un șir întreg de orașe și sate au avut de suferit din cauza deplasării frontului. După unele estimări partea distrusă a averii naționale reprezintă 40%. Pierderile s-au agravat prin faptul că ocupanții au demontat fabricile și au luat cu ei tot ce era de valoare. Iar cum războiul nu se terminase, țara jefuită mai trebuia să suporte și întreținerea unei armate de un milion. În ultimele luni ale războiului s-au desfășurat migrații de ordinul milioanei. Deportările au trimis în lagărele de exterminare o jumătate de milion de evrei, dintre care s-au întors doar câteva mii. Ghetourile și marșurile morții din țară au secerat și ele zeci de mii de oameni. Câteva sute de mii au pierit pe front în urma unor acțiuni militare. Alte 250.000 de persoane au ajuns prizonieri în și după război. Mii și mii de oameni – adepții vechiului regim, populația de limbă germană, militari, tineri mânați spre vest – se refugiau dinaintea frontului luând calea apusului, iar pe urmele lor venea torentul refugiaților din teritoriile temporar retrocedate. Vechea putere statală se prăbușise.

În teritoriile din spatele frontului se organizau comitete populare; curând de tot și-au desfășurat stindardele diverse partide politice. La 2 decembrie 1944 a luat ființă la Seghedin Frontul Național Maghiar al Independenței (Magyar Nemzeti Függetlenségi Front), care în calitate sa de organ de acțiune unitară a partidelor și-a publicat programul de reconstrucție și democratizare a țării. La 21 decembrie s-a întrunit la Debrețin Adunarea Națională Provizorie (Ideigle-

nes Nemzetgyűlés), care a ales un Guvern Provizoriu de coaliție (Ideiglenes Kormány) și a elaborat legi, considerându-se deci depozitară a suveranității populare. O realizare importantă în domeniul politicii externe a fost armistițiul încheiat la Moscova (20 ianuarie 1945), aceasta echivalând de fapt cu recunoașterea noului guvern maghiar. Suveranitatea statală nu s-a restabilit în întregime până la încheierea păcii, puterea supremă aflându-se în mâinile Comisiei de Control a Aliților, practic ea fiind exercitată de comandamentul suprem al trupelor sovietice. Dispozițiile acestor organe – cu privire la asigurarea celor necesare pentru întreținerea armatei, ori predarea aparatelor de radio etc. – trebuiau executate fără condiții. Aprobarea Comisiei era necesară și pentru fondarea partidelor politice.

Prima măsură importantă a noului guvern a fost enunțarea reformei agrare. Conform decretului din 15 martie 1945 au fost expropriate și distribuite imediat toate moșiile ce depășeau 100 de iugăre. Împărțirea pământului a fost începută la Pusztaszer de către Imre Nagy, ministrul agriculturii, ea fiind dusă la bun sfârșit spre mijlocul verii. Această reformă echivala cu o revoluție agrară, transformând radical structura economico-socială a Ungariei. Clasa marilor proprietari de pământ, aflată secole de-a rândul la putere, a fost practic desființată (majoritatea familiilor de aristocrați emigrând în apus), în timp ce masa de mai multe milioane a proletarilor agrari s-a redus la câteva sute de mii, pătura socială caracteristică a satelor devenind cea a micilor proprietari. Prin împroprietărire, societății agrare a Ungariei – majoritatea absolută a populației țării – i s-a creat angajamentul față de noul regim. În țară nu mai exista forță socială considerabilă care să reorienteze evoluția regimului democratic în direcția dominației conservator-autoritare.

În luna noiembrie 1945 au avut loc alegeri pentru adunarea națională, pe baza votului universal și secret. Partidul Comunist Ungar ieșit din ilegalitate, condus de comuniștii reveniți de la Moscova, însă cu un program democratic, de uniune națională, a obținut 17% din opțiunile electoratului, ceea ce înseamnă că avea o bază în rândurile muncitorimii, ale minerilor și ale proletarilor agrari. Un succes similar au obținut și social-democrații susținuți de tabăra lor

tradițională, care îngloba și o parte a micii burghezii. Partidul Național Țărănesc (Nemzeti Parasztpárt), înființat în 1939, dar până atunci aproape inexistent din punct de vedere organizatoric, a obținut 7% din voturi. Majoritatea absolută a voturilor (57%) i-a revenit Partidului Independent al Micilor Agrarieni (Független Kisgazdapárt), care funcționa ca un partid de uniune, întrunind adeziunea unor largi categorii electorale de la convingerile de stânga până la cele de dreapta, și de la burghezie până la masele religioase. (Restul grupărilor politice a obținut voturi neînsemnat de puține.) Guvernul s-a format prin coaliția celor patru partide amintite, deci confruntările politice se desfășurau de-acum în cadrul cabinetului, întrucât raporturile reale de forțe nu corespundeau numărului de voturi obținute în scrutin. Poliția, portofoliul internelor, pozițiile cheie ale conducerii economice se aflau și au rămas în mâinile comuniștilor, singurii care găseau sprijin extern consistent, concretizat în prezența armatei sovietice de ocupație și în puternicul stat sovietic învingător și, de-acum, învecinat. Ungaria a ajuns în sfera de interese a Uniunii Sovietice: mai întâi în principiu, prin înțelegerea de la Ialta, apoi de fapt, în 1945. De Stalin depindea dacă regimul democratic i se pare o garanție suficientă, sau reorganizează țara cu ajutorul comuniștilor unguri. În 1945 decizia lui Stalin nu era încă luată.

Anii de tranziție (1945–1948)

Democrația ungară s-a consolidat surprinzător de repede. Nici factorii externi, nici cei interni nu tindeau să schimbe regimul politic care se formase. În fruntea partidelor se aflau lideri care se bucurau de popularitate și, cu toate că uneori se lansau în polemici aprinse, acestea se desfășurau de fapt în sânul coaliției, iar publicitatea vieții parlamentare și libertatea presei părea o garanție suficientă pentru evitarea situației în care unul dintre cei doi factori determinanți ai vieții politice – Partidul Micilor Agrarieni susținut de majoritatea alegătorilor și comuniștii sprijiniți din afară – ar fi putut ajunge într-o situație monopoliară în dauna celuilalt.

La 1 februarie 1946 a fost proclamată republica, consfințindu-se și formal transformarea democratică. Marile puteri victorioase au recunoscut guvernul. La 10 februarie 1947 a putut fi semnat noul dictat de pace de la Paris. Exceptând câteva mici modificări, Ungaria a revenit între granițele ei din 1937, stabilite la Trianon, fiind obligată și la plata unor însemnate despăgubiri de război. Tratatul de pace restabilea suveranitatea țării. Trupele sovietice nu au fost însă retrase, staționarea lor fiind prelungită sub pretextul că mențin contactul cu trupele de ocupație din Austria. Așadar speranțele politice legate de retragerea lor nu s-au putut realiza. Încă înaintea tratatului de pace învingătorii au stipulat evacuarea populației germane, măsură dezavuată de guvernul ungar, care a executat-o cu codeală și numai parțial. Noul guvern cehoslovac a aplicat față de maghiarii din Slovacia principiul răspunderii colective: privați de cetățenia lor, ei au început să fie deportați în Cehia, respectiv în Ungaria. Silit de împrejurări, guvernul maghiar a încheiat un acord pentru schimbul de populație, primind în țară unguri din Slovacia în locul slovacilor care se repatriau. O carență serioasă a tratatului de pace – spre deosebire de reglementările din 1918 – era lipsa stipulațiilor menite să garanteze drepturile minorităților.

În anii 1945-46 a avut loc în Ungaria cea mai puternică inflație cunoscută în istorie. În iulie 1946 ar fi trebuit să figureze douăzecișișapte de zerouri pe bancnota convertibilă apoi, la 1 august în noua monedă națională: forintul. Stabilizarea a avut succes, întărind prestigiul guvernului, sporind tabăra adeptilor economiei dirijate, de tip socialist. Deocamdată pozițiile de proprietar ale capitalului au rămas neatinse: în uzine, comitete controlau producția, înlesnind-o prin ajutoare sociale – dar nu se amestecau în sfera de competență a proprietarului. Consiliul Economic Suprem (Gazdasági Főtanács) condus de comuniști și aflat într-o situație monopoliară în privința repartiției materiei prime putea exercita un control efectiv asupra industriei ungare. În 1947 s-a hotărât etatizarea marilor bănci dimpreună cu uzinele aflate în proprietatea acestora: 2/3 din totalitatea muncitorilor industriali lucrau de-acum ca salariați de stat. În februarie 1948 au fost etatizate întreprinderile cu peste o sută de muncitori și curând a urmat exproprierea totală a industriei.

Evoluția economică de orientare socialistă a fost rezultatul unor aprige lupte politice. Conflictul dintre partidele coaliției s-a agravat încă în 1946. Scopul final al comuniștilor era să realizeze în Ungaria dezvoltarea socialistă de tip sovietic, diferențe de vederi în interiorul partidului existând doar în privința ritmului și a măsurilor tactice, (Înainte de 1948 ei nu și-au formulat cu deplină sinceritate obiectivele.) Majoritatea membrilor celorlalte trei partide susțineau doar principiul limitărilor capitalului privat, pledând în același timp pentru menținerea caracterului pluralist al regimului politic. Luând în considerare situația politică externă, aceștia și-au fixat drept scop – în retrospectivă – statutul Finlandei. Factorii determinanți din politica externă nu au permis însă realizarea unei asemenea formațiuni în spațiul vizat. În 1948 Iugoslavia a fost excomunicată din comunitatea statelor socialiste, celelalte state est-europene aliniindu-se strict modelului politic sovietic.

În anii de tranziție Ungaria evolua treptat către „dictatura proletariatului”. Aplicând faimoasa „tactică a salamului” (expresie născută în Ungaria) comuniștii atacau întotdeauna gruparea aflată în acel moment la extremitatea din dreapta a scenei politice legale, continuând astfel până ce au rămas singuri în arenă – după care au început epurarea în propriile rânduri. Deviza lor politică era lupta împotriva „reacțiunii”, deloc și niciodată definitivă: amenințau în permanență cu un spectru de fapt inexistent în realitate. Lozinca stârnea însă totuși o teamă care înmănușia sau cel puțin condamna la inactivitate – cu excepția celei atacate – toate grupările. În sânul coaliției, ținta cea mai frecventă a atacurilor era Partidul Micilor Agrarieni (care și-a avut într-adevăr gruparea sa de dreapta, dar bineînțeles în limitele structurii democratice) – iar șicanele permanente au măcinat încetul cu încetul acest partid susținut de o uriașă masă de alegători. În 1947, la ultimele alegeri democratice pluripartite, comuniștii – făcând uz și de sporirea ilegală a buletinelor de vot – au obținut 22% din totalitatea opțiunilor electoratului. Rezultatele de 15% și 9% obținute de social-democrați respectiv de Partidul Național Țărănesc reflectau pozițiile neschimbate ale acestora. Procentul de voturi de numai 15% realizat în aceste alegeri de micii agrarieni demonstrează eficiența tacticii

adoptate de comuniști. Dar numai parțial! Aceasta pentru că alegătorii nu s-au orientat spre ei, ci spre partidele democratice de opoziție din afara coaliției. Unul dintre acestea, Partidul Democrat al Poporului (Demokrata Néppárt), totalizând 16% din voturi a devenit a doua putere politică din parlament. Partidele opoziției democratice din afara coaliției au obținut 40% din totalitatea voturilor. În curând însă au ajuns principalul obiectiv al atacurilor politice și polițienești, concretizate în anularea mandatelor și desființarea organizațiilor. Prin uniformizarea pozițiilor politice din interiorul coaliției, deosebirea dintre cele patru partide componente a dispărut treptat. În iunie 1948 cele două partide muncitorești – cel comunist și cel social-democrat – s-au unificat sub numele de Partidul Muncitoresc Ungar (Magyar Dolgozók Pártja), care s-a impus în scurt timp ca unică forță a arenei politice, conducătorii săi comuniști preluând conducerea efectivă a țării. Toate acestea au dus la instaurarea dictaturii proletariatului în 1949 – anul întorsăturii. Schimbările survenite au fost consfințite prin noua constituție" din "20 august "1949" – "o adaptare a celei sovietice din 1936. În 1950 s-a introdus noul sistem administrativ al CONSILIILOR.

Opiniile contrare erau oprimite fără cruțare. Nenumărați politicieni au ales calea exilului. Arhiepiscopul-primat de Esztergom József Mindszenty, figură centrală a rezistenței clericale-conservatoare, a fost arestat în 1948, de Crăciun, și condamnat în februarie 1949 la închisoare pe viață ca agent CIA și traficant de valută.

Anii cincizeci

Anii cincizeci – iată expresia cea mai potrivită pentru a defini varianta ungară a stalinismului. Li se mai spune „perioada cultului personalității”, denumind epoca după un fenomen caracteristic; sau: epocă a ilegalităților, a dogmatismului ori a devierii de la principiile leniniste, etc. Fiecare din aceste denumiri conține o frântură de adevăr, fără să poată însă reda esențialul. Într-adevăr, formarea și evoluția regimului nu ar fi fost posibile fără modelul și sprijinul lui Stalin. Regimul politic a devenit rigid și în Ungaria, dreptul

de decizie restrângându-se în mâinile a câtorva politicieni uneori rivali. În vârful piramidei se afla Mátyás Rákosi, secretarul general al partidului, care și-a pus aptitudinile și talentul în slujba construirii propriei dictaturi. Principalul instrument de represiune era temutul Serviciu al Securității Statului (Államvédelmi Hatóság – AVH), veritabil stat în stat, căci nu trebuia să dea nimănui socoteală de viețile omenești. Știm foarte puțin despre adevăratele dimensiuni ale ilegalităților, căci așa-numitele procese de concepție în care erau condamnate personalități cunoscute constituie doar vârful aisbergului. După culise aveau loc zeci de procese adiționale, și doar o mică parte dintre cercetați ajungea în fața instanței sub acuză politică. Între 1952 și 1955 li s-au intentat procese unui total de 1.136.434 persoane, adică aproximativ fiecărui al cincilea locuitor adult. În 516.708 cazuri, deci la unul din două, fiind găsiți vinovați, au fost condamnați, însă chiar disculpați, cercetații aveau toate șansele să ajungă într-un lagăr de internare. Membrii fostei clase dominante, respectiv cei etichetați ca atare, au fost deportați. Țăranii cu peste 25 iugăre de pământ au fost declarați „chiaburi”, dușmani de clasă și năpăstuiți cu impozite și cote. Povara impozitelor și a cotelor apăsa însă asupra întregii țărâni. Ea a trebuit să plătească pentru concepția bazată pe o strategie total greșită, a industrializării forțate.

La mijlocul secolului XX Ungaria nu mai era o țară agricolă înapoiată; până la acea epocă se încheiase cu succes și reconstrucția țării. Dorința de a consolida și militariza țara a generat însă o politică autarhică în economie și mai ales în investițiile menite să dezvolte industria grea. Dezvoltarea nu se putea finanța decât din resurse interne, capitalul era realizabil numai din exploatarea necruțătoare a țărâni. Pe deasupra, politica agrară s-a lansat în colectivizarea forțată. Pământurile rămâneau necultivate, șeptelul scădea, au survenit lipsuri fundamentale în aprovizionare, compensarea lor încercându-se prin majorarea prețurilor și prin introducerea sistemului cartelelor. Nivelul de trai al populației a scăzut brusc și considerabil, în timp ce propaganda oficială susținea contrariul. Masele și-au pierdut treptat toate iluziile legate de noua orânduire. În conducerea politică s-a înfiripat de

asemenea tabăra celor dornici să corecteze greșelile politice și economice. În 1953, după moartea lui Stalin, ei au dobândit chiar un oarecare rol. În luna iunie 1953, o hotărâre de partid pentru uz intern (dată publicității doar cu decenii mai târziu) dezvăluia greșelile comise, iar ca spectaculoasă atestare a predispoziției de a le corela, i s-a dat lui Imre Nagy mandat de prim-ministru. Rákosi, silit pentru moment să bată în retragere, dar păstrându-și funcția de secretar general, a pornit contraatacul și, datorită relațiilor sale mai bune în materie de alianțe a reușit să obțină desărcinarea lui Imre Nagy, ba mai mult – în 1955 –, revocarea acestuia din funcțiile sale de partid. Din motive lesne de înțeles, aparatul de stat și de partid, compromis, s-a aliniat în spatele lui Rákosi, angajat în menținerea regimului. Pozițiile lor s-au clătinat însă în urma congresului din februarie 1956 al comuniștilor sovietici. Înăbușirea aprecierilor critice izbutea din ce în ce mai puțin. O mare importanță a avut și concilierea sovieto-iugoslavă, precum și semnarea tratatului de stat austriac: modele apărute și adoptate în vecinătatea nemijlocită ofereau alternativă a desfășurării. În Polonia avuseseră loc importante substituiri de persoane, care semnalau renunțarea la politica de până atunci.

Baza socială a regimului nu se limita însă la aparatul de partid. Organismul statal era complet reînnoit, iar pe lângă aceasta dirijarea evoluției economico-sociale crease zeci de mii de posturi mai mari și mai mărunte. Calea către ascensiunea socială îi era deschisă aproape oricărui muncitor calificat cu studii medii, iar cei veniți din sate la oraș găseau de lucru în noile uzine industriale. Mulți dintre ei credeau încă nestrămutat în vechile lozinci, urmărind cu nedumerire oscilațiile politicii. Primele îndoieli în rândurile lor le-a trezit scăderea veniturului real cu 20%.

Păgubiții noului regim, expropriații, evacuații, cei internați în lagăre puteau spera îmbunătățirea situației a lor doar prin prăbușirea regimului. Posturi de radio din Occident au inițiat propaganda în acest sens, generând iluzii despre un probabil sprijin occidental. În primăvara anului 1956 criza politică era în prag.

Revoluția din 1956

Criza politică internă s-a manifestat încă din primăvara memorabilului an. Mátyás Rákosi a recunoscut în mod public că în anii precedenți s-au comis o serie întreagă de ilegalități. Cercul Petőfi din cadrul uniunii tineretului analiza în ședințe deschise situația politică internă, drept care în iunie a fost pus sub interdicție. Cei eliberați din închisori, deși li se impusese păstrarea secretului, relatau îngrozitoare adevăruri despre cele întâmplate lor. La 21 iulie 1956 Rákosi a fost în sfârșit desărcinat din funcția de prim secretar al partidului și a plecat în Uniunea Sovietică. Succesor i-a devenit Ernő Gerő, părtaș și el la nelegiuirile anilor precedenți. Opinia publică nu se putea mulțumi cu această schimbare. E semnificativ faptul că Imre Nagy a fost reprimat în partid doar la 13 octombrie și nici nu s-a pus problema de a i se acorda, lui și adeptilor săi, un rol în elaborarea unei noi linii politice. La 6 octombrie o uriașă mulțime îndoliată a însoțit la locul definitiv de odihnă veșnică rămășițele pământești ale lui László Rajk și ale celorlalți comuniști executați în 1949. În 16 octombrie, la Seghedin o adunare studențească revendica înființarea unei organizații independente, formulând și deziderate politice de ordin general, la care a aderat apoi studențimea capitalei și a celorlalte centre universitare.

Universitarii din capitală au anunțat o demonstrație pentru ziua de 23 octombrie. Studențimea voia să-și exprime solidaritatea cu mișcările poporului polonez, dar totodată și-a tipărit și punctele de program referitoare la reformarea vieții politice interne. Demonstrația a fost mai întâi interzisă, apoi totuși aprobată. Masa tot mai impunătoare a manifestanților s-a deplasat de la monumentul lui Petőfi din centrul orașului la statuia generalului Bem, aflată la Buda, iar de acolo în fața Parlamentului, unde a pretins ca Imre Nagy să fie numit prim-ministru. Revenit din provincie în capitală doar spre seară, politicianul le-a vorbit demonștrărilor, dar numai spre a le cere să-și păstreze calmul. A fost însă ulei turnat pe foc discursul radiodifuzat al lui Ernő Gerő, proaspăt revenit din pelerinajul de căință efectuat. În Iugoslavia – discurs care i-a numit adunătură fascistă pe demonștrării fermi în a revendica deziderate democratice. Manifestanții s-au

deplasat la radiodifuziune, pentru a se da citire acestor revendicări. Forțele militare trimise pentru întărirea pazei de la sediul radiodifuziunii s-au solidarizat cu demonstrații, ajutându-i să ocupe clădirea. Monumentul reprezentativ al regimului, statuia lui Stalin, amplasată în Városliget (Parcul Orășenesc) a fost dărâmată încă în cursul serii. În ședința de noapte a conducerii de partid s-a hotărât să fie aduse la Budapesta pentru restabilirea ordinii trupele sovietice din provincie (acestea au și sosit în dimineața zilei următoare), iar în semn de concesiune s-a consimțit la numirea lui Imre Nagy în funcția de prim-ministru. Totuși, situația politică nu s-a stabilizat, deoarece la 25 octombrie s-a declanșat un ucigător foc de mitraliere asupra demonstrațiilor din fața Parlamentului. Masacrul de la Parlament a răscolit spiritele și insurgenții care izbutiseră să se înarmeze s-au angajat în luptă împotriva trupelor sovietice. (Aparatul represiv ungar era deja distrus.) De-acum a trebuit să abandoneze și Ernő Gerő, cedându-i locul lui János Kádár.

La 28 octombrie – în articolul de fond intitulat „Híven az igazsághoz” (Fideli adevărului) – ziarul SZABAD NÉP, organ de presă al partidului, nu mai califică evenimentele drept contrarevoluționare, ci ca acțiuni de luptă purtate pentru democrația socialistă. La cererea guvernului, trupele sovietice s-au retras în garnizoanele lor. La 30 octombrie s-a dat publicității memorabila declarație sovietică în care se recunoștea că relațiile dintre statele socialiste trebuie așezate pe baze noi.

La 31 octombrie s-a remaniat guvernul prezidat de Imre Nagy și și-au reînceput activitatea partidele coaliției din perioada 1945–1948. La 1 noiembrie Imre Nagy a proclamat neutralitatea Ungariei și retragerea ei din Tratatul de la Varșovia, întrucât guvernul deținea informații cu privire la pregătirea unei noi acțiuni sovietice „de ajutorare”, iar prin pasul acesta o recuză. În aceeași zi în locul Partidului Muncitoresc Ungar (Magyar Dolgozók Pártja) autodizolvat, s-a constituit Partidul Socialist Muncitoresc Ungar (Magyar Szocialista Munkáspárt) al cărui program l-a prezentat János Kádár într-un discurs radiodifuzat.

În ziua de 2 noiembrie Hrușciiov, liderul sovietic, s-a deplasat cu avionul la Tito, convenind cu el în privința

condițiilor de consolidare a politicii interne ungare în urma intervenției sovietice.

În zorii zilei de 4 noiembrie s-a declanșat atacul împotriva capitalei. Postul de radio Szolnok a anunțat concomitent că, în frunte cu János Kádár, se formase o nouă corporație care se autointitula guvern muncitoresc-țăranesc revoluționar și care chemase în ajutor trupele sovietice. Peste zece zile înceta orice rezistență armată. Pe maghiari luptele i-au costat 2500 de vieți omenești.

Încursul lunilor noiembrie și decembrie s-au desfășurat, mai ales în capitală, greve politice împotriva guvernului. Prin interzicerea organizațiilor muncitorești, prin internări, prin instituirea stării de asediu guvernul a reușit, până la sfârșitul anului, să frângă și această formă a rezistenței. Forurile de protest ale intelectualității, printre care Uniunea Scriitorilor, au fost interzise.

Până la finele anului, aproximativ 200.000 de oameni au părăsit țara, marea lor majoritate optând pentru emigrarea definitivă.

Perioada consolidării (1957–1967)

Partidul reorganizat și noua putere guvernamentală propovăduiau lupta politică pe două fronturi: împotriva dogmatismului, adică a politicii de tip stalinist și împotriva revizionismului, a ideilor independentiste de tip iugoslav. Considerând că evenimentele desfășurate fuseseră contrarevoluționare, îi etichetau pe participanți nu drept devianți, ci drept dușmani și îi pedepseau cu o aspră reprimadă. Fostul prim-ministru Imre Nagy, dimpreună cu câțiva adepți ai săi, a fost condamnat la moarte și executat în 1958. Numărul execuțiilor de atunci depășește cifra de 400; se poate considera deci că represiunea de după 1956 a fost cel mai mare val de teroare din istoria Ungariei. Mai puțin drastic, dar totuși au fost trași la răspundere și câțiva dintre conducătorii compromiși ai anilor anteriori. S-a continuat în schimb reabilitarea celor căzuți victimă ilegalităților comise înainte de 1956 (bine-nțeles, numai dacă erau comuniști), declarându-se în 1962 că șirul acestora se încheiase. În 1963 a fost

decretată o largă amnistie în favoarea participanților la evenimentele dinainte de 1956, respectiv din acel an – amnistie în urma căreia s-a redresat și situația internațională a Ungariei. După ce figurase ani de-a rândul pe agenda O.N.U., „chestiunea ungară” nu mai preocupa opinia publică mondială. Lealitatea civică a celor rămași în țară era suficientă pentru a fi lăsați în pace iar în comparație cu prigoana din deceniile anterioare faptul în sine a generat calm și mulțumire. S-au deschis frontierele, se putea călători mai în voie, cei plecați în străinătate începură să facă vizite în țară. Autoritățile nu se mai amestecau în viața particulară a cetățenilor, practicarea religiei deveni mai liberă, cortina de fier nu mai separa viața spirituală a țării de pulsul culturii europene. Pentru prima dată după îndelungate decenii, anii '60 au adus tihnă în viața Ungariei.

Noul curs politic era marcat de numele prim secretarului János Kádár, fără însă ca opiniile sale să fie unanim împărtășite în conducerea partidului. Mai funcționa încă un puternic curent dogmatic, iar el a putut fi restrâns numai treptat. Dar din controversele interne ale partidului opinia publică nu recepta nici măcar atâta ca în anii '50; doar din permanentele substituiri de persoane se putea bănui că există divergențe intestine. Încrederea în triumful noii politici pe două fronturi și în loialitatea cetățenilor se reflectă în deviza lui Kádár de la începutul noului deceniu: „Cine nu este împotriva noastră e cu noi”. Lozinca parafraza probabil cu bună știință una din deceniul precedent și sugera întorsătura politică intervenită. Totuși evenimentele din 1956 – deși întrepruseseră pentru zece zile continuitatea sistemului socialist –, nu erau considerate punct de plecare, subliniindu-se mereu că drumul parcurs de la 1945 încoace constituie un proces continuu și neîntrerupt. Această ambiguitate se reflectă și în faptul că cci care dărâmaseră statuia lui Stalin au fost pedepsiți, dar monumentul nu a mai fost refăcut. Politica ungară se străduia să se încadreze din nou în linia de dezvoltare a țărilor socialiste europene.

O importantă piatră de încercare în acest sens a fost cooperativizarea agriculturii. În 1956 cooperativele se destrămaseră iar guvernul abolise sistemul cotelor obligatorii. Liniștea astfel asigurată a satelor constituia o importantă

condiție a stabilității politice interne. Acum însă, ținând seamă și de politica agrară a statelor vecine, conducătorii au decis totuși reluarea acțiunii de cooperativizare. Încercarea temerară – cel mai dificil examen al întregii epoci de după 1956 – izbuti peste așteptări. Rezistența țărănimii nu s-a transformat în mișcare - ce-i drept, executanții au căutat să evite metodele dure și nici ritmul efectuării nu a fost excesiv. Regresul producției n-a fost considerabil, dimpotrivă, peste câțiva ani producția agricolă a început să crească. Un rol de seamă au avut în această privință așa-numitele gospodării personale, măruntele loturi destinate inițial să aprovizioneze propria gospodărie a țăranului dar ajunse curând să producă din ce în ce mai intens și pentru piață și să realizeze o armonioasă diviziune a muncii cu gospodăritul extensiv. Au fost ani în care gospodăriile personale au asigurat cea mai mare parte a producției agricole, menținându-și și mai târziu considerabila proporționalitate. Venitul țăranilor se apropia de cel al muncitorilor din industrie.

Progresă între timp și procesul industrializării, dirijat de-acum după criterii mai raționale. Numărul lucrătorilor din industrie a sporit, pe când cel al agricultorilor era în scădere. Sporea mereu și ponderea numerică a intelectualității, mobilitatea socială se menținea, iar siguranța existenței era în creștere. Ritmul creșterii anuale a producției industriale era de 7 %, cel al venitului național de 5–6 %, și, cum cheltuielile militare s-au redus iar investițiile se făceau mai rațional, ritmul creșterii nivelului de trai se încadra în aceste proporții. Totul se mai desfășura încă în condițiile economiei planificate tradiționale. Atât conducerea politică, cât și economiștii și-au dat seama din timp că, încetul cu încetul, posibilitățile oferite de folosirea rezervelor de forță de muncă ale agriculturii în industrializarea extensivă se epuizează și că dinamica dezvoltării impune modificări. Stabilitatea politică internă și situația internațională au înlesnit – exclusiv în domeniul economic – experimentarea unei noi strategii a dezvoltării.

Procesul de modernizare (1968–1978)

Noul mecanism economic elaborat timp de mai mulți ani și popularizat printr-o largă propagandă a intrat în vigoare în 1968. Prin această inițiativă Ungaria s-a diferențiat în mod marcant de celelalte țări socialiste. Dintr-o perspectivă de câteva decenii aceste reforme nu par chiar atât de importante; totuși, primul pas făcut a exercitat un efect imens. S-au micșorat indicii de plan ai întreprinderilor iar conducerea acestora a fost cointereseată material în vederea rentabilității. S-a lărgit sfera produselor cu preț liberalizat, a crescut rolul pieții, s-a ținut seama de raporturile valorice ale economiei și pieței mondiale.

Pericolul cel mai mare al economiei de piață, reparația foarte rapidă a inegalității sociale, îl sesizau și adepții reformei. De aceea, noul mecanism economic a fost echipat cu o serie de frâne, efectuându-i-se reglări și pe parcurs. La început economiștii s-au temut de șomaj, alarmă ce s-a dovedit în scurt timp falsă. Pe urmă a părut amenințătoare creșterea prețurilor, fenomen contrabalansat însă prin majorarea salariilor, reușindu-se chiar o apropiere între prețurile de consum și cheltuielile de producție, fără o scădere a nivelului de trai. Cu timpul a ieșit la iveală că reforma este periclitată tocmai de faptul la care nu se aștepta nimeni: situația majorității maselor muncitoare a rămas neschimbată, condițiile lor de muncă au rămas aceleași; nu se simțeau nici mai bine, nici mai prost ca înainte și ca atare, în ciuda propagandei, erau pasive față de întregul proces de reforme. Reforma nu a reușit deci să-și creeze o bază socială considerabilă, cea ce le-a permis adversarilor ei să pornească un contraatac încununat de succes, în preajma anului 1972 reușind blocarea întregului sistem. Expresia de „noul mecanism economic” a dispărut atunci din lexicul uzual al politicii.

Au existat totuși și beneficiari ai reformei, chiar dacă nu erau mulți: managerii, micii antreprenori, țăranii care își orientau producția gospodăriei personale în funcție de piață și liber-profesioniștii. Veniturile lor proeminente au generat tensiuni sociale, cu toate că nici nivelul de trai al celorlalți nu a scăzut, ci dimpotrivă, creștea. Noile forme de gospodărire, mai degajate, au permis unor tot mai largi categorii să

presteze muncă și peste activitatea lor curentă, de opt ore pe zi. S-a creat prin urmare alături de economia primară, „oficială”, și o economie secundară, care avea o importanță câtuși de puțin derizorie atât în producerea venitului național, cât și în creșterea nivelului de trai. Un considerabil efect psiho-social al acestui proces a fost dispariția treptată a prestigiului anumitor specialități, profesii și statute sociale – inclusiv funcțiile de conducere: singurul etalon erau banii și simbolurile de statut procurabile prin ei. Drept aspect îmbucurător al acestui proces se remarcă dispariția definitivă a diferențierii sociale de genul „stărilor”; munca insalubră nu mai era disprețuită dacă se câștigau bani cu ea; a crescut prestigiul muncii fizice și a scăzut importanța distincțiilor și funcțiilor acordate de stat. Consecința negativă a acestei evoluții sociale de factură democratică, cu analogii americane, a fost promovarea unei ierarhii a valorilor care îți evoca într-un fel vestul sălbatic: individualismul, atitudinile agresive, subordonate unor scopuri bine determinate, disprețul față de cultură și de modelele tradiționale de comportament. Cu bani se puteau cumpăra nu numai mărfuri, dar și funcții ori avantaje, prăbușirea – de altfel justă – a vechii ierarhii fiind urmată nu de posibilitățile de afirmare bazate pe merite muncite și pe conștiință profesională, ci pe balcanizarea care scoate totul la mezat.

Conjunctura internațională a noului mecanism economic a evoluat favorabil. Revirimentul cehoslovac din 1968 a eșuat, iar în alte țări nu era posibilă nici măcar punerea în discuție a problemei unor reforme asemănătoare. Economia ungară nu a reacționat la explozia prețurilor de materii prime, produsă pe piața mondială, deoarece, potrivit concepției strategice de atunci, schimbările nu puteau fi decât temporare. Ritmul dezvoltării economice a scăzut simțitor, însă statisticile prezentau deocamdată o imagine favorabilă, căci dezvoltarea economiei și ridicarea nivelului de trai erau finanțate din împrumuturi externe, pe atunci încă ușor de contractat. Din fericire, nu s-a ajuns la impunerea forțată a unor concepții de dezvoltare megalomane, ca de exemplu în Polonia. A ieșit în schimb la iveală și faptul că reforma ambiguă nu este un leac miraculos.

Modernizarea s-a limitat în mare parte doar la economie.

Abuzându-se de termenul reformă, pe atunci în vogă, s-a efectuat, ce-i drept, „reforma învățământului”, „reforma electorală” și modificarea constituției, dar suprastructura politică a rămas neschimbată. Viața spirituală a cunoscut în același timp un proces treptat de „liberalizare”. În analizele situației politice și economice din țară era, tot mai puțin balast ideologic, mediile comunicației de masă ofereau o informare politică reală, ideologia era restrânsă tot mai mult pe plan secundar, libertatea opiniei a crescut simțitor. Schimbările survenite nu aveau însă posibilitatea de a se instituționaliza și deci nimic nu garanta ireversibilitatea acestor procese. Importanța rezultatelor din sfera economiei și a vieții sociale este probată mai mult decât prin orice altceva de faptul că – după cum o recunoștea toată lumea, Ungaria realizase cea mai acceptabilă formă de socialism din câte existau.

Sfârșitul epocii kádáriene (1978–1988)

Anul 1978 este ultimul în care economia ungară a izbutit să ateste o ascensiune; după aceea a urmat perioada stagnării. Cauzele sunt multiple. Incontestabil, posibilitățile dezvoltării extensive se epuizaseră deja în întreaga Europă de Est. Infrastructura înapoiată frâna trecerea la dezvoltarea intensivă. Condiția sine qua non a pasului înainte ar fi fost revirimentul tehnologic, posibil însă, ca de altfel în cazul oricărei alte țări socialiste, numai prin importurile tehnologiei din occident, respectiv prin înfăptuirea economiei de piață. Dar noile împrumuturi, din ce în ce mai dificil de obținut, trebuiau utilizate primordial în rambursarea uriașelor datorii deja existente. Cât despre formele radicale, conducerea kádariană îmbătrânită se temea de ele, mai ales din cauza urmărilor social-politice ale acestora. În noua ordine economică mondială produsele tradiționale din spațiul în cauză s-au devalorizat. Alternarea proporției de schimb a produselor i-a pricinuit economiei ungare pierderi de câteva ori mai mari decât cele din vremea războiului. Ca urmare, valoarea venitului național calculat în dolari scădea chiar și în condițiile stagnării. Conjunctura internațională punea deci

ab ovo sub semnul întrebării posibilitatea dirijării economiei spre o traiectorie ascendentă. La începutul anilor '80 s-a născut o decizie politică în vederea continuării într-un fel a procesului reformativ, dar deocamdată fără „reforma reformei”, adică sub deplina interdicție a reînnoirii radicale. Scăderea lentă, treptată, a nivelului de trai, lipsa de perspectivă a situației periclita stabilitatea politică internă. Intuind tocmai situația dificilă, un grup al conducerii politice dorea să sporească posibilitățile promovării intereselor sociale – și chiar s-au luat modeste măsuri în domeniul lărgirii drepturilor politice și al autonomiei economice a întreprinderilor. Dar aparatul de partid și de stat de sub comanda lui János Kádár se situa în fond pe pozițiile expectativei. Stagnării economice i-a urmat stagnarea politică; procesul de destabilizare economică a generat la rândul său destabilizarea politică.

Până la cumpăna anilor '70–'80, regimul pedepsea cu toată severitatea orice manifestare a voinței politice neconformiste. De la începutul anilor '80 însă activitatea spirituală a celor ce gândeau altfel, restrânsă în cadrul așa-zisei sfere secundare a publicității, a fost și ea tolerată. Această spiritualitate alteră s-a autodefinit drept opoziție democratică. Difuzarea ideilor sale și schimbul de idei se realiza pe calea unor publicații proprii, deocamdată doar multiplicată, și apărute fără aprobare. Aceste „samizdaturi” insistau pentru lărgirea drepturilor și libertăților democratice, considerând că și pentru Ungaria cea mai bună soluție este democrația pluralistă. În paginile acestor publicații s-a pus pentru prima dată, cu un puternic accent, problema grijilor care măcinau sărăcimea și alte grupuri minoritare din țară și s-a acordat o atenție deosebită situației tot mai grave a maghiarilor din afara statului ungar. La tolerarea opoziției a contribuit fărăndoială și faptul că aceasta nu preconiza o schimbare privind angajarea țării în materie de politică externă – respectiv faptul că o cotitură cu caracter stalinist în politica internă ar fi dus la sistarea împrumuturilor din occident. De altfel rezonanța politică a activității opoziției nu putea fi considerabilă deoarece – pe baza experienței istorice trăite în deceniile din urmă – majoritatea populației se obișnuise cu ideea că nu-și poate schimba destinul prin mijloace politice. Această

convingere a înlesnit nu numai o relativă stabilitate politică, ci a dus totodată la devalorizarea valorilor politice. Totodată activitatea opoziției, desfășurată în sfera secundară a publicității, a împins către o liberalizare și spiritualitatea mass-mediei oficiale. Împotmolirea dezvoltării economice a generat degradarea lentă a nivelului de trai. Dezvoltarea socială bătea pasul pe loc. Sporul natural al populației a scăzut în așa măsură, încât de la 1985 încoace începe faza scăderii pertinente a populației, fenomen ale cărui consecințe economice și sociale – dimpreună cu îmbătrânirea populației – vor pricinui probabil probleme grave. Indicatorii statistici ai sinuciderilor și alcoolismului situează Ungaria pe primul loc în lume. A crescut și numărul divorțurilor – aproape fiecare a doua căsătorie se desface – și sunt tot mai puțini cei care se recăsătoresc. A scăzut durata medie de viață; procentul mortalității a crescut într-o măsură excepțională la categoria bărbaților între 35 și 50 ani. S-au depopulat sute de sate unde lipsește aprovizionarea fundamentală: în orașe, generațiile mai tinere obțin tot mai greu locuință. În privința proporției studenților față de totalul populației, Ungaria se află pe ultimul loc în Europa; interesul pentru puținele locuri din învățământul superior scade în continuare: întrucât prestigiul diplomei se devalorizează, multora nu li se mai pare că se merită s-o obțină.

În anii '80 lozincile conducerii politice, referitoare la „condițiile specifice ale construcției socialismului” sau la „menținerea cuceririlor” erau tot mai lipsite de conținut. Popularitatea lui Kádár, indiscutabilă înainte-vreme, a scăzut considerabil. Surveni o situație de criză economică, socială și politică. Politica economică și internă de până atunci nu mai putea fi continuată. Până la urmă – și în mod oarecum neașteptat pentru guvernământ – nemulțumirea populației a dus la activizarea politică. Însăși masa de 700.000 a membrilor de partid a început să pretindă din ce în ce mai categoric schimbarea politicii de până atunci și, drept garanție, substituirile personale.

La începutul anului 1988 s-a desfășurat în Ungaria o criză politică, a cărei rezolvare nu mai era posibilă în vechiul cadru.

Schimbarea de regim (1988–1989)

În luna mai 1988 s-a întrunit conferința pe țară a P.S.M.U. (MSzMP) având împuternicire pentru totala înnoire a politicii partidului. Conferința a ales un nou Comitet Central iar acesta la rândul său un comitet politic cu o componentă schimbată: Kádár a fost eliberat din funcție. S-a hotărât schimbarea radicală a practicii economice și politice de până atunci și căutarea unor noi căi de ieșire din criză. În fond însă, deocamdată nu au avut loc schimbări. Începând cu primăvara anului 1988 țara a fost cuprinsă totuși de o adevărată avalanșă a spiritului de „glasnosti”. Articolele publicate în presă nesocoteau pe rând tabuurile, vorbeau deschis despre evenimentele din 1956, până atunci trecute sub tăcere, despre relațiile sovieto-ungare, despre abuzurile comise de conducători și așa mai departe.

Din vara anului 1988 au prins curaj forțele reformiste din cadrul conducerii statului și al partidului comunist. Din sertarele meselor de lucru apăreau tot mai multe proiecte de reforme constituționale. A fost adoptată o lege cu adevărat liberală privind dreptul de asociere, care oferea în sfârșit posibilitatea autoorganizării sociale. FORUMUL DEMOCRATIC MAGHIAR (Magyar Demokrata Fórum); apărut încă în 1987 drept mișcare spirituală relativ neînchegată, s-a constituit în asociație în toamna anului 1988. Deoarece nu s-a autodefinit drept formațiune politică, ci se considera organizație socială menită să recuze deopotrivă opoziționismul și guvernamentalismul, oricine – chiar și membrii unicului partid de atunci – putea să-și asume calitatea de membru. În noiembrie 1988 mișcarea opoziției radicale s-a constituit în partid politic legal sub denumirea de UNIUNEA DEMOCRAȚILOR LIBERI (Szabad Demokraták Szövetsége), revendicând fățiș schimbarea de regim. Pe scena politică apărură o a treia forță nouă. UNIUNEA TINERILOR DEMOCRAȚI (Ifjatal Demokraták Szövetsége).

La începutul anului 1989 s-au reînființat rând pe rând partidele politice din perioada 1945–1948: PARTIDUL MICILOR AGRARIENI (Kisgazdapárt). PARTIDUL POPULAR DEMOCRAT-CREȘTIN (Kereszténydemokrata Néppárt), PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT (Szociálde-

mokrata Párt). P.S.M.U. era în dezavantaj, dar – prin reformiștii din rândurile sale – a încercat să rămână în pas cu evenimentele. La sfârșitul lunii ianuarie a anului 1989 Imre Pozsgay, cunoscut politician reformist, aflat la apogeul popularității sale, face o afirmație de importanță extraordinară: comisia desemnată de partidul său pentru clarificarea proceselor istorice a constatat că în 1956 în Ungaria nu a avut loc o contrarevoluție, ci o INSURECȚIE POPULARĂ (népfelkelés). În fond, enunțul pune sub semnul întrebării legitimitatea regimului, deoarece regimul Kádár, ajuns la putere prin înăbușirea insurecției populare, nu mai putea să afirme că guvernează „în numele poporului”. Peste câteva zile P.S.M.U. va trage concluziile de rigoare, anunțând că recunoaște sistemul politic pluripartit. Majoritatea membrilor comitetului central, care luaseră această decizie. își zicea, firește, că de-acum va dirija funcționarea mecanismului parlamentar dimpreună cu câteva partide aliate, permițând chiar și accesul câtorva opoziționiști. Peste câteva luni se învedera însă, că nici o construcție intermediară nu reprezintă vreo realitate practică.

La 16 martie 1989 a luat ființă MASA ROTUNDĂ A OPOZIȚIEI (Ellenzéki Kerekasztal), grupând nouă partide și organizații politice de opoziție. În luna mai au început tratativele dintre Masa Rotundă a Opoziției și P.S.M.U., respectiv organizațiile afiliate acestuia din urmă, ele fiind al treilea partener în discuție. S-au elaborat modalitățile și compromisurile procesului de tranziție, pe care vechiul parlament unipartit, ales în urmă cu câțiva ani, le-a votat docil. Astfel, în Ungaria s-a petrecut o „revoluție liniștită”, fără violențe și demonstrații ale maselor. După acceptarea legilor transformării, în semn de consacrare a reformării constituției, s-a proclamat, la 23 octombrie, Republica Ungară.

XIII. PRIMUL DECENIU DE DEMOCRAȚIE (1989–1999)

Noua republică

Acceptarea noilor legi constituționale și proclamarea republicii la 23 octombrie 1989 au creat bazele pe care noul regim democratic să poată fi construit.

La sfârșitul lui 1989 s-au ținut primele alegeri libere de patruzeci de ani înapoi. „Partidul la putere” era prezentat de unicul partid oficial, impus societății, cel comunist, care și-a schimbat apoi numele în Partidul Socialist Maghiar (MSZP). Partidele de opoziție, redevenite active, pot fi împărțite în două grupe: partidele din perioada 1945–1948 (Partidul Micilor Proprietari Independenți, Partidul Creștin-Democrat al Poporului /KDNP/, Partidul Social-Democrat /SZDP/) alcătuind partidele „istorice”, în majoritatea cazurilor conduse de membrii inițiali aflați încă în viață. Cel mai important dintre „noile” partide era MDF (Forumul Democratic Maghiar) care a debutat ca un conglomerat cu orientare incertă, asumându-și curând o imagine de centru-dreapta. Lor li s-a alăturat rapid Alianța Liber-Democraților (SZDSZ), care se considera liberală și era condusă de membrii, persecutați anterior, ai opoziției, având o orientare anti-comunistă feroce; de asemenea, Uniunea Tinerilor Democrați (FIDESZ), care atrăgea de partea ei „generația de mâine”. Aproximativ o sută de partide au intrat în cursa electorală dar era nevoie de peste 4% din voturi pentru a avea șansa unui loc în parlament. Conform noului sistem electoral, alegătorii puteau da un vot pentru un partid înscris pe liste și un alt vot pentru un candidat individual. Cele două tururi de scrutin au avut loc în aprilie 1990. Prezența la urne relativ scăzută (64% în primul tur, 45% în cel de-al doilea) a indicat că în ciuda întregii deschideri și a admirabilei publicități făcute de media societatea nu era pe deplin conștientă de incredibila semnificație a acestei tranziții. Oricum, cei care au votat au votat pentru schimbare. Foștii deținători ai puterii (MSZP) au fost învinși de opoziție cu 11%. Câștigătorul alegerilor a fost MDF care, deși a obținut doar 24% din

voturi, a primit 42% din locuri și a putut să formeze un guvern de coaliție împreună cu apropiații săi politici. Micii Proprietari Independenți și KDNP, care au avut rezultate mult mai modeste. Alianța Liber-Democraților a devenit cel mai puternic partid de opoziție cu 22%. Mai tânărul, liberalul FIDESZ a fost al șaselea care a câștigat un loc în parlamentul liber ales. József Antall, autor de lucrări de istorie a medicinei, muzeolog și președinte al MDF, a fost desemnat de către parlament ca șef al noului guvern.

Primul ministru Antall a inițiat de îndată modificarea sistemului constituțional, câștigând mai întâi susținerea celui mai mare partid de opoziție. Acest lucru a fost necesar datorită faptului că prin noile reglementări acceptate în octombrie aprobarea întregii serii de legi, incluzând aici și bugetul, necesita o majoritate de două treimi iar miniștrii puteau fi supuși unui vot de neîncredere chiar și individual. În unna pactului cu opoziția numărul de legi care cereau o majoritate de două treimi a fost redus și s-a introdus o cancelarie similară aceleia din sistemul german: guvernul nu mai putea fi destituit decât ca întreg, cu un vot de neîncredere împotriva primului ministru și cu numirea în funcție a successorului său (vot de neîncredere edificator). Acest sistem stabil de guvernare este cel datorită căruia Ungaria este singura țară din fostul bloc sovietic unde fiecare guvern a funcționat de-a lungul întregului său mandat de patru ani.

Parlamentul l-a ales drept președinte al republicii, pe o perioadă de cinci ani, pe scriitorul Árpád Göncz (a fost reales în 1995). Curtea Constituțională, în calitatea sa de „corp invizibil al constructorilor Constituției”, a jucat un rol important, oferind prin deciziile sale soluții în cazul unor conflicte politice serioase de-a lungul anilor. Unicul lucru care îi poate fi imputat noii democrații este faptul că singurul „preț” al tranziției pașnice a fost menținerea vechii (și demodatei în atitudine) comunități de jurnaliști în poziția de principali lideri de opinie.

Noul guvern ungar a putut să-și înceapă activitatea în condiții internaționale extrem de favorabile. În urma unui acord cu Uniunea Sovietică în destrămare, ultimul soldat sovietic a părăsit țara pe 19 iunie 1991. Câteva zile mai târziu, printr-un acord internațional, corpul economico-admi-

nistrativ al fostului bloc sovietic, Consiliul de Asistență Economică Reciprocă, a încetat să existe. Regimurile comuniste din Cehoslovacia, Bulgaria, România se prăbușiseră în ultimele luni ale lui 1989. Dezintegrarea Uniunii Sovietice (1992) a îndepărtat în sfârșit întregul pericol al unei restaurații comuniste. Ungaria și-a anunțat intenția de a adera la NATO și la Uniunea Europeană.

Tranziția economică

Larga susținere populară a schimbării a fost determinată nu atât de nevoia de „libertate” cât de depresia economică din anii 1980 și de scăderea nivelului de trai. Mulți sperau că, grație ajutorului oferit de către „Occident”, ascensiunea economică va demara în câteva luni. Oricum, reala criză economică era încă pe drum. Economia de stat, falimentară, trebuia să fie înlocuită cu o economie de piață bazată pe proprietatea privată iar această transformare a adus cu ea o scădere drastică a producției. În câțiva ani producția industrială a scăzut la o treime iar cea agricolă la jumătate. Scăderea PIB-ului este estimată la 20–25 la sută. Rata șomajului a crescut de la câteva mii la un milion, standardul de viață s-a redus la o treime. Explozia „bășicii economice” a fost astfel ilustrată de inflația anuală de 20 la sută, crescând într-un an la peste 30 la sută.

Două opțiuni pentru crearea unei economii de piață le-au fost prezentate țărilor aflate în tranziție: cea a re-privatizării, în cadrul căreia proprietarii inițiali de acum zeci de ani erau repuși în drepturi și cea a privatizării, unde statul, ca proprietar legal, își vinde propriile bunuri, în timp ce victimele naționalizării primesc doar o compensație financiară minimă. Din cauza datoriilor sale externe, statul ungar era incapabil să renunțe la veniturile provenind din privatizare. Pentru acest motiv, statul nu putea nici măcar să împartă profitul național la populație ci doar să vândă în întregime întreprinderile de stat licitatorului care oferea mai mult, de preferință pe bani lichizi. Ca rezultat final al acestui proces, majoritatea marilor companii și a băncilor (datorită lipsei de capital intern) au sfârșit prin a încăpea pe mâini străine.

Afacerile de mărime medie erau adesea acaparate de cei ce le administrau. O bună parte a populației a primit de asemenea o felie din plăcinta privatizării putând să cumpere, în schimbul unei sume nominale, locuințele, de stat pe care le ocupau (90 la sută dintre acestea au devenit proprietate privată); și cei de la sate au putut obține ușor și ieftin pământ arabil. Procesul a fost însoțit de corupție și scandaluri, astfel încât era imposibil de stabilit valoarea reală a unei anumite fabrici și de ce era preferat un anumit cumpărător. Nimeni nu dorea întreprinderile de industrie grea și minele, care erau aproape de faliment – întregi zone industriale, mai înainte înflori-toare, au devenit suprafețe cu care nu era nimic de făcut. Oricum, procesul a continuat în forță chiar și în timpul schimbărilor de guvernământ și în 1999 s-a încheiat în toate privințele. Soluția privatizării „pe bani gheață” care fusese aleasă a dus la cea mai rapidă și de succes privatizare din regiune. Pentru prima dată în istorie un procent de 90 la sută din economia de stat a fost transformat în economie de piață în doar zece ani. În 1999 70 la sută din produsul intern brut se realiza în sectorul privat. Pentru a duce la bun sfârșit acest lucru a fost nevoie, firește, de o serie întregă de legi. În cei patru ani ai săi de funcționare primul parlament a creat peste patru sute de legi.

De-a lungul anilor capitalul străin a început să apară și sub forma investitorilor, nu numai a cumpărătorilor. Anual, au intrat în țară cca 2 milioane de dolari sub formă de capital și, ca un rezultat al noilor investiții, economia mai întâi s-a stabilizat, apoi a început să crească. Fabrici de automobile, uzine de produse electronice și companii multinaționale s-au stabilit în Ungaria. Mare parte din ceea ce produceau era pentru export, producție cu ajutorul căreia datoriile de stat au putut fi plătite. S-a produs o modificare în structura și destinația exporturilor. La sfârșitul mileniului, 75 la sută din exportul maghiar se făcea către țări din Uniunea Europeană. Oricum, criza agriculturii ungare nu a fost încă depășită, din cauza naturii fragmentate și nesigure a structurii proprietății, precum și a lipsei de capital și de subvenții.

Diviziunea socială

Pierderea unui milion de locuri de muncă a fost în principal rezultatul dispariției cererii de muncă manuală și necalificată. Aproximativ o jumătate de milion de locuitori romi (în majoritate necalificați) puteau înainte să-și găsească de lucru pe șantierele de construcții, la montarea de servicii publice și în industria grea. Astăzi, lăsați de izbeliște, s-au întors în satele lor, unde, aproape fără nici o speranță, așteaptă o schimbare în bine. Și nici nu există vreo șansă de reorientare profesională pentru ei, deoarece majoritatea nu au terminat nici măcar studiile primare. În agricultură s-au pierdut jumătate din locurile de muncă, proporția de muncitori agricoli reducându-se de la 15 la sută la 5 la sută.

Mulți au evitat șomajul ieșind mai devreme la pensie. Media de vârstă pentru pensionari a scăzut la 57 de ani. Masa celor pensionați, ajunsă la 2 milioane, a devenit din ce în ce mai săracă pe măsură ce pensiile nu au reușit să-și păstreze valoarea reală. Studiile au arătat că cea mai dificilă situație a devenit cea a familiilor cu mai mulți copii, reducerea veniturilor familiei ducând la sărăcirea celor mai multe dintre ele. În vreme ce în anii optzeci sub pragul sărăciei trăiau aproximativ o zecime din familii, în anii nouăzeci acest raport cantitativ a crescut la cel puțin o treime. Media așteptării de viață a scăzut, ca și dorința întemeierii unei familii și cea a ratei nașterilor.

Un procent însemnat al clasei de mijloc a alunecat în sărăcie. Un alt segment, o treime a clasei de mijloc a populației, a reușit să se mențină. Deși această „menținere pe poziții” e pusă de mulți la îndoială, ea e scoasă în evidență de faptul că numărul de mașini proprietate personală nu s-a redus (o familie din două are automobil), telefonul e un obiect de uz cotidian (numai numărul telefoanelor mobile depășește un milion) și câteva sute de mii de gospodării au instalații de gaze și sisteme de canalizare proprii (pe de altă parte, construcția de locuințe a fost aproape sistată). Oricum, în timp ce standardul de viață a rămas neschimbat, costurile amenajărilor menționate mai sus și costurile din ce în ce mai mari ale întreținerii unei mașini au redus numărul banilor de buzunar inculcând senzația de sărăcie.

După un deceniu, când economia a revenit la nivelul din 1989, aproximativ jumătate din populație a început s-o ducă mai bine. Oamenii cu o meserie, categoria întreprinzătorilor și tinerii absolvenți au un venit mai mare. Aproximativ zece la sută din populație s-a constituit într-un grup care nu exista înainte în economie, grupul celor ce se bucură deja de standardele de viață al Europei de Vest. În vreme ce în 1989 primii 10 la sută dintre locuitori aveau un standard de viață mai mare doar cu 4 la sută decât cei mai săraci 10 la sută, acest raport a devenit de 9:1 în 1999, ceea ce ne amintește mai mult de America Latină decât de Europa de Vest.

Acutizarea fără precedent a contrastelor sociale i-a umplut de un sentiment de eșec și pe cei care izbutiseră să reziste. Mica lume autarhică a unei securități modeste și a egalitarismului, grija paternă a statului și asumarea de către acesta a răspunderii în luarea deciziilor au fost înlocuite de o uriașă și înspăimântătoare lume a nesiguranței și a responsabilității individuale pentru care libertatea câștigată – altfel binevenită – nu era o răsplată suficientă. Oamenii au început din ce în ce mai mult să spună că „era mai bine înainte”. Deziluzia provocată de toate instituțiile, inclusiv de formațiunile de stat democratice, a fost întărită de un anumit nivel de incompetență a clasei politice, de slăbirea sindicatelor, de corupție și de politica internă neobișnuit de pătimașă și opacă. De asemenea, se pare că bisericile nu au avut nici un fel de beneficii de pe urma libertății credinței: numărul celor care se duceau la biserică, al credincioșilor practicanți, nu prea a crescut.

Societatea civilă și cultura politică au rămas slabe, fiecare căutând să-și protejeze propriile sale interese. Partidele politice aveau dificultăți în a recruta membri. Oricum, interesul față de politică, așa cum era indicat de numărul de ziare politice și de participarea la alegeri, nu s-a micșorat în mod semnificativ. Societatea putea să-și dea seama că foarte-foarte multe lucruri depindeau de direcția politică urmată și de aptitudinile politicianilor.

Lupte politice

Între 1990–1994 țara a fost condusă de MDF, care se afla în fruntea coaliției de centru-dreapta, în timp ce partidele de centru-stânga (MSZP-ul, partidul unic de odinioară și cele două partide liberale – SZDSZ și FIDESZ) formau opoziția. De la început lupta politică internă a fost extraordinar de violentă. MSZP se aștepta ca politicienii noului guvern de centru-dreapta, neexperimentați, să fie nevoiți să apeleze la ajutorul său în câteva luni. Cea mai serioasă criză politică a primului deceniu de democrație a survenit în primele luni, în octombrie 1990.

Protestând împotriva creșterii prețurilor la benzină, șoferii de taxi din Budapesta (noi întreprinzători revoltați) au blocat străzile capitalei, paralizând transportul din întreaga țară. Totuși, guvernul a reușit să controleze situația, câștigând în modul acesta credibilitate. Dar n-a reușit, cu toate acestea, să-și recâștige popularitatea. Majoritatea mijloacelor de comunicare în masă a dat vina pe guvern pentru toate dificultățile. Agravarea bolii primului ministru József Antall a slăbit și mai mult performanțele guvernului. În perioada guvernării MDF-ului s-a format o mișcare de „oposiție” care critica pe față și cu duritate guvernul iar în timpul crizei a cerut ca decizia legală să nu fie luată în considerare și privatizarea să fie stopată. În 1993 acest grup condus de István Csurka s-a scindat și a format Partidul Maghiar al Adevărului și Vieții (MIÉP).

La sfârșitul anului 1993 primul ministru József Antall a murit. Energicul ministru de interne Péter Boross a fost ales ca succesor. În acel moment era deja clar că partidele din coaliția de guvernământ vor pierde alegerile programate pentru primăvara lui 1994. Conflictele interne din sânul coaliției de guvernământ, slaba sa conducere, ostilitatea mediei, nostalgia pentru epoca Kádár și propaganda MSZP, care s-a folosit cu abilitate de toate acestea, au adus o înfrângere zdrobitoare pentru guvern la alegerile din mai 1994. MSZP, cu 35 la sută din voturi, a câștigat majoritatea absolută a 54 la sută din locurile parlamentare. Ei au adus în guvern și SZDSZ-ul, care renunțase cu mult înainte la atitudinea anti-comunistă și care aproape repetase rezultatele electorale din

1990. Patru mici partide stăteau acum în băncile opoziției, trei din coaliția anterioară și FIDESZ – cu speranțele electorale serios zdruncinate și cu perspectiva altor patru ani de opoziție. Politicianul Gyula Horn din MSZP, fost ministru de externe al ultimului guvern comunist, extrem de popular în acea vreme și care-și petrecuse întreaga viață în cadrul aparatului comunist de partid, personalitate cu extraordinare abilități tactice, a fost ales prim-ministru.

Cei care sperau într-o revenire a siguranței din epoca lui Kádár au fost aproape imediat dezamăgiți. Privatizarea a continuat cu repeziciune. Consolidarea economiei – în special a finanțelor publice – nu a avut succes iar un an mai târziu a fost nevoie să fie introduse severe măsuri de austeritate („Pachetul Bokros”). De la început coaliția a fost divizată de serioase conflicte, disputele interne se țineau lanț. Elita fostului partid comunist a încercat să-și aproprieze procesul de privatizare, o serie de controverse zguduind partidele de guvernământ. În ciuda tuturor acestor lucruri, sondajele de opinie indicau că MSZP continua să rămână cel mai popular partid. Legăturile sale cu societatea, numărul foarte mare de membri, retorica socială și jargonul trecutului, înțeles de public, i-au menținut sprijinul. Pe de altă parte, popularitatea SZDSZ-ului a scăzut în mod constant. Cu toate acestea conducerea partidului a decis să rămână în coaliție. În final, seria de noi controverse în jurul privatizării în desfășurare, deteriorarea legii și ordinii și conflictele din sânul elitelor conducătoare au condus totuși la o scădere a popularității partidelor de guvernământ, suficientă să facă rezultatul viitoarelor alegeri nesigur.

Formând o alianță partidele de opoziție ar fi putut să-și sporească șansele, dar partidele participante la guvernarea anterioară au respins până la capăt inițiativele FIDESZ-ului. La urma urmei, tot alegătorii erau cei care aveau să decidă. Sondajele de opinie arătau că atenția se îndreptase către tinerii politicieni din FIDESZ. În timp ce, mai înainte, conducătorii partidului fuseseră considerați insuficient de maturi pentru a sta la cârma țării, cu trecerea anilor – și, de asemenea, ca rezultat al procesului lor de „creștere” inteligentă, al unui comportament mai matur și responsabil – aceste rezerve au dispărut. Popularitatea FIDESZ-ului a crescut rapid, cea a celorlalte partide de opoziție fie a scăzut, fie a stagnat.

De la începutul anului 1998 șansele de victorie s-au împărțit în mod egal între cele două partide cu cea mai mare susținere MSZP și FIDESZ. Acesta din urmă controla situația cu profesionalism, primul era mulțumit de sine: ceea ce a decis rezultatul bătăliei a fost campania lor accelerată din ultima perioadă. În primul tur de scrutin MSZP se afla încă cu 4% în fața FIDESZ (32%–28%). Oricum, între cele două tururi de scrutin primul ministru Gyula Horn n-a putut evita o confruntare televizată cu președintele FIDESZ, Viktor Orbán. În acest eveniment electoral care avea loc în premieră în Ungaria s-au ciocnit două concepții despre lume. Cel puțin o parte a dezbaterii, care s-a reluat, a fost urmărită de 90 la sută din populația cu drept de vot iar două treimi l-au considerat pe tânărul și mai pragmaticul Viktor Orbán un candidat mai promițător. În al doilea tur de scrutin, pentru prima dată și spre surpriza tuturor, participarea a fost mai mare decât în primul tur. Coalizarea opoziției, care a avut loc între timp, a jucat de asemenea un rol în victoria finală a FIDESZ. Nu au obținut majoritatea absolută, dar cu ajutorul MDF și al Micilor Proprietari Independenți, primul ministru Viktor Orbán a putut constitui un guvern majoritar solid. O altă surpriză a alegerilor a fost că MIÉP a obținut (printr-o ascensiune de ultim moment) cei 5 la sută, necesari admiterii în parlament. MSZP a rămas un puternic partid de opoziție, SZDSZ, pe de altă parte, s-a redus până la a deveni un partid minor.

Guvernul Orbán s-a pus pe treabă în ritm alert. Nu a căutat un compromis cu opoziția și, de fapt, s-a străduit să-i slăbească poziția social-economică și credibilitatea față de media. Toate acestea au dus la o intensificare a luptei politice interne, pentru care, oricum, guvernul avea o bază solidă, datorită faptului că a dus la bun sfârșit constituirea instituțiilor fundamentale pentru o economie de piață. Privatizarea se încheiase de fapt iar investiția de capital străin a devenit productivă. Creșterea economică a început și, măsurând 4–5 la sută la sfârșitul mileniului, a plasat Ungaria în fruntea dezvoltării europene. Inflația a scăzut sub 10 la sută.

Pe 19 martie 1999 Ungaria a aderat la NATO. Acest lucru a făcut ca țara să devină în mod irevocabil parte a alianței vestice. Negocierile pentru integrarea în Uniunea Europeană progresează într-un ritm încurajator iar guvernul ungar speră

că statutul de membru ar putea fi acordat în 2002. Toate acestea arată că, la sfârșit de mileniu, Ungaria se situează în fruntea țărilor din spațiul est-european. Ungaria, care în 2000 sărbătorește 1100 ani de la întemeierea statului, poate privi cu încredere înaintea spre noul mileniu.

ȘEFI DE STAT ȘI DE GUVERN

DINASTIILE DOMNITOARE DIN UNGARIA

Dinastia Árpáďiană

Conducători

889–907, Árpád
907–cca 947, Zsolt
cca 947–970, Taksony
970–997, Géza
997–1001, Ștefan (István) I cel Sfânt (din 25 dec. 1001 rege)

Regi

1001–1038, Ștefan I cel Sfânt
1038–1041, Petru (prima oară)
1041–1044, Sámuel Aba
1044–1046, Petru (a doua oară)
1046–1060, Andrei (András) I
1060–1063, Béla I
1063–1074, Salamon
1074–1077, Géza I
1077–1095, Ladislau (László) I cel Sfânt
1095–1116, Coloman (Kálmán)
1116–1131, Ștefan al II-lea
1131–1141, Béla al II-lea
1141–1162, Géza al II-lea
1162–1172, Ștefan al III-lea
Pretendenți: 1162–1163, Ladislau al II-lea
1163, Ștefan al IV-lea
1172–1196, Béla al III-lea
1196–1204, Enteric (Imre)
1204–1205, Ladislau al III-lea
1205–1235, Andrei al II-lea
1235–1270, Béla al IV-lea

- 1270–1272, Ștefan al V-lea
1272–1290, Ladislau al IV-lea; în timpul minoratului s-a aflat sub regența mamei sale Elisabeta (Erzsébet) și a lui Joakim Pektari
1290–1301, Andrei al III-lea

DINASTII MIXTE

1301–1305, Vencel (Venceslas) Premysl (rege al Boemiei, ca Václav II din 1278 și rege al Poloniei, ca Waclaw I încoronat în 1300)

1305–1307, Otto de Wittelsbach (duce al Bavariei Inferioare, ca Otto al III-lea, 1290–1312)

1308–1342, Carol (Károly) I Robert (Caroberto) de Anjou

1342–1382, Ludovic (Lajos) I de Anjou cel Mare (rege al Poloniei, ca Ludwik, din 1370)

1382–1385, Maria (prima oară); s-a aflat sub regența mamei sale Elisabeta

1385–1386, Carol al II-lea cel Mic (rege al Neapolelui, sub numele de Carol al III-lea de Durazzo, din 1381)

1386–1395, Maria (a doua oară); până în ian. 1387 s-a aflat sub regența mamei sale Elisabeta; din 31 mart. 1387 a domnit împreună cu soțul ei Sigismund

1387–1437, Sigismund (Zsigmond) de Luxemburg; până în 1395 a domnit împreună cu soția sa Maria, apoi a domnit singur (principe-electoral de Brandenburg, 1378–1397 și 1411–1417, rege roman, din 1410, duce ereditar de Luxemburg, din 1419, rege al Boemiei, 1419–1421 și 1436–1437, rege al Italiei, din 1431 și împărat, din 1433)

1437–1439, Albert (Albrecht) de Habsburg (duce al Austriei, ca Albert al V-lea, din 1404, duce ereditar de Luxemburg, din 1437, rege al Boemiei, ca Albert I din 1437 și rege roman, ca Albert al II-lea din 1438)

1440–1444, Vladislav (Ulászló) I Jagiello (rege al Poloniei, ca Wladislaw al III-lea din 1434; duce suprem al Lituaniei, 1434–1440)

1444/1453–1457, Ladislau al V-lea Postumul (duce ereditar de Luxemburg, din 1440, duce, din 1440 și arhiduce, din

1453 al Austriei și rege al Boemiei, din 1453) – între 5 iun. 1446 și 13 febr. 1453, Hunyadi János (Iancu de Hunedoara), guvernator al Ungariei

1458–1490, Matia (Mátyás) I Corvin

1490–1516, Vladislav al II-lea Jagiello (rege al Boemiei, ca Vladislav II din 1471) 1516–1526, Ludovic al II-lea Jagiello (rege al Boemiei, ca Ludvik)

1526–1540, Ioan (János) I Zápolya (voievod al Transilvaniei, 1540–1526) 1540–1551, 1556–1571, Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, „rege ales” (în realitate principe al Transilvaniei)

DINASTIA DE HABSBURG

1526–1564, Ferdinand I (arhiduce al Austriei, din 1521, rege al Boemiei, din 1526, rege roman, din 1531 și împărat, din 1556)

1564–1576, Maximilian (Miksa) (rege roman, din 1562, rege al Boemiei, arhiduce al Austriei și împărat, ca Maximilian al II-lea din 1564)

1576–1608, Rudolf (ca Rudolf al II-lea rege roman, din 1575, rege al Boemiei, 1576–1611 și împărat, 1576–1612; ca Rudolf al V-lea, arhiduce al Austriei, 1576–1608)

1608–1618, Matia al II-lea (rege al Boemiei, 1611–1619, arhiduce al Austriei, 1608–1619 și împărat, ca Matthias. 1612–1619)

1618/1619–1637, Ferdinand al II-lea (arhiduce al Austriei, din 1590/1619, rege al Boemiei, 1619, 1620–1637 și împărat 1619–1637)

1637–1657, Ferdinand al III-lea (rege roman, din 1636, rege al Boemiei, arhiduce al Austriei și împărat, din 1637)

1647–1654, Ferdinand al IV-lea (rege al Boemiei, 1646–1654 și rege roman, din 1653) (nu a domnit efectiv)

1657–1705, Leopold I (Lipót), (rege al Boemiei, din 1657, arhiduce al Austriei și împărat, din 1658)

1705–1711, Iosif (József: Joseph) I (rege roman, din 1690, rege al Boemiei, arhiduce al Austriei și împărat, din 1705)

1711–1740, Carol al III-lea (arhiduce al Austriei, sub

numele de Carol al III-lea rege al Boemiei și împărat, sub numele de Carol al VI-lea

1740–1780, Maria Tereza (regină a Boemiei, arhiducesă a Austriei și împărăteasă)

DINASTIA DE HABSBURG-LORENA

1780–1790, Iosif al II-lea (rege roman, din 1764, împărat, din 1765, arhiduce al Austriei și rege al Boemiei, din 1780)

1790–1792, Leopold al II-lea (mare duce al Toscanei, ca Leopold I 1765–1790, arhiduce al Austriei, rege al Boemiei și împărat, din 1790)

1792–1835, Francisc I (arhiduce al Austriei, rege al Boemiei, ultimul împărat al „Sfântului Imperiu roman de națiune germană”, ca Francisc al II-lea 1792–1806 și primul împărat ereditar al Austriei, ca Francisc I din 14 aug. 1804)

1835–1848, Ferdinand al V-lea (rege al Boemiei și împărat al Austriei, ca Ferdinand I din 1835)

1848/1867–1916, Francisc Iosif I (rege al Boemiei și împărat al Austriei, din 1848)

1916–1918, Carol al IV-lea (rege al Boemiei și împărat al Austriei, sub numele de Carol I

– la 16 nov. 1918 Ungaria s-a proclamat republică independentă

ȘEFII STATULUI

Președinți

11 ian. – 20 mart. 1919, Mihály Károlyi, provizoriu

21 mart – 31 iul. 1919, Sándor Garbai

Regenți

7–24 aug. 1919, arhiducela Iosif

1 mart. 1920 – 15 oct. 1944, Miklós Horthy

15 oct. 1944 – 27 mart. 1945, Ferenc Szálasi, „conducător național”

Președinți

1 febr. 1946 – 3 aug. 1948, Zoltán Tildy
3 aug. 1948 – 8 mai 1950, Árpád Szakasits
8 mai 1950 – 14 aug. 1952, Sándor Rónai
14 aug. 1952 – 14 apr. 1967, István Dobi
din 14 apr. 1967, Pál Losonczi; reales în 27 iun. 1980
până la 25 iun. 1987
1988–1989, F. Bruno Straub
1989–1990, Mátyás Szűrös (interimar)
1990–2000, Árpád Göncz
2000– Mádl Ferenc

Prim-miniștri

31 oct. 1918 – 11 ian. 1919, Mihály Károlyi
11/18 ian. – 21 mart. 1919, Dénes Berinkey
21 mart. – 1 aug. 1919, Sándor Garbai
1–6 aug. 1919, Gyula Peidl
7 aug. – 24 nov. 1919, István Fridrich
24 nov. 1919 – 1 mart. 1920, Károly Huszár
15 mart. – 19 iul. 1920, Sándor Simonyi-Semadam
19 iul. – 1920 – 14 apr 1921, Pál Teleki
14 apr. 1921 – 19 aug. 1931, István Bethlen
24 aug. 1931 – 1 oct. 1932, Gyula Károlyi
1 oct. 1932 – 6 oct. 1936, general Gyula Gömbös
12 oct. 1936 – 14 mai 1938, Kálmán Darányi
14 mai 1938 – 16 febr. 1939, Béla Imrédy
16 febr. 1939 – 2/3 apr. 1941, Pál Teleki
3 apr. 1941 – 7 mart. 1942, László Bárdossy
9 mart. 1942 – 19 mart. 1944, Miklós Kálky
22 mart. - 29 aug. 1944, general Döme Sztójay
29 aug. – 16 oct. 1944, colonel Géza Lakatos
16 oct. 1944 – 27 mart. 1945, Ferenc Szálasi

22 dec. 1944 – 15 nov. 1945, colonel Béla Miklós Dálnoki
15 nov. 1945 – 4 febr. 1946, Zoltán Tildy
4 febr. 1946 – 31 mai 1947, Ferenc Nagy
31 mai. 1947 – 10 dec. 1948, Lajos Dinnyés

10 dec. 1948 – 14 aug. 1952, István Dobi
14 aug. 1952 – 4 iul. 1953, Mátyás Rákosi
4 iul. 1953 – 18 apr. 1955, Imre Nagy
18 apr. 1955 – 24 oct. 1956, András Hegedüs
24 oct. – 4 nov. 1956, Imre Nagy
4 nov. 1956 – 28 ian. 1958, János Kádár
28 ian. 1958 – 13 sept. 1961, Ferenc Münnich
13 sept. 1961– 30 iun. 1965, János Kádár
30 iun. 1965 – 12 apr. 1967, Gyula Kállai
14 apr. 1967 – 15 mai. 1975, Jenő Fock
15 mai 1975 – 25 iun. 1987, György Lázár
25 iun. 1987 – 24 nov. 1988, Károly Grósz
24 nov. 1988 – 23 mai 1990, Miklós Németh
23 mai 1990 – 1993 József Antal
1993–1994 Péter Boross
1994–1998 Gyula Horn
1998– Viktor Orbán

BIBLIOGRAFIE

I. Bibliografie generală, studii ungarice

Bibliografie istorică și de istorie locală.

Apponyi Sándor: *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*, (tipărituri străine referitoare la Ungaria) vol. I–II. Bp. 1900–1902. Reprint: Bp. 1969.

Apponyi Sándor (Alexander): *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Bd. III–IV. Neue Sammlung. München, 1925–1927. Reprint: 1969.

Ballagi Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. (Buda și Pesta în literatura universală) 1473–1711 (1600). I. Bp. 1925.

Bodor Antal: *Magyarország helyismereti könyvészete*. (Bibliografia istorico-geografică a localităților din Ungaria) 1527–1940. Bp. 1944.

Borsa Gedeon–Hervay Ferenc–Holl Béla: *Régi Magyarországi Nyomtatványok*. (Vechi tipărituri din Ungaria) I–II: (1473–1635). Bp. 1971–1983.

Budapest történetének bibliográfiája. (Bibliografia istorică a Budapestei) I–IV. Bp. 1963–1967.

Csutak Vilmos (red.): *A székely nép és a székelyföld bibliográfiája*. (Bibliografia secuimii și a secuilor) = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sfântu Gheorghe, 1929.

Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve. Bevezetés a könyvészetbe*. (Enciclopedia bibliografiei. Introducere în bibliografie) I–II. Bp. 1941–1942.

Hubay Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok. röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban*. (Manifeste, ziare și pamflete maghiare ori referitoare la Ungaria aflate în Biblioteca Națională Széchényi) 1480–1718. Bp. 1946.

Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásai-ba és irodalmába 1711-ig*. (Introducere în izvoarele și bibliografia istoriei ungare de până la 1711) I. Bp. 1951: 1711–1825. II Bp. 1954. Kiegészítések és mutatók: (Complementări și indice) III Bp. 1958.

- Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. (Introducere în izvoarele și bibliografia istoriei Ungariei) I. (Partea generală I–II.) Bp. 1971.
- Niederhauser Emil et.al.: *A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája*. (Bibliografia selectivă a istoriografiei ungare) 1945–1968. Bp. 1971.
- Petrik Géza: *Magyar könyvészet*. (Bibliografie maghiară) 1860–1875. (Bp. 1885); 1876–1885. (Bp. 1890) etc.
- Petrik Géza: *Magyarország bibliográfiája*. (Bibliografia Ungariei) 1712–1860. I–IV. Bp. 1888–1892.
- Szabó Károly (Hellebrant Árpád): *Régi Magyar Könyvtár. Könyvészeti kézikönyv*. (Manual de bibliografie) I–III. Bp. 1879–1898.
- Szinnyei József: *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium*. I. *Történelem és annak segédtudományai I–II./I.* (Repertoriul științific maghiar al revistelor maghiare și străine. I. Istoria și științele auxiliare ale istoriei I–II./I.) Bp. 1874–1885.
- I. Tóth Zoltán (red.): *Magyar Történeti Bibliográfia*. (Bibliografia istorică maghiară) 1825–1867. I–IV. Bp. 1950–1959.

2. Enciclopedii, hărți, dicționare

- Bartal Antal: *A magyarországi latinság szótára*. (Dicționarul latinității din Ungaria) Bp. 1901. Reprint: Bp. 1983.
- Berza László (red.): *Budapest lexikon*. (Enciclopedia Budapestei) Bp. 1973.
- Csatári Mária–Györffy György–Pamlényi Ervin (red.): *Történelmi atlasz*. (Atlas istoric) Bp. 1961. (Numeroase ediții)
- Fényes Elek: *Magyar Országának s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. (Starea actuală a Ungariei și a regiunilor alipite acesteia, sub aspect statistic și geografic) I–IV. Pest, 1836–1840, 1841.
- Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. (Viața și opera scriitorilor maghiari) I–IV. Bp. 1939–1944.
- Kenyeres Ágnes (red.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. (Dicționar biografic maghiar) I–III. 1976–1969–1981.
- Lipszky, Joannes: *Mappa generalis regni Hungariae*. Pest. 1806.

Magyarország helységneveinek 1773-ban készült összeírása. (Lista localităților din Ungaria, întocmită în 1773) Bp. 1920. Nagy, Ludovicus: *Notitiae politico-geographico-statisticae* incl. Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. I–II. Budaë, 1828.

Páriz Pápai, Franciscus: *Dictionarum Latino-Hungaricum, Leutschoviae.* 1708. (1762–1801).

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* (Viața și operele scriitorilor maghiari). I–XIV. Bp. 1891–1913. Reprint: Bp. 1986.

Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* (Dicționar al istoriei eclesiastice protestante din Ungaria) Red: Ladányi Sándor. Bp. 1977.

3. Manuale și tratate

Aldássy Antal: *Címertan.* (Heraldica) Bp. 1923. Reprint: Bp. 1986.

Benda Kálmán (red.): *Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig.* (Cronologia istorică a Ungariei. De la începuturi până la 1970) I–IV. Bp. 1981–1982.

Bertényi Iván: *A magyar korona története.* (Istoricul coroanei ungare) Bp. 1978.

Bölöny József: *Magyarország kormányai.* (Guvernele Ungariei) 1848–1977. Bp. 1987.

Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet.* (Istoria statului și dreptului ungar) Bp. 1975.

Deér József–Tamás Lajos (red.): *Magyarok és románok.* (Unguri și români) I–II. Bp. 1943–1944.

Dercsényi Dezső–Zádor Anna: *Kis magyar művészettörténet. A honfoglalás kezdetétől a XIX század végéig.* (Scurtă istorie a artei ungare. De la descălecat până la sfârșitul secolului al XIX-lea) Bp. 1981

Dobszai László: *Magyar zenetörténet.* (Istoria muzicii maghiare) Bp. 1984.

Domanovszky Sándor (red.): *Magyar művelődéstörténet.* (Istoria culturii maghiare) I–V. Bp. 1939–1942.

- Genthon István: *Magyarország művészeti emlékei*. (Monumente de artă din Ungaria) Bp. 1980.
- Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Istoria bisericii catolice din Ungaria până la 1914) München, 1973.
- Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarns. Von 1000 bis heute*. Bp.–München, 1979.
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. (Familii nobiliare maghiare) I–XI. Bp. 1911–1932.
- Kovács Máté (red.): *A történeti statisztika forrásai*. (Izvoarele statisticii istorice) Bp. 1957.
- Kovácsics József (red.): *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népesedése a honfoglalástól 1949-ig*. (Demografia istorică a Ungariei. Populația Ungariei de la descălecat până la 1949) Bp. 1963.
- Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. (Istoria învățământului din Ungaria între 996–1777) Bp. 1981.
- Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. (Familiile Ungariei cu blazoanele și genealogiile lor) I–XII. Pest, 1857–1868. Reprint: Bp. 1987.
- Révész Imre: *A magyarországi protestantizmus története*. (Istoria protestantismului din Ungaria) Bp. 1925.
- Szabolcsi Miklós–Vásárhelyi Miklós (red.): *A magyar sajtó története. 1705–1892*. (Istoria presei ungare între 1705–1892) I–II. Bp. 1978, 1985.
- Szekfű Gvula (red.): *A magyarság és a szlávok*. (Ungurii și slavii) Bp. 1942.
- Szentpéteri Imre: *Magyar oklevéltan*. (Tratat de diplomatică maghiară) Bp. 1930. Reprint: Bp. 1985.
- B. Thomas Edit (red.): *Magyarország régészeti leletei*. (Descoperiri arheologice din Ungaria) Bp. 1957.
- Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története*. (Istoria evreilor din Ungaria) Bp. 1922. Reprint: Bp. 1989.

4. Sinteză de istorie ungară

Balogh Sándor–Izsák Lajos–Romsics Ignác: *Magyarország története a XX században*. (Istoria Ungariei în secolul XX) Bp. 1984, 1987.

Borsányi György–Kende János: *Magyarországi munkásmozgalom. 1867–1980.* (Mișcarea muncitorească din Ungaria 1867–1980) Bp. 1982.

Gerevich László (red. princ.): *Budapest története.* (Istoria Budapestei) I–V. Bp. 1971–1980.

Hóman Bálint–Szekfu Gyula: *Magyar történet.* (Istorie maghiară) I–VII. Bp. 1929–1934.

Kosáry Domokos (red.): *Magyarország története képekben.* (Istoria Ungariei în imagini) Bp. 1971, 1977.

Köpeczi Béla (red. princ.): *Erdély története három kötetben.* (Istoria Transilvaniei în trei volume) Bp. 1986, 1988.

Magyarország története tíz kötetben. Red. princ. Pach Zsigmond Pál. (Istoria Ungariei în zece volume)

I. *Előzmények és Magyarország története 1242-ig.* partea 1–2. (Antecedente și istoria țării până la 1242) Red. Székely György–Bartha Antal. Bp. 1984.

III. *Magyarország története.* 1526–1686. partea 1–2. Red. Pach Zsigmond Pál–R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1985.

IV. *Magyarország története.* 1686–1790. partea 1–2. Red. Heckenast Gusztáv–Ember Győző. Bp. 1989.

V. *Magyarország története.* 1790–1848. partea 1–2. Red. Mérei Gyula–Vörös Károly. Bp. 1983.

VI. *Magyarország története.* 1848–1890. partea 1–2. Red. Kovács Endre–Katus László. Bp. 1979.

VII. *Magyarország története.* 1890–1918. partea 1–2. Red. Hanák Péter–Mucsi Ferenc. Bp. 1983.

VIII. *Magyarország története.* 1918–1919, 1919–1945. partea 1–2. Red. Ránki György–Hajdú Tibor–Tilkovszky Lóránt. Bp. 1984.

Makkai László: *Erdély története.* (Istoria Transilvaniei) Bp. 1944.

Molnár Erik (red.): *Magyarország története.* (Istoria Ungariei) I–II. Bp. 1964, 1971.

Szabó István: *A magyarság életrajza.* (Biografia poporului maghiar) Bp. 1940.

Szilágyi Sándor (red.): *A magyar nemzet története* (Istoria națiunii ungare) I–X. Bp. 1895–1898.

Unger Mátyás–Szabolcs Ottó: *Magyarország története* (Istoria Ungariei) Bp. 1973, 1979.

5. Sinteze ale unor epoci

- Bartha Antal–Czeglédi Károly (red.): *Magyar őstörténeti tanulmányok*. (Studii de preistorie ungară) Bp. 1977.
- Benczédi László (red.): *A Thököly-felkelés és kora*. (Mișcarea lui Thököly și epoca sa) Bp. 1983.
- Berend T. Iván: *Gazdasági útkeresés. 1956–1965*. (Orientări în economie) Bp. 1983.
- Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Bp. 1967, 1976.
- Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. (Istoria administrației ungare de la Mohács până la alungarea turcilor) Bp. 1940.
- Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*. (Ungaria în primul război mondial) Bp. 1974.
- Györffy György: *István király és műve*. (Regele Ștefan și opera sa) Bp. 1977, 1986.
- Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája. 1919–1945* (Politica externă a Ungariei între 1919–1945) Bp. 1969.
- Kende János: *Forradalomból forradalomba. Az 1918–1919-es forradalmak Magyarországon*. (Din revoluție în revoluție. Revoluțiile ungare din 1918–1919) Bp. 1979.
- Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII századi Magyarországon*. (Cultura Ungariei în secolul al XVIII-lea) Bp. 1983.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ásnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp. 1976.
- László Gyula: *Vértesszőlőstől Puztaszerig. Élet a Kárpát-medencében a magyar államalapításig*. (Viața locuitorilor Bazinului Carpatic până la întemeierea statului ungar) Bp. 1974.
- Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. (Domnia regelui Sigismund în Ungaria) Bp. 1984.
- B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. (Renașterea și barocul în Transilvania) București, 1970.
- Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján. 1860–1861*. (La răspântia revoluției și pactului dualist) Bp. 1967.
- Szabó István: *A középkori magyar falu*. (Satul maghiar medieval) Bp. 1969.
- Szücs Jenő: *Városok és a kézművesség a XV századi Magyar-*

országom. (Orașele și meșteșugurile în Ungaria secolului al XV-lea) Bp. 1955.

Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem.* (Națiune și istorie) Bp. 1974.

Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban.* (Universitari transilvăneni din evul mediu) București, 1979.

Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690.* (Administrația centrală a Transilvaniei între 1540–1690) Bp. 1980.

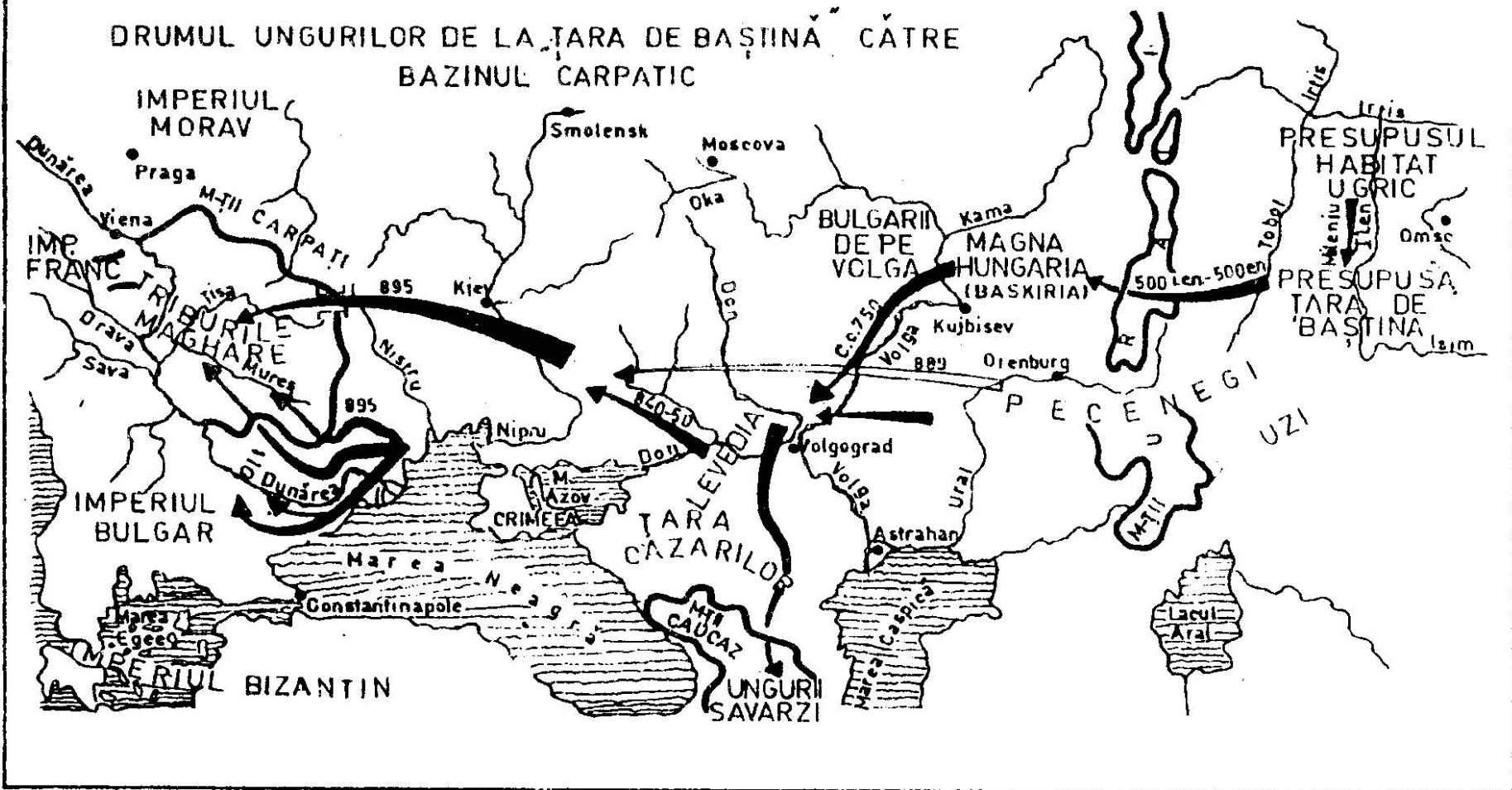
Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1556–1767.* (Iobăgia în Ungaria la sfârșitul epocii feudale) Bp. 1969.

Voit Pál: *Régi magyar otthonok.* (Vechi cămine maghiare) Bp. 1943.

Zolnay László: *Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből.* (Comorile Ungariei. Contribuții la istoria culturii noastre medievale) Bp. 1977.

HĂRȚI

DRUMUL UNGURILOR DE LA ȚARA DE BAȘTINĂ CĂTRE BAZINUL CARPATIC

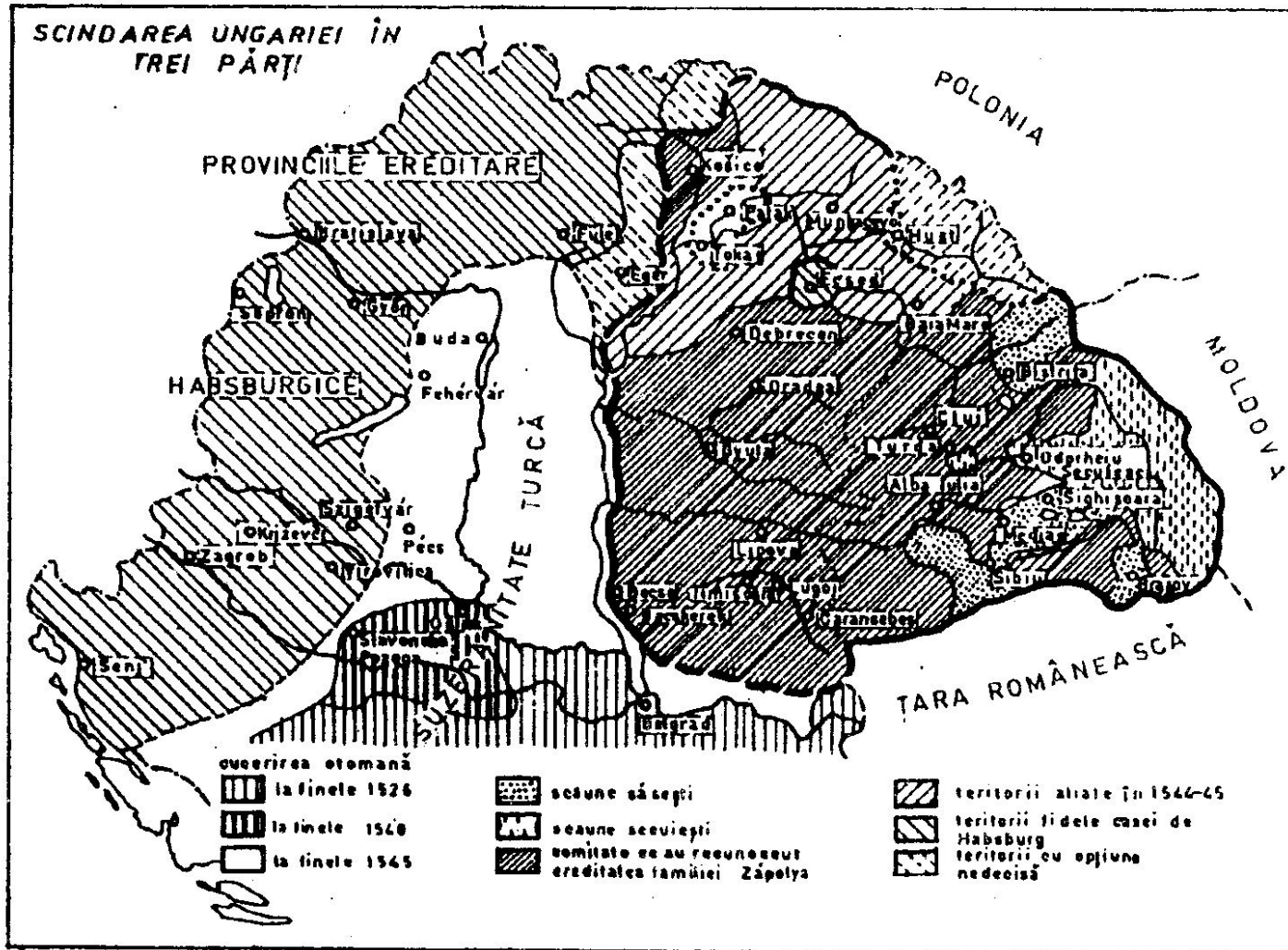
UNGARIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XI-LEA

UNGARIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIII-LEA

SCINDAREA UNGARIEI ÎN
TREI PĂRȚI

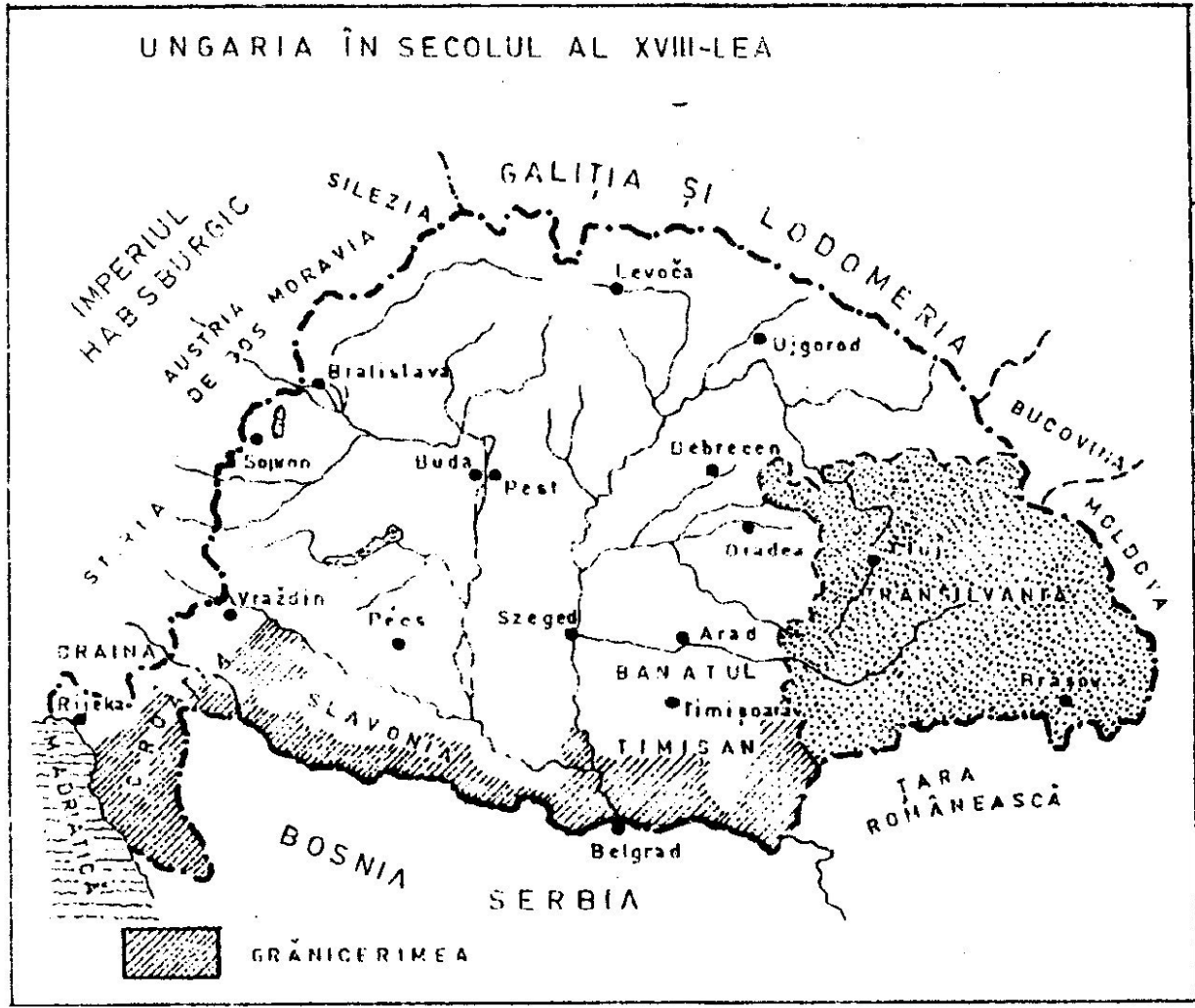

conștința otomană
 la finele 1526
 la finele 1540
 la finele 1545

seane săsești
 seane secuiești
 comitate ce au recunoscut
 ereditatea familiei Zápolya

teritorii aliate în 1544-45
 teritorii fidèle casei de
 Habsburg
 teritorii cu opțiune
 nedecisă

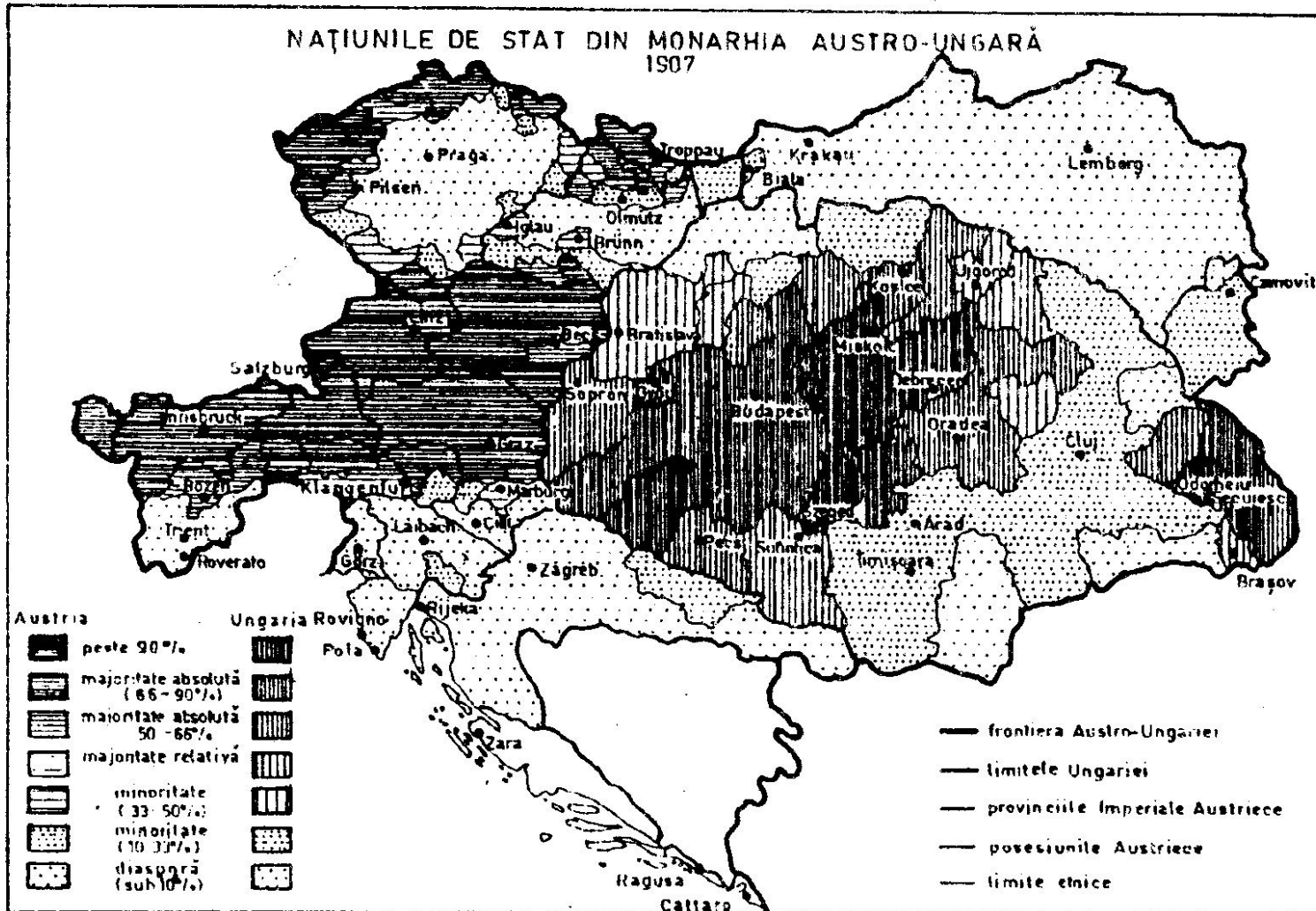
UNGARIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

UNGARIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

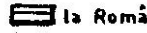
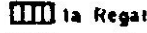

NAȚIUNILE DE STAT DIN MONARHIA AUSTRO-UNGARĂ
1907

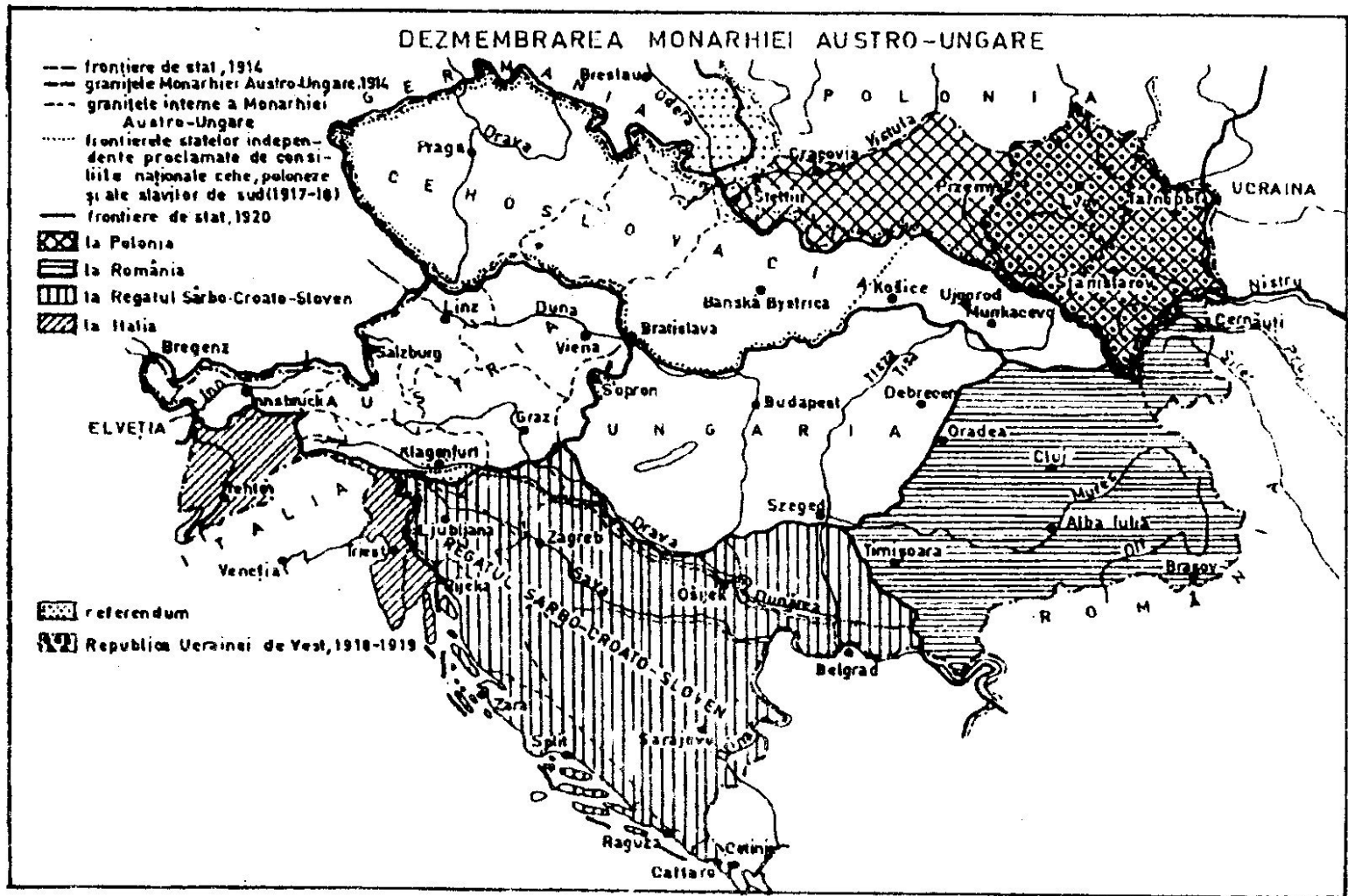

DEZMEMBRAREA MONARHIEI AUSTRO-UNGARE

- frontiere de stat, 1914
- - - granițele Monarhiei Austro-Ungare, 1914
- · - · granițele interne a Monarhiei Austro-Ungare
- frontierele statelor independente proclamate de consiliile naționale ceh, poloneze și ale slavilor de sud (1917-18)
- frontiere de stat, 1920

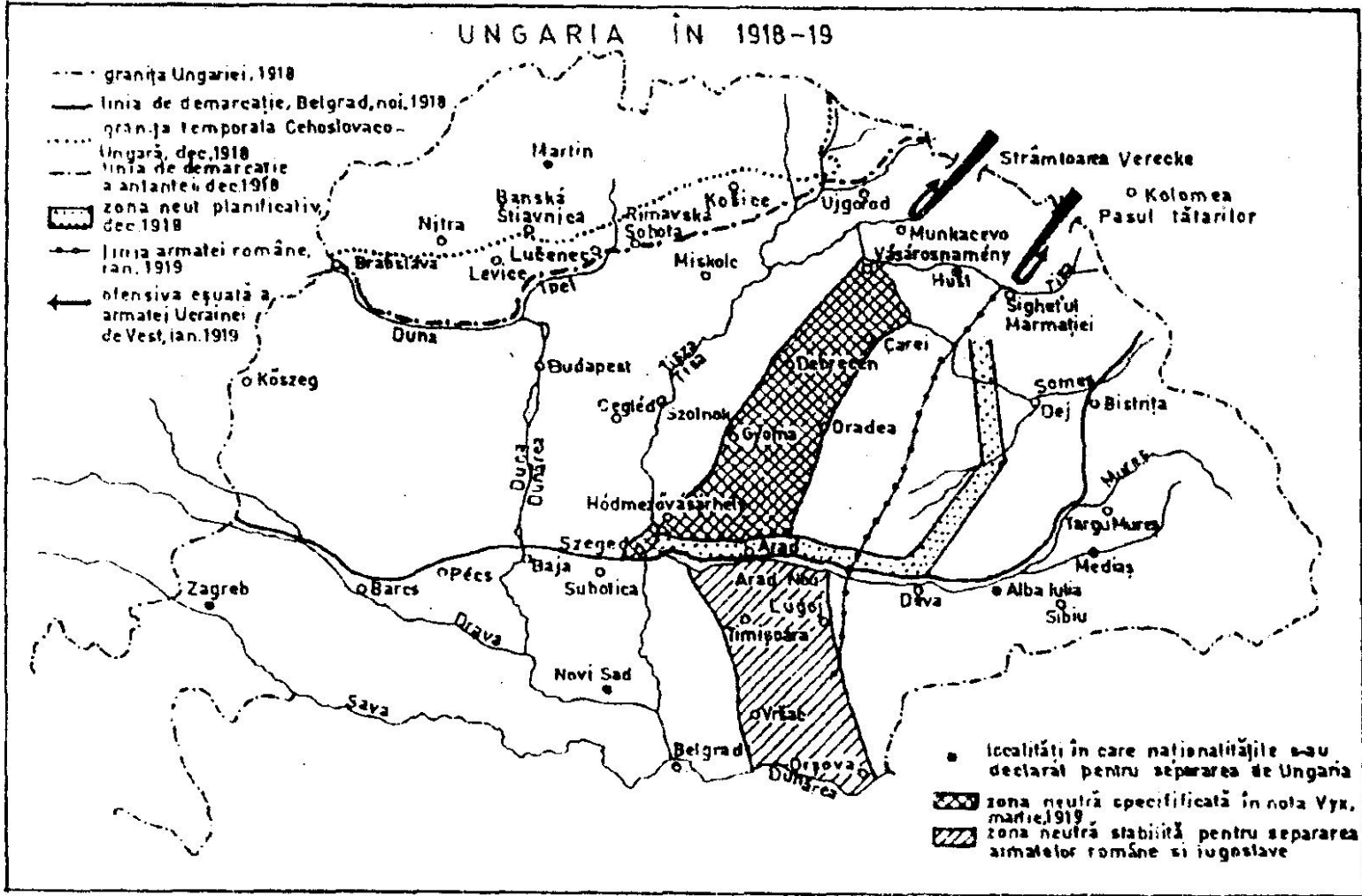
- la Polonia
- la România
- la Regatul Sârbo-Croate-Sloven
- la Italia

- referendum
- Republica Ucrainei de Vest, 1918-1919

UNGARIA ÎN 1918-19

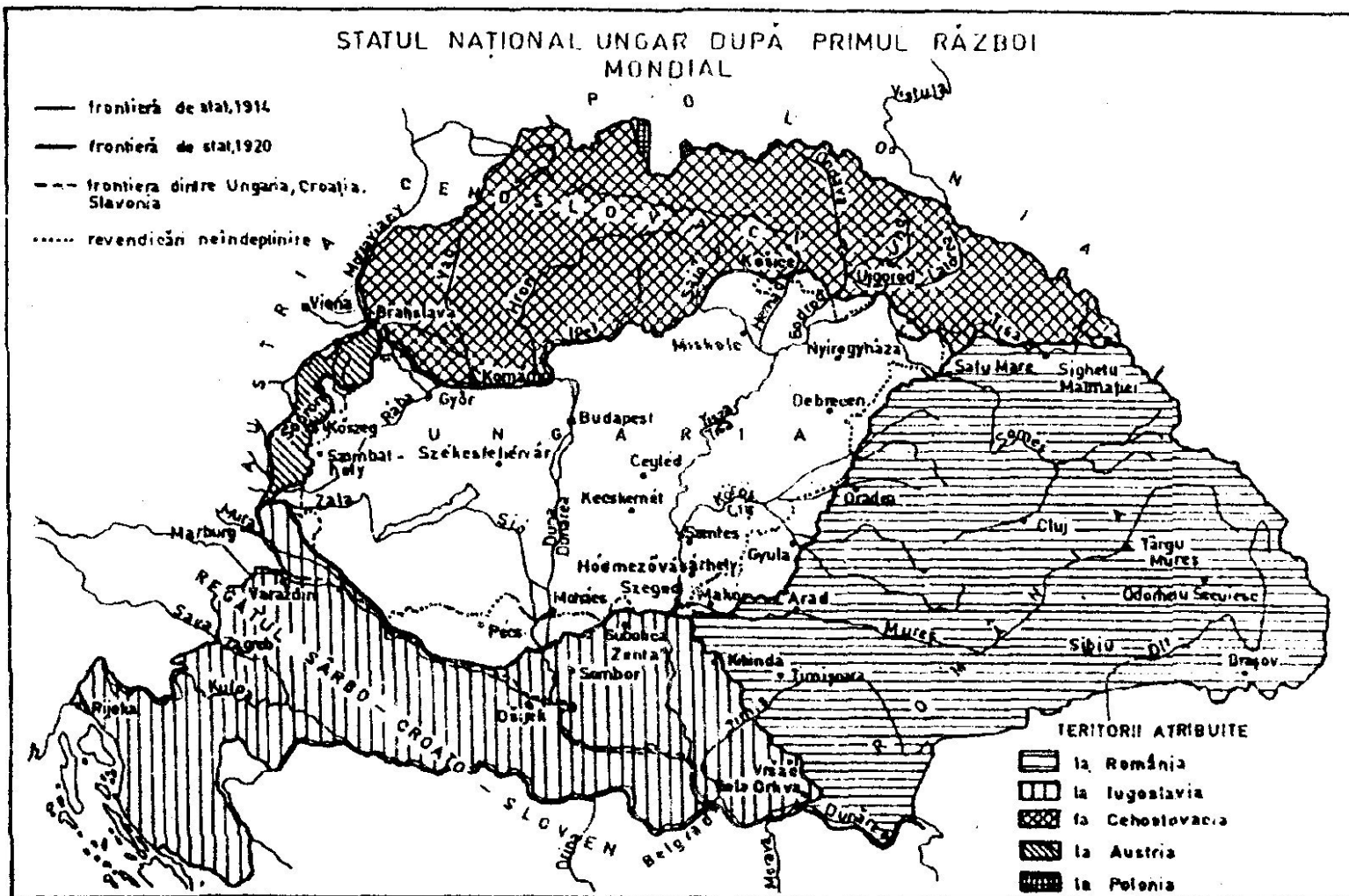
- - - granița Ungariei, 1918
- linia de demarcație, Belgrad, noi, 1918
- granița temporală Cehoslovaco-Ungară, dec, 1918
- - - linia de demarcație a antantei dec. 1918
- ▨ zona neutră planificată dec. 1918
- linia armatei române, ian. 1919
- ← ofensiva eşuată a armatei Ucrainei de Vest, ian. 1919

- localități în care naționalitățile s-au declarat pentru separarea de Ungaria
- ▨ zona neutră specificată în nota Vyș, martie, 1919
- ▩ zona neutră stabilită pentru separarea armatelor române și iugoslave

STATUL NATIONAL UNGAR DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

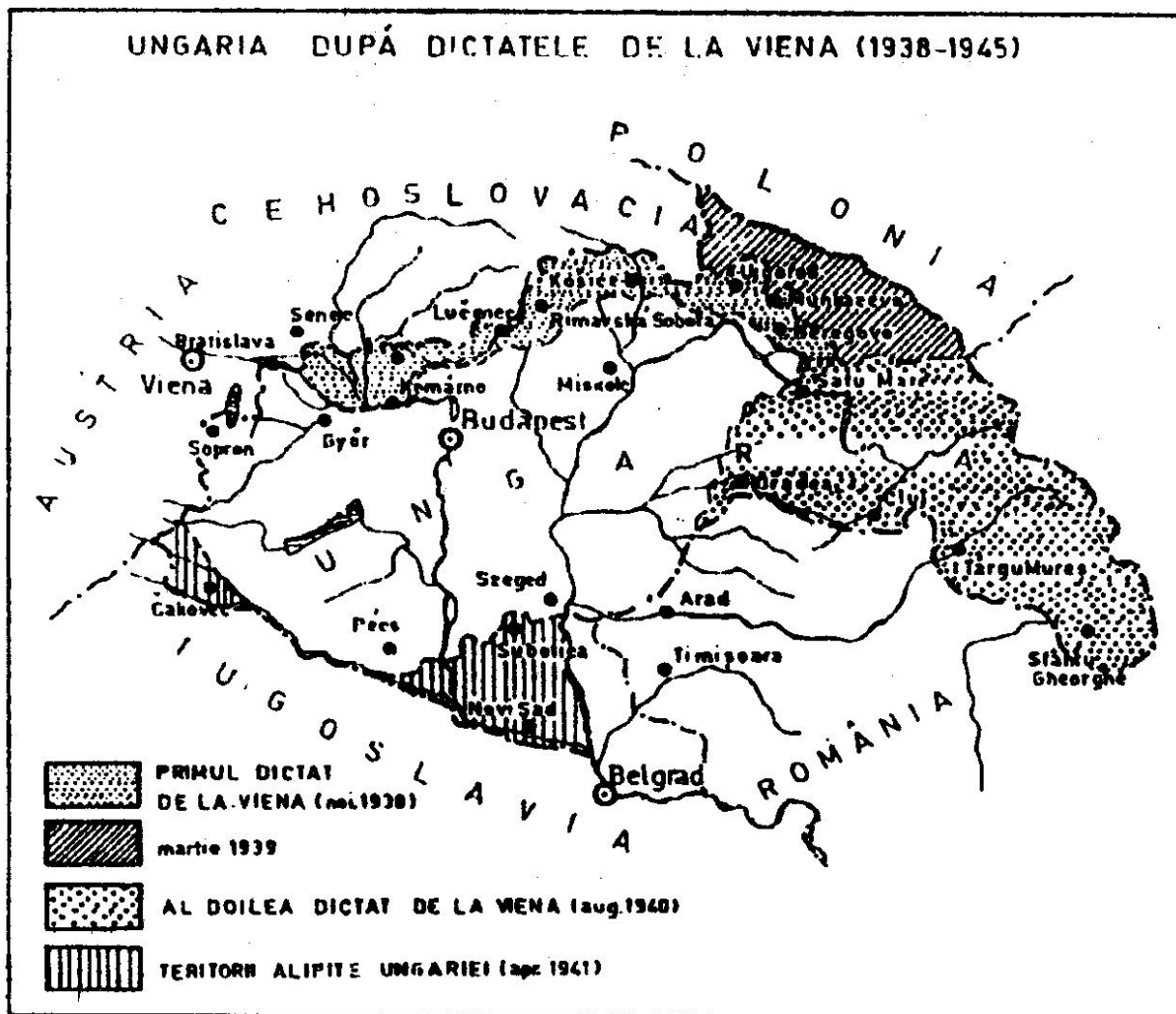
- frontieră de stat, 1914
- frontieră de stat, 1920
- - - frontiera dintre Ungaria, Croația, Slavonia
- revendicări neîndeplinite

TERITORII ATRIBUITE

[White box]	la România
[Vertical lines box]	la Iugoslavia
[Diagonal lines box]	la Cehoslovacia
[Diagonal lines box]	la Austria
[Horizontal lines box]	la Polonia

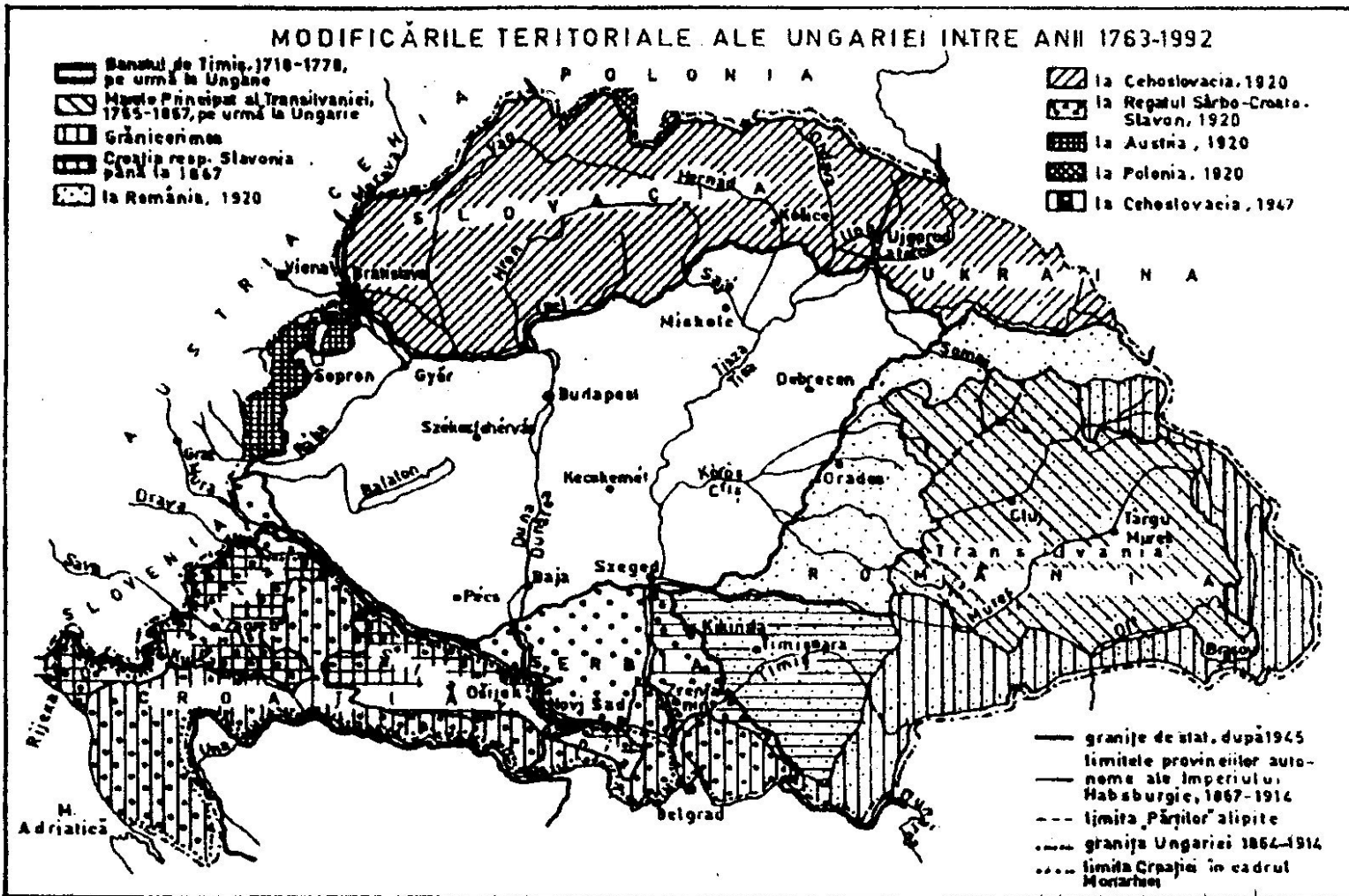
UNGARIA DUPĂ DICTATELE DE LA VIENA (1938-1945)

MODIFICĂRILE TERITORIALE ALE UNGARIEI ÎNTE ANII 1763-1992

- Banatul de Timiș, 1718-1778, pe urmă la Ungare
- Marele Principat al Transilvaniei, 1785-1867, pe urmă la Ungarie
- Grănicerimea
- Creația resp. Slavonia până la 1867
- la România, 1920

- la Cehoslovacia, 1920
- la Regatul Sârbo-Croato-Slavan, 1920
- la Austria, 1920
- la Polonia, 1920
- la Cehoslovacia, 1947

Cuprins

I. PREISTORIA MAGHIARĂ	5
II. FEUDALISMUL TIMPURIU	12
Regatul Árpádienilor	12
III. FEUDALISMUL DEZVOLTAT	25
Perioada dinastiilor mixte (1301–1526)	25
IV. ȚARA SCINDATĂ ÎN TREI (1526–1686)	35
V. EPOCA FEUDALISMULUI	
TÂRZIU (1686–1790)	52
VI. CRIZA FEUDALISMULUI ȘI EPOCA	
REFORMELOR (1790–1848)	65
Încercările nobilimii de a lua în mână	
destinele țării	65
Perioada războaielor napoleoniene	68
Geneza mișcării reformiste	69
Problema națională	74
VII. REVOLUȚIA ȘI RĂZBOIUL DE ELIBERARE	
(1848–1849)	77
Revoluția legală	77
Războiul de eliberare	79
VIII. EPOCA ABSOLUTISMULUI (1849–1867)	82
Regimul Bach	82
Criza absolutismului	83
Pactul dualist	85
IX. EPOCA DUALISMULUI (1867–1918)	87
Constituirea statului burghez	87
Perioada de calm a dualismului	89
Criza regimului	92
Primul război mondial	
și dezmembrarea monarhiei	94
X. ANII REVOLUȚIILOR (1918–1919)	96
Revoluția burgheză a tomnițelor	96
Republica Ungară a Sfaturilor	98
XI. PERIOADA CONTRAREVOLUȚIEI	
(1919–1944)	101
Contrarevoluția și teroarea albă	101
Anii consolidării	102
Anii alunecării spre dreapta	105
Al doilea război mondial	107
Prăbușirea vechii orânduiri	108

XII. PERIOADA SOCIALISMULUI	
DE TIP SOVIETIC (1945–1989)	110
Schimbarea regimului politic	110
Anii de tranziție (1945–1948)	112
Anii cincizeci	115
Revoluția din 1956	118
Perioada consolidării (1957–1967)	120
Procesul de modernizare (1968–1978)	123
Sfârșitul epocii kádáriene (1978–1988)	125
Schimbarea de regim (1988–1989)	128
XIII. PRIMUL DECENIU DE DEMOCRAȚIE	
(1989–1999)	130
Noua republică	130
Tranziția economică	132
Diviziunea socială	134
Lupte politice	136
ȘEFI DE STAT ȘI DE GUVERN	140
Dinastiile domnitoare din Ungaria	140
BIBLIOGRAFIE	146
1. Bibliografie generală, studii ungarice	
Bibliografie istorică și de istorie locală	146
2. Enciclopedii, hărți, dicționare	147
3. Manuale și tratate	148
4. Sinteze de istorie ungară	149
5. Sinteze ale unor epoci	151
HĂRȚI	153
Drumul ungarilor de la „țara de baștină”	
către bazinul Carpatic	154
Ungaria la sfârșitul secolului al XI-lea	155
Ungaria la sfârșitul secolului al XIII-lea	156
Politica externă a lui Matia Corvinul	157
Scindarea Ungariei în trei părți	158
Ungaria în secolul al XVIII-lea	159
Ungaria în a doua jumătate	
al secolului al XIX-lea	160
Națiunile de stat din	
monarhia Austro-Ungară 1907	161
Dezmembrarea monarhiei	Austro-Ungare
Ungaria în	1918–1919
Statul național ungar	
după primul război mondial	164
Ungaria după dictatul de la Viena	(1938–1945)
Modificările teritoriale ale Ungariei	
între anii	1763–1992
	166